

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

VIII

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 8 (154), August, 1960 Vol. XIII

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1960 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія ..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентина	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ...	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ...	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	18 н. м.	9 н. м.	4.50 н. м.	1.50 н. м.
Парагвай .	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. ф.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 8/80 (154)

СЕРПЕНЬ, 1960

Річник VII (XIII)

Зміст VII-ої книжки

І. С. : АКТИВІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ РУХІВ В СССР	843
Михайло Павлюк: СТРАТЕГІЯ ХРУЩОВА	847
Інж. Д. Шалдій: НЕУХИЛЬНЕ ПІДНЕСЕННЯ... ЗЛИДНІВ	864
Лариса Мурович: ПРИ ОГНИЩУ, ЧОРНОЗЕМ	870
Михайло Кушнір: ГАБРІЄЛЬ МАРСЕЛЬ І ХРИСТИЯНСЬКИЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ (закінчення, 2)	871
М. Верес: СКАЖИ	880
Григорій Васькович: ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОВУДОВИ ПСИХІКИ (продовж., 4)	881
М. Л-ко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (продовж. 3)	893
О. Воропай: »ПЕРЕГОНЯ«	908
М. Верес: ТИ ВІДІЙДЕШ	912
Ольга Лубська: УТРАТА; НЕСПОДІВАНЕ; ХОЛОДНО СЕРЦЮ; КВІТКА НЕВІДОМОМУ; У ВТОМІ, СЕРЦЕ, ПРИХИЛИСЯ; ХОДИЛИ СНИ	913-914
Мрр. Іван Боднарук: ВЗАЄМИНИ ГОРБАЛЯ З ФЕДЬКОВИЧЕМ	915
Юрій Тис: ПОРИВИ	921
Ольга Лубська: ПАДАЮТЬ ЖОЛУДІ	930
Орчі: БАГРЯНИЙ КВІТ (повість, перекл. ОД, продовж., 8)	931
— — КОМАНДИР МИРОСЛАВ ОНИШКЕВИЧ — »ОРЕСТ«	942
О. П. : АВСТРАЛІЙСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ	951
М. С. : »НАЙРЕАЛІСТИЧНІШИЙ РЕАЛІЗМ«	956

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

...*"Library & Book Supply"*
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АВСТРІЯ

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

США:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N. Y.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
809, Starkweather Str.,
Cleveland, 13., Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 шіл.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

АКТИВІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ РУХІВ В ССРСР

Останні зовнішньо-політичні потягнення і виступи Хрущова, що їх він започаткував відомим зірванням паризької конференції «на вершинах», ще раз підтверджують правильність поглядів представників поневолених народів і тих тверезих голосів Заходу, які за машкарою московсько-більшевицької мирної кампанії бачать реальну дійсність, — що розмови з Советським Союзом на тему коєкзистенції є безнадійні і мусять бути безуспішні. Причина є дуже проста: большевики не хочуть ніякого мирного співжиття і стабілізації світових взаємин. Вони тільки **вживають** гасел миру й співжиття з «капіталістичним світом», як тактичний засіб, що дозволяє їм послаблювати відпірну силу демократії і підготовляти ґрунт для майбутньої, сподіваної ними, перемоги московського комунізму в світі.

Побіч тези, що вільний світ, як узагалі мир, перед большевицькою агресією забезпечує тільки тверда й невгнута постава, енергійне поборювання комуністичної інфільтрації та оборонна активність, — представники поневолених Москвою народів не раз і не двічі намагалися переконати західних відповідальних мужів, що другою з черги найнебезпечнішою для большевизму зброєю є тісна співпраця Заходу з національно-визвольними рухами народів за залізною заслоною. На жаль, національно-визвольні рухи поневолених Москвою народів ще й досі не знайшли на Заході відповідного їхній вазі зрозуміння та підтримки.

Є багато, дуже часто вирішальних, голосів на Заході, які взагалі недоцінюють ролі національно-визвольних рухів, а навіть і заперечують їхнє існування, зокрема, якщо йде про Советський Союз. Ми не раз уже мали нагоду на сторінках нашого журналу не тільки вказувати на важливість проблеми національно-визвольних рухів в ССРСР, як єдиного надійного союзника демократичного вільного світу й одного з найгірших внутрішніх ворогів большевицького режиму, але й фактами доказувати безперерйну живучість та активність цих рухів від самих початків московсько-більшевицької імперії до сьогоднішнього дня.

Три чинники, немов меч Дамокля, постійно висять над большевицьким режимом і вказують на його внутрішню слабкість, дарма, що московські імперіялісти намагаються крикливими заявами про спаяність та силу приховати цю слабкість. Цими чинниками є національне, політичне та економічне поневолення широких мас в ССРСР. На протязі довшого часу ми бачимо намагання Хрущова піднести життєвий рівень підсоветських громадян і цим самим зменшити їхнє вороже ставлення до режиму на економічному відтинку. Так само большевицька пропаганда докладає останньо всіх зусиль, щоб довести, мовляв, советська тоталітарна диктатура не є найважливішим порушенням усіх людських прав, а новою «соціалістичною демократією», при чому одним з головних доказів цього є пра-

во советських громадян одноголосно схвалювати «непомильні» постанови партійного центру.

Однаке, всі ці московські заходи не дали бажаних наслідків, про що свідчить хвиля широких опозиційних настроїв у населення та щораз яскравіші й отвертіші прояви незадоволення з існуючих соціально-політичних умов, що останньо довело навіть до небувалого досі явища в СРСР — робітничих страйків. З особливою ж силою проявляється бунт проти політичного й соціального поневолення серед підсоветської молоді.

Проте наймогутнішим і найгрізнішим противником большевицької імперії і її системи являються національно-визвольні рухи поневолених Москвою народів. Дух націоналізму є такий сильний в СРСР, що він опанував навіть комуністичні лави в немосковських республіках. У зв'язку з цим в Туркестані, Грузії, Балтійських країнах, Казахстані прийшло до масових чисток партійного керівництва та серед широких мас рядового членства. Для опанування ситуації в цих країнах Москва мусіла вжити найенергійніших засобів. В Україні, як відомо, відбуваються на протязі двох майже останніх років процеси проти членів Організації Українських Націоналістів, що веде організовану підпільну боротьбу за визволення. Згадані процеси мають за мету скомпромітувати український визвольно-революційний рух в очах широких кіл населення.

Постає питання: звідкіля беруться всі ці факти опозиції та спротиву, якщо, як твердять західні недруги національно-визвольних рухів, національне питання в СРСР не відіграє важливої ролі і не знаходить особливого зацікавлення серед мас. Як відомо, кожний наслідок мусить мати свою причину. Не інакше є справа у випадку зростання національно-визвольних рухів в СРСР. «Націоналістичні» настрої в комуністичних партіях немосковських «республік», існування українського визвольно-революційного підпілля — це не відірвані факти, які не віддзеркалюють настроїв мас, а якраз навпаки: вони могли постати тільки на тлі глибоких і широких національно-опозиційних настроїв, що опанували маси немосковських народів. Магічний вплив цих настроїв приводить, з одного боку, до «націоналістичних» недуг всередині партійних лав немосковських країн, а з другого, уможливорює зростання та розгорнення дій українського революційно-підпільного руху в нашій Батьківщині.

До вище згаданих висновків можна, однаке, прийти не лише на підставі дедукції. Однією з найбільш дискутованих проблем в СРСР є проблема боротьби з «націоналістичними» настроями серед населення немосковських народів, а зокрема серед молоді. Немає жадного партійного з'їзду, жадної важливішої конференції, на яких не заторкувано б це питання посередньо у зв'язку з поборюванням «у середовищі советських людей» і головню в середовищі молоді «буржуазних» поглядів або в зв'язку з поборюванням націоналізмів. «Боротьба проти буржуазної ідеології повинна мати войовничий, наступальний характер», — заявляє новий ідеологічний секретар КПСУ — Андрій Скиба. До боротьби з націоналістичними впливами серед широких мас населення закликають останньо на партійних зборах різних національних «республік» трохи чи не всі партійні секретарі.

Сталін хотів радикально «розв'язати» питання непокірливості і націоналістичних настроїв в Советському Союзі з допомогою масового переселення народів у глиб підсоветської Азії. В цьому напрямі було дещо зроблено, а саме виселено деякі малі кавказькі народи. З подібними плянами, як це виявив на 20-му з'їзді Хрущов, носився Сталін і *супроти* українського народу. Нікіта Хрущов має цю саму мету, але *реалізує* її дещо іншими, «гуманнішими» методами. Останньо він опрацював широкий план русифікації поневолених народів з допомогою шкільництва, «всесоюзної» мови, колонізації та перемішування народів. Сталінський і хрущовський пляни є найкращим доказом того, які настрої панують серед населення немосковських народів і на якому тлі зроджуються чи то революційне підпілля і його боротьба з Москвою, чи «націоналістична опозиція» в комуністичних лавах уярмлених країн.

Немає сумніву, що національно-опозиційні настрої широких мас поневолених народів є дуже тісно пов'язані з політичним та соціальним незадоволенням. Під цим аспектом треба, наприклад, розглядати минулорічне повстання молоді у Темір Тау. Безпосереднім поштовхом до повстання були нестерпні соціальні умови, в яких жила запроторена на цілинні землі молодь. Проте, як стверджують очевидці, що принесли на Захід вістку про повстання, в ньому брала участь переважно українська та білоруська молодь. Ця молодь має куди більші підстави до невдоволення, аніж московська. Їй добре відомо, що на цілину мусить їхати, з наказу партії, переважно немосковська молодь і жити та працювати в жахливих умовах, позбавлена національно-культурних прав. В той же сам час московська молодь виїжджає на українські та білоруські території. Звичайно, що в такому випадку в молоді в Темір Тау тісно помішалася почуття соціальної і національної кривди, що й зробило цю молодь податливішою на революційне кипіння. Подібно, мабуть, малася справа й зі страйками робітників у західньосибірському місті Кемерово, хоч про ці страйки дійшли на Захід дуже скупі відомості. Одначе, кожному, хто знає большевицьку демографічну політику, відомо, що до західньосибірських центрів перекидається теж переважно немосковську молодь.

Незаперечним є теж те, що заколоти й повстання, які після смерті Сталіна два рази занотовано в Грузії, мають наскрізь національний характер. Очевидці подій з 1956 р. у Тбілісі щойно недавно принесли про них вістку на чужину. З цих вісток стає ясным, що «дискримінація» Сталіна була тільки приводом для розрухів та що на ділі вони мали національно-визвольний характер. Національний і протимосковський характер, уже без будь-якого пов'язання зі Сталіним, мали недавні заколоти грузинських студентів у Тбілісі. 20-го травня 1960 року перший секретар комуністичної партії у Грузії, Мшаванадзе підтвердив на зборах «студентського активу» факт, що у високих школах Грузії відбулися недавно антибольшевицькі виступи. Якими поважними й грізними для московських імперіялістів були ті виступи, свідчить те, що в зборах «активу» взяли участь, крім Мшаванадзе, ще керівник державної служби безпеки в Грузії та спеціальний висланник Москви, секретар комсомолу Павлов.

Не зважаючи на промовчування подій в Балтійських країнах, сьогодні вже є певним, що проведені там чистки не обмежилися тільки на

партійному активі, зараженому націоналізмом, але й захопили широкі кола громадянства й зокрема молодь. Після ліквідації сталінського терору, який скував був всякий спротив, прийшла сьогодні в Балтійських державах реакція, вислідом якої є активізація боротьби проти національного поневолення, при чому й тут ця боротьба є пов'язана з соціально-економічними аспектами.

На підставі приведених фактів можна сподіватися, що й в інших поневолених Москвою країнах відбувається цей самий процес активізації національного спротиву. Боротьба за волю і державну самостійність та незалежність — хочуть цього чи ні недруги поневолених народів на Заході — проводиться далі й ітиме до переможного кінця. Від західних народів, від того, чи вони зрозуміють врешті вагу цієї боротьби, вагу в першу чергу для них самих, залежить, чи вона закінчиться швидше чи пізніше. Вибухові сили національно-визвольних рухів всередині Советського Союзу є куди більші й небезпечніші ніж атомна бомба. Треба тільки прискіпити процес їхнього революційного насичення. Це може статися тоді, коли між поневоленими Москвою народами й вільним світом нав'яжеться міцна щира нитка порозуміння й приязні, коли Захід зрозуміє, що свобода є неподільна і мусить бути застосована на всіх шарах земної кулі.

М. С.

»Затертям історичної правди і заступленням її неправдами та фальшами, большевики сподіваються вирішно вплинути на формування політичної свідомості українського молодого покоління і прискорити в нього процеси державної асиміляції по лінії ідей спільного советського патріотизму, що є сучасною маскою великоросійського імперіялізму. Передумовою для цього є усунення всіх чуттєвих моментів, які розділяють або можуть розділити прірко український народ від російського... При такому наступі... не можемо прийти в Україну з порожніми руками. Завданням наших учених, письменників, журналістів та інтелігентів, що живуть у вільному світі, не гаяти часу, а оновити в освіжених формах усі заборонені і перекручені червоною Москвою деталі історичної правди про Україну. Від світла тієї правди розвіються тумани московської брехні перед очима ошуканих земляків наших і гнів їх створить обманця новий Конотоп.«

(Степан Ленкавський: »Фальшування історії України в інтересах неподільної Росії«)

Михайло ПАВЛЮК

СТРАТЕГІЯ ХРУЩОВА

З того часу, коли Хрущов став повним диктатором в ССРСР (див. нашу статтю в попередньому числі »В.Ш«), перед урядами й суспільством вільного світу виринуло поважне питання розгадати дальші плани диктатора. Для всіх стало ясным, що Хрущов, закінчивши успішно свою боротьбу за владу, приступить тепер до здійснення своїх плянів у світовому масштабі. Але яким способом? Успіхи ССРСР в розвитку атомної і ракетної зброї нібито відкрили для нього багато стратегічних можливостей до досягнення мети. Не буде помилкою припущення, що численні поїздки державних діячів Заходу до ССРСР, конференції та запросини Хрущова відвідати низку держав вільного світу були якраз намаганням західніх політиків відгадати при цій нагоді ближчі стратегічні плани московського диктатора. Отже, ближча й дальша стратегія Хрущова є предметом здогадів Заходу, офіційні кола якого рахуються найбільше з можливістю несподіваного атомного нападу з боку ССРСР. Ці кола не припускають, щоб большевицький агресор зважився напасти на вільний світ конвенційною чи навіть тактичною атомною зброєю.

Сам Хрущов запевнює усіх, що комунізм переможе вільний світ успішним розвитком господарства большевицького бльоку, при чому він навіть намітив уже реченець цієї господарсько-економічної перемоги. Це буде приблизно кінець другої семирічки — 1972 рік. До цього ж часу повинен теж індустріялізуватись червоний Китай. Хрущов переконаний, що тоді держави вільного світу поодинці й гуртом почнуть переходити на московську систему господарства, тож совети не бачать потреби військового натиску на Захід, бо час працює на комуністичний блок держав.

В самій московсько-большевицькій імперії є для кожного зрозумілим, що коли Хрущов говорить про роззброєння, співжиття та мир, то він має на меті щось інше. Але на Заході завжди знаходяться люди, які покладають надії на заяви Нікіти й поважно розглядають шанси ССРСР в змаганні з США. Є й такі, що вже підраховали, коли саме ССРСР наздожене Америку. Можливо теж, що й сам Хрущов і його оточення, яке має на нього певний вплив, до 1958 року сподівалися успіхів у змаганнях з Заходом в розвитку господарства. Хрущов належить до тих, що мають неправильний погляд на економічну силу Заходу. Його ж оточення, за винятком хіба Мікояна, є схильне не перечити Хрущову в цьому відношенні, бо ж більшість з них є переважно партійними апаратчиками з досить вузьким круговидом, як і сам Нікіта. Одначе, за два минулі роки заіснували такі факти, що повинні були посилити тверезий погляд на

стан речей. Після деякої депресії в розвитку господарства Заходу 1957-58 рр., почався швидкий процес зростання продукції вільного світу. Не тільки США, але й Англія, Західня Німеччина, Франція і навіть Італія збільшують свій економічний потенціал. Особливі успіхи спостерігаються в Західній Європі. За 1959 р. Західня Німеччина випродукувала 30 мільйонів тонн криці, майже подвоївши довоєнний видобуток. Недоліком у господарці Зах. Європи була повна залежність від постачання нафтою з Ірану й Арабського півострова з віддалі пересічно 3 до 3,5 тисячі кілометрів; тепер доставка нафти з Альжіру й незабаром з Лівії усуне це недомагання. Хоч Західня Європа посідає колосальні поклади якісної залізної руди в Ельзас-Льотрінгії (другі за кількістю в світі), для її потреб (переважно до Англії) має поступити руда високої якості (63 % заліза) з центральної Африки¹).

А тим часом успіхи СССР в економічному змаганні з вільним світом виявилися меншими, ніж можна було обережно припускати. Виявилось, що СССР не є спроможний навіть приблизно виконати завдання семирічки без поважної допомоги Заходу. В нашій статті «Оцінка семирічки Хрущова»²) ми вже довели, що надії Хрущова наздогнати у визначеному реченні США є марними. Та спроби СССР одержати кредити від Заходу не дали успіху. Тому Москва є примушена модернізувати свою дуже відсталу промисловість і платити за це золотом. Лише за останні 3 роки і тільки у Франції вона була примушена заплатити 2.175 мільйонів доларів золотом³). Продукція криці в самому СССР перебуває в стані хронічної кризи через брак якісної руди⁴). В сільському господарстві слідно великі страти, бо посуха 1959 року спричинилась до масової загибелі овець та худоби в Казахстані, а цьогорічні буревії принесли нову катастрофу, розміри якої можуть привести до облишення експерименту на цілих землях. Зірвана буревіями в Казахстані пилюка знищила збіжжя на Кубані й навіть у Румунії, Угорщині та Польщі, а також у деяких місцевостях України. Врешті виявилось, що весь парк советських комбайнів треба «зняти з озброєння с/г техніки» СССР, бо 500 тисяч цих машин є перестарілої первісної конструкції, про що відверто написав большевицький агроном Гордєєв⁵). В лісному господарстві СССР стоїть перед загрозкою вичерпання будівельного матеріалу, бо хижацьке винищення експортного лісу утворило на 1958 рік такий стан, що 100 мільйонів гектарів землі зрубаного чи згорілого лісу не є засаджені но-

¹) Альжір уже дає 4 мілн. тонн нафти. Запаси нафти в Лівії обриваються на 9 мільярдів тонн. Залізні поклади в Африці розташовані лише 300 миль від пристані Агадір. Добування руди легке, бо вона міститься в горі 18 миль довжиною, 3 півмилі шириною і 1000 стіп висоти.

²) «Визвольний Шлях», Лондон, 1959 р., жовтень, стор. 1088-1098 і грудень, стор. 1334-1346.

³) «Дейлі Телеграф», Лондон, 6. 6. 1960.

⁴) Докладніше про це ми подали в статті «Провал двох намірів», «В.Ш.» за червень 1960 року.

⁵) К. Гордєєв: «Уборка сегодня и завтра». «Комсомольская Правда» за 27. 10. 1959.

вими деревами⁶). Далі, за підрахунками Арістова, для виконання семирічки потрібно замінювати сотки тисяч машин на модерніші. Крім того, советська економічна експансія на світові ринки не дає навіть таких наслідків, що їх можна було сподіватись⁷). Отже, не буде помилкою припустити, що сам Хрущов і його дорадники самі переконались на досвіді двох років у повній неможливості наздогнати США.

Хрущов заявляє, що лише разом з індустріялізованим Китаєм комуністичний блок зможе випередити не тільки США, а й всі держави Західної Європи. Тим часом Китай потрапив в найбільшу господарську катастрофу вже в перший рік семирічки. На цьому питанню ми докладно зупинялись у статті: «Економічна політика в комуністичному Китаї»⁸), в якій обґрунтовували погляд, що утворення «народних комун» мало на меті насамперед позбутися для санації нації десятків мільйонів старих, непрацездатних та дітей, а заощаджені цим способом кошти на утримання цих осіб витратити на демпінговий експорт, яким сплачувати за куплені машини; в другу чергу мілітаризацією решти населення дисциплінувати всю країну та нарешті посиленням визиском загнаних у комуни людей здобути додаткові ресурси для демпінгового експорту. На нашу думку, весь плян організації «народних комун» був повністю узгоднений з Хрущовим і виконання його лежало в інтересах СРСР. Але здійснення цього пляну вже в 1958 році спричинилось до господарської катастрофи. Цю катастрофу збільшили посухи та повені влітку 1959 року. Тепер, з перспективи майже трьох років можна зробити деякі підсумки катастрофи 1958-1959 років.

За даними Хрущова, червоний Китай мав до організації «народних комун» 700 мільйонів населення. Тепер Мао заявив маршалові Монтгомері, що Китай має 650 мільйонів населення⁹). Виходить, що кількість китайського населення зменшилася на 50 мільйонів осіб, хоч фактично подана кількість повинна бути ще меншою, бо Мао скаржиться на брак робочої сили. З статті Монтгомері є відомим, що повинь 1959 року змила збудовані комунарами греблі на ріці Ян-цин-дзи й при цьому загинуло 2 мільйони людей та сотки тисяч гектарів збіжжя. Плян винищення непрацездатних пройшов, як бачимо, досить успішно, але загинуло теж багато й працездатних, тому індустріялізація Китаю затрималась на багато років. Китай став експортувати менше, ніж до організації комун. Значний тягар індустріялізації Китаю ліг на плечі СРСР, що цілком не входило в пляни Хрущова. Воєнізація населення дала, звичайно, кращі наслідки, ніж індустріялізація, яка розтяглась на 20-25 років, про що говорять самі китайські офіційні джерела. Правда, час від часу Пекін подає звідомлення про «успіхи», але їм треба навіть менше довіряти, ніж хрущовським повідомленням.

⁶) В. Шелкович: «Важная народнохозяйственная проблема». «Вопросы экономики», июль 1959, стор. 68. В. Галасев: «Лесная промышленность в текущем семилетии». «Плановое хозяйство», ноябрь 1959, стор. 48.

⁷) Докладну аналізу советської економічної експансії подамо в окремій статті під заголовком «Підсумки кількох років експансії СРСР на ринки вільного світу».

⁸) «Визвольний Шлях», Лондон, квітень 1959 р., стор. 376-391.

⁹) «Тзе Сандей Таймс», Лондон, 12. 6. 1960, стор. 21.

Як бачимо, отже, намагання наздогнати вільний світ у гуртовій продукції не подають ніяких знаків, щоб час працював на користь комуністичного бльоку, скорше — навпаки. Але Хрущов має більше ніж 66 років життя, йому ніколи довго чекати на перемогу над «капіталістичним світом». Вся ж його біографія показує, що він є людиною акції, а не спокійного спостереження. Мало того, він завжди вибирав і вибирає для свого сточення активних людей, тому важко сподіватись, щоб хтонебудь міг його стримувати від спроб прискорити перемогу над капіталізмом.

Стратегія Хрущова в ділянці популяризації власної особи, досягнень совєтської техніки, культури, економічних здобутків, військової сили, піднесення життєвого стандарту та лібералізації режиму диктатури дала Москві й самому Нікіті безсумнівні найбільші успіхи. Хоч, як ми бачили з біографії Хрущова, він став антисталіністом під тиском своїх конкурентів та опозиції, але по суті ніколи не був і не є проти стосування сталінських методів, вільний світ зарахував Нікіту до ініціаторів і підсилювачів антисталінської лінії, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці ССРСР. Це дало Хрущову й його політиці велетенський моральний авторитет, переважно в політичних колах Заходу. Разом з цим крик про мирну політику ССРСР та необхідність і можливість коєкзистенції дали Хрущову широкі можливості провадити персональну дипломатію і виставляти себе та зовнішню політику ССРСР, як непідробно мирну. На Заході устійнився погляд, мовляв, ССРСР і Хрущов прагнуть миру, а Китай є схильний до агресії. Вершиною дипломатичних успіхів Хрущова можна вважати запрошення його на відвідини до США. Всі ці успіхи були такі значні, що закривали собою поважну дипломатичну поразку Хрущова на відтинку стосунків з групою держав неутралістів, очолених Індією. Згадана група неутралістичних держав оформилась ще за часів Сталіна та значно підсилалась після його смерті. Хрущов приділяв їй найбільше уваги, кредитів та технічної допомоги, сподіваючись здобути серед неї великі впливи. Але вже з 1958 року неутралісти почали помічати подвійну гру Нікіти. Хоч, прислухаючись до голосу Заходу, неутралісти вважали, що Хрущов не поділяє поглядів Мао про необхідність запровадження в Китаї «народних комун» з усіма атрибутами сталінських методів визиску й винищення певної частини населення для прискіпшення індустріалізації країни, все ж таки перед неутралістичними державами півдня Азії стало ясним, що їм загрожує Китай. Коли ж у 1959 році Китай криво розправився з Тибетом, захопив згодом деякі території Індії, то неутралістичні Індія й Індонезія змінили своє становище до ССРСР і Китаю, не перестаючи бути, однак, неутралістами. Не зважаючи на те, що Хрущов посилав до цих держав великі делегації, що їх очолював Ворошилов, а навіть сам їздив, пропонував великі кредити та запевняв усіх, що ССРСР трактує їх як борців за мир, його заходи не мали більших успіхів і не змінили ворожого наставлення до комуністичного бльоку. Коли ж додати до цього факт, що Нассер, а потім і Кассем більшою чи меншою мірою зайняли теж ворожу позицію до комуністичних агресорів, то образ дипломатичної поразки Хрущова в стосунках з неутралістами буде повністю окреслений.

У вільному світі існує безліч здогадів, чому Хрущов вирішив таким брутальним способом зірвати паризьку конференцію «на вершинах». У всякому разі цим своїм кроком Хрущов звів нанівець усі успіхи своєї персональної дипломатії останніх трьох років та насторожив проти себе й СССР навіть тих, що були схильні поважно трактувати його прагнення коєкзистенції і миру. Отже, під сучасну пору стратегія Хрущова підкорити собі духово найширші маси населення вільного світу персональною дипломатією та пропагандою зазнала невдачі. З покищо невідомих причин Хрущов зірванням конференції вирішив показати всьому світові, що він більше не потребує персональної дипломатії сповненої «бажання миру й коєкзистенції». Скільки ж хрущовська дипломатія мирного змагання між комуністичним бльоком та Заходом у царині суто економічній є базована на коєкзистенціальних відносинах, а не на умовах холодної війни, то зірванням конференції в Парижі Хрущов відкинув і стратегію економічного змагання. Виходить, отже, що Хрущов має намір перейти до акцій стратегії іншого порядку. А це може бути лише стратегія військового характеру.

Як відомо, Хрущов найбільше уваги приділяв пропаганді військової сили СССР і в цьому мав найбільший успіх, головню після запуснення у міжзор'яні простори «спутника», не поминаючи майже в кожній своїй промові почванитися здобутками московсько-большевицької імперії на відтинку технічно-воєнних досягнень. А західня преса помагає йому в цьому, не припускаючи ніякої нагоди поінформувати своїх читачів про те, як Хрущов розцінює большевицький військовий потенціал. Не буде, отже, помилкою, твердити, що дружніми зусиллями преси Заходу й пропаганди Хрущова витворився уже такий стан, що поважна частина пересічного громадянства вільного світу вважає СССР приблизно однакової сили з США. Для пересічного громадянина Заходу найбільше імпонують совєтські справжні успіхи в розвитку ракет міжконтинентального засягу. Мало ж хто усвідомлює собі, що поки ці ракети є балістичні, а не керовані, вони будуть давати відхилення від цілі на сотки миль, як у горизонтальному, так і в вертикальному прицілюванні¹⁰).

Скоро вже буде чотири роки, як совєти випустили першого сателіта Землі та як іде змагання на кращий ефект між стратегічною авіацією і міжконтинентальними балістичними ракетами. З одного боку Хрущов і большевицькі стратеги запевняють, що їхні балістичні ракети спроможні потрапити навіть у військовий корабель на морі під час його руху, а з другого боку західні військові експерти дають перевагу стратегічній авіації. Нижче наводимо низку поглядів військових фахівців Заходу про наслідки цього змагання під теперішній час.

¹⁰ Під балістичним стрільном розуміється таке, що підлягає законам балістики, а не є кероване людиною. Закони балістики є зумовлені такими чинниками: початкова швидкість, вага стрільна, кут вертикального націлювання, сила притягання землі, спротив повітря, напрям вітру та відхилення від верчення стрільна навколо своєї осі. Досі є відомими такі стрільна, що летять під дією наведених вище чинників балістичного польоту — стріла, куля, гарматне стрільно, бомба, скинута з літака, та балістична ракета.

Приблизно через вісім місяців після того, як більшовики запустили першого свого «спутника», в лондонському «Обсервері» за 22. 6. 1958 р. була надрукована довша розвідка військового знавця цього часопису під заголовком «Стратегія віку ракет» та «Небезпечні роки». Автор розвідки вважав тоді, що балістичні ракети близького засягу (приблизно 200 миль) ще можуть мати певне стратегічне значення для обстрілювання великих площ ворожої території, але вони не матимуть такої прицільності, щоб за декілька пострілів знищити аеродром. Але совети можуть вистрілювати такі ракети лише з підводних човнів, що мають малу швидкість і можуть бути швидко виявлені та знищені раніше, ніж вони займуть належну до вистрілу позицію. Отже, основний об'єкт советського нападу — США — не є легко досягаємою ціллю для більшовицьких балістичних ракет близької дії. Цікавими є заключні висновки автора розвідки під заголовком: «Звичайний військовий курйоз»:

«Отже, після декількох небезпечних років удосконалень та нахвалювань (обидвох ворогуючих сторін) є можливим, що приблизно 1965 року неприцільні, легкі до знищення саботажною дією та з ненадійними складними механізмами балістичні ракети можуть стати звичайним військовим курйозом, як «Груба Бerta»¹¹⁾, технічно геніяльно виконана гавбиця, але стратегічно непридатна. Ракети «Тор» і «Юпітер» зникнуть з Європи, заступлені рухомими «Полярісами», підсиленими невеликою кількістю ракет далекої дії. Стратегічні бомбардувальники «Б.52С», «Вулкан» та «Бізон» не будуть здатні на брукх, але лишаться, можливо, на завжди в наслідок їхньої зручності в маневруванні та прицільності під час скидання бомб. Море, чи вірніше, дно океану матиме більше значення, ніж суходіл у наступні 50 років».

Пройшло тільки два роки після появи друком передбачувань військового експерта часопису «Обсервер», а вже можна бачити, що багато з них здійснюється. Насамперед це стосується до стратегічного літунства. Міністер літунства Англії, Вард, заявив при обговорюванні військового бюджету, що англійське літунство: стратегічні бомбардувальники, винищувачі та транспортні літаки мають перед собою довгу майбутність. «Під цю пору, — сказав він, — ці літаки мають колосальну роль. Найнебезпечнішою зброєю СССР ще й досі є літунство. СССР розбудував ракетну зброю з призначенням оборонятися перед нашими стратегічними бомбардувальниками «Булкан», техніку, мобільність та готовість яких ми удосконалили».

А прем'єр Мекміллен заявив недавно у своїй промові приблизно те саме, що й міністер літунства: «Той час, коли б ракети могли замінити бомбардувальники, ще не прийшов. Винаходи зробили стратегічні бомбардувальники більше відпорними на протилітунський огонь та повинні продовжити їхнє життя; до того ж і таки цих бомбардувальників можуть

¹¹⁾ Гавбицю «Грубу Бертю» сконструювали німці під час першої світової війни й обстрілювали нею з віддалі 120 кілометрів Париж. Стрільна сягали до Парижу, але постріли були дуже неприцільні, а механізми гармати швидко псувалися.

¹²⁾ «Дейлі Телеграф», Лондон, 4. 3. 1960

бути зроблені одночасно з багатьох місцевостей, тому вони й залишаються грізною силою»¹³⁾.

Інцидент з розвідувальним літаком США, який досяг навіть Свердловська, приніс коментарі, що дають нові докази довгого майбутнього стратегічного літунства. Англійське міністерство авіації заявило після цього, що коли один літак міг без охорони досягти Свердловська, що розташований на віддалі 1300 миль від большевицького кордону, то група військових літаків завжди зможе досягти наміченої цілі, хоч і з втратами. Військові знавці США теж є того погляду, що Хрущов розголосом про зістрілення американського літака сам відкрив для широкого загалу в СССР і на Заході таємницю, що існують істотні хиби в оборонній большевицькій системі. А лондонський «Дейлі Телеграф» за 12. 5. 1960 р. писав: «На протязі деякого часу було відомим, що не всі кордони СССР мають важку протилітунську оборону. Навпаки, СССР прийняв острівну систему оборони. Але досі і в цих найкраще охоронних зонах не було знаків про існування в них таких літаків, що могли б досягти висоти на якій літає У-2, ані ракет, які могли б збити цей літак на висоті 25-30 кілометрів».

До цього всього треба ще додати, що тепер на Заході працюють над побудовою літаків, які силою поштовху спеціальної ракети могли піднятися вертикально на висоту 7-8 кілометрів. Крім того, в найближчі роки важкі бомбардувальники Англії та США матимуть змогу нести атомне стрільно на віддаль 500 миль. Таке пристосування літаків до запуску з повітря балістичних ракет **направду може забезпечити літунству довговічне майбутнє**. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що Захід має в десять разів сильніше літунство, ніж Москва, а тепер він перебудовує його, пристосовуючи до вистрілювання балістичних ракет достатнього засягу, щоб могли засипати Московщину водневими й атомними бомбами. Лєтовища й літаки Заходу оточують СССР з усіх боків, а сам СССР не має змоги зробити щось подібне своєму основному ворогові — Америці, бо його лєтовища віддалені від США пересічно на 2-3 тисячі кілометрів. До того ж остання вістка з липня цього року про успішну спробу американців вистрілювати ракети з підводних атомних човнів є доказом, що Захід здобуває перевагу над московським агресором. Тому й порада Хрущова західнім державам здати літаки на брукх, бо настала доба ракет, виглядає як невдала й примітивна спроба одурити головно своїх громадян.

Хоч розбудова балістичної ракетної зброї триває вже понад 5 років в СССР та біля 3 років у США, змагання за прицільність цих ракет відбулись тільки кілька місяців тому. В цьому змаганні Америка перша виявила ініціативу, подаючи, що ракета «Атлас» при вистрілі на віддаль 5 тисяч миль впала лише півтори милі від мети. Військовий експерт часопису «Дейлі Телеграф» поставився скептично до цієї заяви, окреслюючи її, як «балянс нахвалювань», себто, що США в наслідуванні хвалькуватости Хрущова перемогли. Одначе, можна припускати, що «Атлас» справ-

¹³⁾ «Дейлі Телеграф», Лондон, 31. 5. 1960

ді у цьому випадку досяг наміченої мети, але це ще не означає, що навіть один зі сотні пострілів цієї ракети буде таким вдалим. Можна також припускати, що американці хотіли спровокувати Москву. Якщо це припущення є правдивим, то провокація вдалася.

На початках цього року СРСР, не попереджаючи нікого, вистрілив міжконтинентальну балістичну ракету з бази біля Каспійського моря в напрямку Пацифіку. Цю ракету бачили японські рибалки. Через деякий час Москва проголосила до відома всім, що вона має провести серію ракетних випробувань та точно окреслила площу на Тихому океані 250 миль довжиною і 180 миль шириною на південний захід від Гаваїв, перестерігаючи перед можливими випадками кораблі й літаки. Можна було думати, що ціль ракети є десь у середині цієї визначеної площі. Тим часом большевицька ракета впала аж десь біля острова Фіджі, себто вона відхилилась від наміченої площі приблизно на 1500 кілометрів. Там бачив її американський літун. Але Кремль заявив, що ракета впала з такою ж прицільністю, як і американський «Атлас». Вистріливши ще одну ракету, совети заявили, що спроби «були такими вдалими», що вони припиняють дальші випробування. На цю заяву Москви згадуваний нами англійський знавець заважив, що і друга советська балістична ракета впала десь між Гаваями й островом Фіджі. Отже, три большевицькі міжконтинентальні балістичні ракети виявили повну свою неспроможність до хоч приблизно прицільних пострілів. При горизонтальному націлюванні ракети дали розсіювання на 2000 кілометрів. Совети стріляли на віддаль 8 тисяч миль. Коли б були зроблені постріли на 4-5 миль, то їхні ракети дали б розсіювання на 500-600 кілометрів¹⁴). Є цілком зрозумілим, чому Хрущов припинив випробування ракет. Він сподівався, що ракети падатимуть приблизно там, де впала перша ракета, вистрілена без попередження Заходу. Без сумніву, дві наступні ракети були пущені з тієї ж бази, під тим самим кутом вертикального й горизонтального націлювання та того самого розміру, що й перша ракета. Але розрахунок не виправдався, тож для уникнення більшого скандалу довелося припинити дальший попис «досягнень».

На цьому, однак, змагання не закінчилися. США випустили ракету на віддаль 9 тисяч миль та сповістили, що вона впала в наміченому просторі; Кремль прийняв цей новий виклик на змагання. Він вистрілив дві ракети в Пацифік і теж заявив, що вони впали в наміченому ним просторі. Військовий експерт часопису «Дейлі Телеграф» іронічно відмітив, що й США і СРСР не будуть шукати за головками ракет, бо не знають, де вони, навіть приблизно, впали. Не може бути й мови, щоб большевики за кілька місяців могли удосконалити прицільність своїх балістичних ракет. Техніка може робити прогрес, але не може діяти чуда. Все ж для пропаганди застрашування балістичні ракети покищо надаються. Тому США і СРСР займаються цією пропагандою, змагаються між собою і, напевно, далі будуть змагатися.

Є всі підстави припускати, що генеральний штаб СРСР сам не надає великого значення большевицьким міжконтинентальним балістичним ра-

¹⁴) «Гамбургер Абендблят», Гамбург, 21. 1. 1960. «Дейлі Телеграф», Лондон, 2. 2. 1960.

кетам, як вирішальній зброї, тому тільки й тим можна пояснити те, що Хрущов почав кричати про советські ракети, підкреслюючи сповидну могутність московської імперії. Направду нова й вирішальна зброя тримається в таємниці, щоб ворог, довідавшись про її характер, не вжив оборонних заходів та не почав працювати над продукцією цієї нової зброї. Очевидно, отже, що генеральний більшовицький штаб вважає, що якраз розголос про існування в СРСР міжконтинентальних балістичних ракет дасть найбільший ефект для пропаганди застрашування. Правильність цього розрахунку підтвердили факти трьох минулих років. Московсько-більшовицька пропаганда, пропаганда п'ятих колон, пацифістів, панікерів та часом діячів опозиційних партій в західних державах поширює паніку серед населення вільного світу й спричинилась до багатьох успіхів московської дипломатії. Хоч більшовицькі балістичні ракети через свою неприцільність не є в стані знищити літунські й ракетні бази вільного світу, вони можуть винищити сотні мільйонів безборонного населення. Неприцільність цих ракет Москви спричиниться до попадання на терени неутраляльних держав. Отже, прогнози військового експерта часопису «Обсервер» відносно майбутности балістичних міжконтинентальних ракет виглядають слушними тільки частинно. І тепер більшовицькі ракети не є спроможні знищити ворожі стратегічні об'єкти, але Москва цим не турбується, бо ці ракети є для неї відстрашуючою зброєю, при цьому єдиною, яку вона посідає. До розбудови міжконтинентальних ракет СРСР не мав ніяких відстрашуючих засобів проти США й Канади. Тепер ця зброя є і Москва не відмовиться ніколи від її продукування в майбутньому. Поки більшовицькі міжконтинентальні ракети є балістичні, а не керовані, Москва не має ніяких виглядів на успішність несподіваної атомної атаки на вільний світ, бо ракети близького засягу дії, які є прицільнішими, можна вистрілювати тільки з підводних човнів. Та підводні човни з приводу своєї малої швидкості (20-25 миль на годину) взагалі не надаються до масового несподіваного нападу: наближення значної кількості цих човнів можна заздалегідь виявити. Як бачимо, хрущовська стратегія міжконтинентальних балістичних ракет дала для більшовиків могутню зброю. Хрущов може тепер робити всякі вибрики та посилено впливати на хиткі елементи суспільства Заходу й деякі держави. З усіх, розглянутих нами родів стратегії Хрущова, ця стратегія дала найбільший ефект, але не дала ключа для вирішальної і швидкої перемоги над вільним світом.

З другого боку, Хрущову довелося теж платити за успіхи ракетної стратегії. У відповідь на неї США швидко розвинули продукцію ракет різного роду й сьогодні СРСР є оточений не тільки стратегічною авіацією з водневими й атомними бомбами, що є спроможні дуже прицільно бомбити більшовицькі летовища й ракетні бази, але й значною кількістю американських ракет типу «Тор» та деякою кількістю ракет «Атлас». За кілька років мають масово з'явитися дуже мобільні ракети середнього засягу — «Полярис» та «Скайболт». Тому становище СРСР не поліпшилось, а погіршало. До того Москва не може конкурувати з Заходом у

розвитку озброєння з причини слабших матеріальних ресурсів. СРСР мусить розвивати індустрію і озброюватись, а Захід має переважно витрати тільки на озброєння. Є ще інша, дуже поважна особливість стратегічного становища СРСР, яка повністю зв'язує руки Хрущову.

Посилаючись на великі простори московської імперії і всього комуністичного блоку, Хрущов завжди підкреслює, що для СРСР атомна війна є менш небезпечною, ніж для Заходу. Цей погляд Хрущова приймається в основному у вільному світі, хоч фактичний стан не такий сприятливий для Москви, як це могло б здаватися. Справа в тому, що як у Гірошімі скинено атомну бомбу для придушення японського духу спротиву, а не для знищення військового об'єкта, як Хрущов використовував протягом трьох років свою ракетну стратегію для послаблення духу спротиву комуністичному пануванню, так у випадку великої війни атомна зброя буде вжита для придушення морального спротиву. Так, СРСР має великі простори, але терени, на яких панує агресивний московсько-комуністичний дух, цілком не є такі великі. Це є лише сама Московщина і ні в якому разі навіть не весь РСФСР. Це площа від Ленінграду до Волги та від Курська до Вологди. Вона дорівнює приблизно просторові, що його займають Західня Німеччина, Франція, Бельгія та Голляндія. Далі на північ від лінії Ленінград-Вологда-Вятка населення є дуже рідке та складається переважно з засланих і немоскалів: зирян, чувашів, пермців, ляплянців і самоедів. За Волгою склад населення є дуже мішаний: крім москалів, там живуть татари, німці, башкири, українці, казахи та уральські козаки. У Сибірі є тепер мішанина всіх націй, з яких не менше половина це засланці та ті, що відбули свій термін у концентраційних таборах і їм не дозволено повертатись на рідну землю, де їх репресовано. Яскравим прикладом настрою сибіряків є ентузіазм, з яким вони у Новосибірську зустріли заступника американського президента, Ніксона. Думаємо, що в цьому натовпі, який вітав Ніксона, було найбільше українців та інших національних меншостей СРСР. Крім того, самі давні мешканці Сибіру ніколи не визначались прихильністю до комунізму і навіть до москалів взагалі.

Згадані терени між Ленінградом-Волгою та Курськом-Вологдою заселені тепер майже виключно москалями з невеликою домішкою осіб, що шукають кращої кар'єри на московській землі. Кремль ніколи масово не переселявав москалів, а кращі заробітки та постачання продуктами стримують москалів уже на протязі тридцяти років від добровільного емігрування в інші частини СРСР. Лише певна кількість урядовців-москалів виїжджає на посади в далекі терени імперії або до сателітів. Ніхто не буде заперечувати, що саме ця основна маса москалів є духовим носієм московсько-комуністичної агресії та майже єдина опора комуністичного режиму й влади Хрущова та всього партійного апарату. Великі простори СРСР та комуністичного блоку дають Кремлеві можливість порозкидати свої летовища та ракетні бази, але не основне ядро населення, що тримає комуністичних диктаторів при владі. На цих же теренах розташовані 80 % машинобудівельної промисловости СРСР і в тому числі значна частина воєнної промисловости. До того ж місцевість є

рівна, колись була покрита лісами, які винищено. 90 % будинків є дерев'яні. В самій Москві 50 % будинків збудовані з дерева, тому що не зруйнують бомби силою свого вибуху, те згорить. Транспортні засоби на цих теренах винятково слабкі¹⁵).

У випадку великої війни концентрований атомний напад на вказані нами території суцільного заселення москалями приведе до винищення майже всього живого на тих просторах. Про це знають Кремль і самі москалі. Коли Ленін, за своїми поглядами й політичним вихованням інтернаціоналіст, починаючи жовтневий переворот, уважав, що експеримент треба перевести, хоч тоді виглядало, що цей експеримент може принести великі втрати для москалів; коли Сталін, за національністю грузин та, як і Ленін, вихований на інтернаціональних ідеях, був примушений вести московську національну політику, то Хрущов є яскравий продукт новітнього націоналізму москалів, що народився вже після перевороту, виріс та охопив своїм впливом переважаючу більшість москалів, насамперед членів комуністичної партії. Цей новітній націоналізм москалів вже сорок років тісно співпрацює з комуністичною партією москалів і тому витворився комплекс московського націонал-комунізму, в якому новітній націоналізм має провідну роль¹⁶). Хрущов з походження москаль, але з виховання є продуктом всебічного впливу новітнього націоналізму москалів. Для нього інтернаціональні ідеї Маркса є тільки засобом поширити тюрму народів. Він є найлютішим ворогом українців та інших націй, що прагнуть визволення від московського ярма. Таким є і його найближче оточення — всі ці козлови, суслови, фурцеви, брежньови та ін. Тому Хрущов і його прибічники ніколи не наважаться ризикувати повним знищенням москалів — єдиної опори їхньої влади серед океану антимосковських настроїв, як у сателітах, так і в самому СССР. Хоч атомна війна може принести великі спустошення для країн Заходу, то це не може потішати Хрущова, коли він знає, що Московщина має стратити все. Інцидент з американським літаком виявив, що США знають про всі летовища та ракетні бази, розташування яких Москва так дбайливо намагалася приховати. Хрущов та його дорадники не належать до тих, що хочуть уникнути соток мільйонів жертв атомної війни, але вони не можуть ризикувати життям нації москалів. Отже, ракетна стратегія Хрущова, хоч і дала йому чимало успіхів, не може забезпечити перемоги над вільним світом.

Але є ще стратегія, яку ми назовемо ленінсько-сталінською, а здійснення якої є основною метою Хрущова. Підготовчі кроки для переведення цієї стратегії Хрущов почав робити зразу після усунення всіх своїх конкурентів. Тепер, після виявлення характеру й можливостей відстрашувальної ракетно-атомної стратегії Хрущова, слід, на нашу думку, визначати концепцію, про яку згадаємо, ленінсько-сталінсько-хрущов-

¹⁵) Характеристику советського транспорту ми подали в статті: «Стан транспорту в СССР», «Визвольний Шлях», Лондон, серпень та вересень 1957 р.

¹⁶) Докладніше про новітній націоналізм москалів див. нашу статтю: «The Modern Nationalism of the Russians», «The Ukrainian Quarterly», New York 1952, p. 364-371.

ською стратегією, бо в ній велику роль грає атомно-ракетна стратегія Хрущова військової агресії на вільний світ. Ленін казав, що шлях для комунізму до Вашингтону лежить через Східню Азію, а основна стратегія військового поборювання Заходу, якою користувався Сталін, полягала в заходах дипломатичного характеру для сприяння виникненню другої світової війни, при чому сам СССР мав би бути неутральним. Для цієї мети, як ми вже відмічали в першій частині нашої статті, ще задовго до пакту Рібентроп-Молотов, Сталін мав таємну угоду з Гітлером. Отже, основна ідея стратегії Сталіна в підтримці агресивних намірів Гітлера, щоб після років боротьби між двома антагоністичними бльоками Заходу й їхнього обостороннього послаблення, захопити нові простори або й розпалити революцію у світовому масштабі. План Сталіна, як знаємо, не пройшов гладко, але війняткова непередбачливість Заходу дала московському диктаторові найбільші успіхи в поширенню комуністичної влади. Після війни Сталін zorganizував агресію Північної Кореї на Південну, теж не бажаючи втягати свою імперію у воєнну завірюху, опісля ж довів до втручання у війну комуністичного Китаю. Без сумніву, Сталін ні в якому разі не хотів устрямати у корейський конфлікт, бо це означало б розпочати велику війну, програна якої для СССР була запевнена. Плани Сталіна організувати воєнний конфлікт, а самому не ангажуватися в ньому, зазнали істотних змін. Розпалити війну між демократичними державами не повелось, треба було, отже, використовувати сателітів — Корею і Китай.

Після смерті Сталіна міжнародна ситуація не дозволяла Хрущову навіть мріяти про більший воєнний конфлікт між потугами Заходу, а також про якусь можливість бути неутральним на випадок війни котрогось з європейських сателітів Москви з Заходом. Але на Далекому Сході такі перспективи є і можна б з великими шансами розпочати прокладати шлях до Вашингтону. Це комуністичний Китай зі своїми 550-600 мільйонами населення. Та Китай для поважної воєнної акції має дуже слабкі транспортні засоби й слабу промисловість, хоч інші особливості роблять його незвичайно зручним для організування Москвою великої війни, в якій Кремль міг би війнятково вигідно залишатись неутральним. Цими вигідними особливостями Китаю є його позиція сусіда цілої низки слабих та молодих азійських держав, а в дальшому зміцнення новітнього китайського націоналізму, дуже схожого своєю природою з новітнім націоналізмом москалів. Цей китайський націоналізм тісно співпрацює з комуністичною партією Китаю і є таким же жорстоким та агресивним, як московський. Хоч пересічний китаєць поніс уже не мало втрат від комуністичного панування, але в Китаї ніколи не було якогонебудь справедливого адміністративного чи соціального ладу; крім того Китай на протязі довгих років був об'єктом визиску та політичних інтриг західних потуг, в наслідок чого комуністам легко було розпалити ненависть до всього західного. Сила новітнього націоналізму китайських мас уже зросла до того ступня, що навіть китаїці, громадяни держав півдня Азії, утворюють тепер міцні п'яті колони китайського комуністичного уряду.

Для того, щоб використати Китай, як ефективного агресора на держави південної Азії, головню Індію, Хрущову було необхідно провести низ-

ку підготовчих праць. Перше завдання полягало в поширенні opinii, що між СРСР і Китаєм існують поважні протиріччя, як на ідеологічному відтинку, так і у взаєминах з вільним світом. За плянами Хрущова, утворення в Китаї «народних комун» повинно було показати Заходові, яка прірва панує на ідеологічній ділянці між Пекіном і Москвою. Хрущовська балаканина про припинення холодної війни і небажання Мао сприяти припиненню міжнародного напруження повинні були довести, як нібито по-різному трактують Пекін і Москва стосунки з Заходом. Отже, СРСР почав давати економічну допомогу Індії та Індонезії, а Китай, кидаючи погрози, почав підтримувати китайські п'яті колони в Індонезії та порушив питання ревізії кордонів між Китаєм й Індією. Всього цього було досить, щоб західні знавці комуністичного світу почали робити далекодучі пляни. Утворилась ціла поважна течія, що почала тішити себе мріями про «тітоїзм» Мао; інші ж приходили до висновку, що «тітоїстом» є Хрущов, а Мао — ортодоксальним марксистом. Ще інші почали піддавати думку, що може навіть виникнути війна між СРСР і Китаєм, бо Китай потребує теренів для все зростаючої кількості свого населення, а ці терени він може дістати тільки в Сибірі, де Москва не використовує повністю всі багатства. У зв'язку з цим пожвавилась активність держав, що відстоюють прийняття Китаю до Об'єднаних Націй. Навіть такі відповідальні діячі, як Аденауер і де Голь, рахуються тепер з можливістю військового тиску на СРСР з боку Китаю. Як бачимо, отже, рожеві надії на Заході розцвіли цвітом.

Можна собі уявити, як усе це влаштовувало Москву й Пекін. Москва зразу поспішила підтримати мрійників Заходу, облудними словами підсилюючи невірні здогади. Вистачить привести слова, що їх Суслов і Молотов сказали кілька років тому західньому кореспондентові Олександрові Метаксасові:

«Як було б добре, — зідхали облудно московські політики перед Метаксасом, — коли б ми одного дня дістали допомогу Заходу стримати великий мур Китаю!»

Далі Метаксас передає умотивування цього московського «губожного бажання», кажучи, що «росіяни є сердиті на китайців, які надокучають їм і роблять для них різні труднощі. Хрущов навіть не міг стримати свого негодування, висловлюючи його прислів'ям: «Ваш кращий спільник є вашим найгіршим ворогом». Китайці роблять ускладнення для СРСР своєю безмірною жадобою. Вони тримають неймовірно велику армію, більша частина якої розташована біля советсько-китайського кордону. Мао постійно підкреслює, що китайська армія може швидко досягнути кількості 20 мільйонів вояків, що дорівнює кількості всього населення Сибіру — цивільного, військових залог, жінок і дітей... Коли Хрущов жадає від США та їхніх союзників зменшити озброєння, то він робить це радше для того, щоб примусити Китай наслідувати СРСР і Захід і дати цим можливість Москві не тримати великої армії на Далекому Сході, ніж для того, щоб прорвати капіталістичне оточення довкола СРСР»¹⁷).

¹⁷) Alexander Metaxas: «New look in Russia», «The Time», London, 17. 1. 1960, p. 14.

Метаксас пише, що подані вище характеристики відносин між Пекіном і Москвою він чув від Суслова та Молотова. Так використовуючи необізнаність деяких політичних діячів Заходу, Москва вже кілька років тому почала вводити в оману вільний світ, приховуючи свої справжні плани швидкого стелення шляху до Вашингтону через південну Азію.

Очевидно, що Китай тримає багато війська в Манджурії, але не проти СРСР, а проти Південної Кореї; він теж ніколи не ставив собі поважно питання про заселення чи захоплення просторів Сибіру. Вже сотні років тому китайці оселились на землях від Амуру до В'єтнаму, що були придатні до землеробства, не поширюючи свого поселення на північ від Амуру. Вони навіть не заселили Монголії, площа якої не менша за терени України, з тієї причини, що в Монголії немає урожайної землі, а є пустелі, де важко прогодувати скотарством 1½ мільйона монголів. Північна частина Китаю, Манджурія, теж має невелику густоту населення (70-80 осіб на квадратний кілометр), в той час, коли південна частина Китаю є перенаселена (від 250 до 1000 осіб на один кв. кілометр). Переселення китайців завжди шло в південному напрямку й тому в державах південної Азії живуть поза китайським материком десятки мільйонів китайців.

Тому, що на Заході панує погляд, мовляв, комуністичний уряд Китаю тільки й мріє, щоб приєднати та заселити китайцями Сибір, і, як кажуть Суслов і Молотов, СРСР навіть розраховує на підтримку Заходу для протидії цим плянам Китаю, подамо коротку економічну характеристику Сибіру під кутом зору можливостей поселення в ньому багатьох десятків мільйонів людності.

Сибір простягається від Уральського хребта та річки Урал на схід аж до Берінгової протоки та має площу 1088 мільйонів гектарів. З цієї колосальної площі лише 17,9 мілн. га надається до хліборобства і з них тільки 2 мільйони га на теренах середнього й східного Сибіру, а решта в західному Сибірі. Клімат є континентальний, сухий. Великі простори займають тундри та півтундри з постійно мерзлою землею. В східному й середньому Сибірі літо триває дуже коротко, зернові культури дають малий урожай. Всі придатні до хліборобства землі Сибіру були ще до революції заселені й харчів вистачало на 9 мільйонів осіб, а лишки вивозились у Московщину. Тепер Сибір має 20 мільйонів населення. Одним з мотивів заорання цілих земель Казахстану (Казахстан теж належить до географічного поняття — Сибір) було мати зерно для Сибіру, бо для збільшеного на 11 мілн. населення вже не вистачало хліба. Як бачимо, основною причиною малого заселення Сибіру є неможливість прохарчувати більшу кількість населення. Отже, виходить, що за твердженням Суслова, Молотова та «знавців» Заходу, Мао тільки й мріє про те, щоб переселити в Сибір зайву сотню мільйонів свого населення, а харчі довозити їм з Китаю.

На південь від тундр та півтундр, де можна розводити лише північного оленя, лежать велетенські простори тайги. Тайга це не будівельний ліс, бо дерева в ній стоять одне від одного на відстані 10-12 метрів, до того ж вони низькі й покручені. Будівельний ліс трапляється зрідка окремими островами, віддаленими далеко від шляхів сполучення. Отже,

лісне господарство Сибіру не може прогодувати переселенців, бо для цього треба б великих вкладів капіталу, а виростити будівельний ліс можна лише через 50-60 років.

Ми вже не раз вказували, що Сибір має подостатком лише вугілля, а якісної руди для розвитку важкої промисловости бракує, як бракує нафти та бокситів для виплювання алюмінію. Крім того затруднення в промисловості Сибіру кількох мільйонів людей вимагало б від Китаю колосальних вкладів капіталу, що їх Пекін не посідає. Отже, можна тільки дивуватися необізнаності «знавців» Заходу в справжньому стані можливости використати середній та східний Сибір для переселення туди зайвини населення Китаю чи навіть тільки щорічного приросту Китаю кількістю 10 до 15 мільйонів людей.

Ще дивнішими виглядають мрії західних політиків про воєнний конфлікт між Москвою і Пекіном на ґрунті претенсій Пекіну до теренів Сибіру, бо такий воєнний зудар під теперішню пору привів би до загибелі комунізму в СССР і Китаї.

Наведене вище показує, що Хрущову й Мао пощастило перевести перші тактичні кроки для приховання агресивних намірів комунізму в напрямі півдня Азії. Але інші кроки в цьому напрямку не були такі успішні. Як ми вже писали, прискіпшення індустріалізації Китаю провалилось, мілітаризація, однак, всього населення дала значні успіхи й Китай має тепер крім постійного кадрового війська десятки мільйонів «народної міліції», як готову резерву для армії. Зайняття вихідних позицій для воєнного тиску чи безпосередньої агресії на основний об'єкт нападу — будують большевики дорогу з Туркестану до Ладаку на тій території самої Індії. Хрущов поширив впливи СССР на увесь Афганістан, де будує стратегічні шляхи до Пакистану; крім того прискіпшеним темпом будують большевики дорогу з Туркестану до Ладаку на тій території Індії, яку окупували китайці. Пекін будує в Тибеті 8 летовищ, є вістки, що й Москва буде там свої летовища. Все це робилось дуже швидко після того, як Суслов і Молотов скаржились на загрозу Китаю для СССР.

Останні вістки говорять про значні скупчення китайських військ на кордонах Бутану й Непалу. Для підготовки агресії зроблено, отже, вже багато, але є ще й різні труднощі. На першому місці серед цих труднощів є віддаленість Індії, як основного об'єкта нападу, від центрів поселення китайців. Віддаль до крайньої точки кордону з Пакистаном дорівнює 2000 кілометрів, до найближчої — 1200 км, а Китай має змогу будувати тільки ґрунтовні дороги, не залізничні шляхи. Іншою трудностю дальшого реалізування плянів агресії є те, що Індія і Захід уже зрозуміли замір Китаю й Москви. Хоч на Заході ще постійно стежать за всіма найдрібнішими протилежностями між Москвою і Пекіном, все таки помітили, куди прямує Китай та що на півдні Азії тільки Індія і Пакистан є перенаселені, інші ж країни творять для агресора ласий шматок своїми незаселеними просторами. Адже ж Сіам має територію трохи меншу ніж Франція, а населення лише 18 мільйонів, Бірма — 19 млн. на території рівній Франції, врешті Іран, що його територія двічі перевищує французьку, має населення лише 19,5 мільйона. Джунглі Індії, Бірми та Сіаму легше культивувати, ніж тундри Сибіру. Гарячий клімат

цих країн не є перешкодою для південних китайців, бо він є майже однаковий з кліматом найбільш перенаселеного китайського півдня. Захід ще, однак, не усвідомляє собі, що й перенаселеність Індії та Пакистану не являє ніяких турбот для Хрущова й Мао, бо вони мають досвід, як винищити це населення, як це тепер роблять у Тибеті. Лише Пакистан має військовий договір з США, а Індія, хоч має 450 мільйонів населення та досить розвинуті шляхи сполучення, має уряд советофіла Неру та напівкомуніста Менона військовим міністром. Отже, такий уряд не є в стані швидко організувати оборону від напасника. А можливий вирішальний наступ Китаю має відбутися на теренах, що є далеко розташовані від США і НАТО.

Все це залярмувало Захід. Стало ясным, що китайським комуністам не так важко почати пробивати шлях до Вашингтону насамперед через південь Азії, а далі на держави Малої Азії, але при одній важливій умові: треба не допустити, щоб Захід ужив стратегічної атомної зброї, бо тоді китайські мільйонні армії нічого не будуть варті. Найважливішим для Хрущова й Китаю є те, щоб війна велася тільки конвенційною зброєю, бо це дасть напасникам незаперечні шанси на успіх. Очевидно, що Хрущов і Мао передбачали, що напад на територію Індії залярмує Захід і саму Індію, тому Хрущов відразу почав уживати заходів, щоб її захистити. Він відвідав Неру й запропонував поважні кредити, заявляючи при тому, що він не знає, яке стратегічне значення мають Гімалаї. З другого ж боку, Мао продовжував триматись войовничо, граючи свою роль в плані стратегії Леніна-Сталіна-Хрущова прокласти шлях до Вашингтону через Азію. В теперішній стадії виконання цього плану Мао погрожує та вимагує батоном, а Хрущов частує намічену жертву медяниками, а Заходові погрожує ракетною зброєю.

Поданий нами перелік обставин, що заіснували на півдні Азії, дає змогу досить ясно бачити образ стратегії Леніна-Сталіна-Хрущова, яку Нікіта довгий час підготовляв і тепер, можливо, навіть у швидкому часі плянує вирішальні кроки для реалізації цього плану, що його можна звести до наступних точок:

1). В основі плану лежить погляд Леніна, що коли комунізм захопить владу в малорозвинутих країнах Азії, то капіталізм лишиться без джерел сировини та ринків збуту, що й приведе Америку до капітуляції.

2). В основі здійснення плану захопити збройно всю Азію лежить стратегія Сталіна розпалити війну, але СССР офіційно мусить зберігати неутралітет. Війна повинна проходити на чужій території. Для речника новітнього націоналізму москалів — Хрущова та для москалів взагалі комуністичний Китай є чужою територією.

3). Москва має постачати військовий матеріал для Китаю, але не атомну зброю, щоб Китай не вступав у велику війну і не втягав Москву в небезпечний для неї атомний удар з Америкою. З другого боку, Хрущов має залякувати Захід ракетною атомною зброєю, щоб не допустити до примінення навіть тактичної атомної зброї проти мільйонових армій комуністичного Китаю. Це є вже внесок Хрущова в стратегічну концепцію Леніна-Сталіна. Але Хрущов, речник новітнього московського націона-

лізму, ніколи не наважиться здійснити своїх погроз, бо це втягло б імперію в загрозову для неї атомну війну.

Це є, очевидно, загальна, приблизна схема сучасної військової стратегії Леніна-Сталіна-Хрущова, але весь наш виклад аналізу різнорідних чинників, які впливають на характер поступовань Хрущова в його прагненню підкорити світ, видається нам достатнім, щоб вважати цю схему військової стратегії Хрущова найімовірнішою.

З моменту, коли китайці вдерлися на територію Індії, себто на протязі року Хрущов та Мао намагаються примусити її до якоїсь прихованої форми капітуляції. Мао погрожує і скупчує військові сили на кордонах Індії, Бутану й Непалу, а Хрущов дає позики та в рожевих фарбах виставляє московську соціально-економічну систему. Тільки, здається, ще не каже: «Приєднуйтесь до комуністичного бльоку, хоч такою формою, як Афганістан, і ви уникнете війни з Китаєм». Але коли Індія не захоче слухати його евентуальних порад такого характеру, то дуже правдоподібно, що Китай приступить до рішучих дій.

Хрущов має вже 66 років, його помічник Мао — понад 67, отже, вік такий, що не можна довго відкладати задуманих замірів. Вже цього року Хрущов та Мао провели низку підривних акцій в країнах Далекого Сходу (Південна Корея та Японія), тепер іде широка акція в Індії, де «ліві» елементи зорганізували страйк службовців. В США ведеться підготовка до недалеких виборів президента, отже, є можливим, що Хрущов вважатиме цей момент більш пригожим, ніж після виборів для рішучих дій. Найближча майбутність покаже, як він розцінює сучасний момент. Можна теж припускати, що Китай ще не є достатньо підготований до воєнної акції, але скорше чи пізніше південь Азії стане ареною великих подій.

Інж. Д. ШАЛДІЙ

НЕУХИЛЬНЕ ПІДНЕСЕННЯ... ЗЛИДНІВ

Поки прийдемо до властивої нашої теми, а саме, розгляду питання, яке на своїх сторінках заторкує журнал «Економіка України» (число 3 за травень-червень 1960 р., стаття Березікова: «Неухильне піднесення життєвого рівня трудящих Української РСР»), дозволимо собі зробити деякі необхідні завваги.

Журнал «Економіка України» є офіційним пресовим органом державного плану Ради міністрів та Інституту економіки Академії Наук УРСР, себто, пресовим органом «Української Советської Соціалістичної Республіки» — держави, яка, за твердженням конституції ССРСР і УРСР, є самостійною і добровільно належить до союзу держав, т. зв. ССРСР. На підставі конституції, яка в кожній державі є головним, підставовим законом, що його порушувати нікому не вільно, економіка України, чи пак УРСР, теж добровільно належить до загально-союзної економіки, тож вона повинна насамперед служити потребам населення України. Одначе, виникає питання: на підставі якої логіки московсько-большевицька преса в РСФСР і Україні настирливо й вперто підкреслює, всупереч постановам конституції, що вся Україна й її економіка становлять «невід'ємну й складову частину ССРСР», коли вони є «самостійні» й «добровільно» входять у склад союзу держав? Чому московська преса навмисне це підкреслює тільки для України, але не наголошує «невід'ємности» й «складовости» для економіки Білорусі, Литви, Естонії, Казахстану й т. п.?

Далі: з журналу довідуємося, що він виходить українською і московською мовами. Зрозумілим є, чому українською мовою, бо ж це орган «УРСР», але чому московською мовою? Чому «Економіка України» не друкується мовами інших держав, що теж «добровільно» приєдналися до ССРСР? Чи не тому, що як і економіку України, так і «Економіку України» контролюють і ними розпоряджають окупанти з Москви? Чому автори всіх статей в журналі «Економіка України» розглядають проблеми не з погляду національної самостійности економіки України й потреб українського населення, а обов'язково з погляду директивних напрямних уряду в Москві та її ЦК компартії? Тому, очевидно, що, незважаючи на всі «конституційні» викрутаси, шила в мішку не заховаш, себто, не заховаш правди, що Україна не має власної самостійної, не кажучи вже про національну, економіки. Ця економіка є тільки придатком до московсько-большевицької. Тому правильним є твердження авторів «Економіки України», які кажуть, що «в реалізації програми дальшого могутнього розвитку господарства» — імперіялістичної Московії — «велике місце відведено УРСР». Цим пояснюється і дальші крутіства згаданої

нами статті Березікова під заголовком: «Неухильне піднесення життєвого рівня трудящих Української РСР».

Автор твердить, що таке «неухильне піднесення» сталося вже навіть у першому півріччі 1960 року, підкреслюючи, що найвиразнішим показником громадського добробуту є показник зростання національного прибутку, три четвертини якого йдуть безпосередньо на потреби споживання населення. Одначе, він «забуває» ствердити, що зростання громадського добробуту в умовах московсько-большевицької економічної системи не має нічого спільного з зростанням приватного добробуту кожної підсовєтської людини, а тим більше української людини. В СРСР громадський прибуток, себто національний дохід є удержавлений Москвою. Вона єдина диспонує ним і спрямовує його централізовано в ті галузі своєї економіки, які їй конче потрібні для здійснення її імперіялістичних прагнень. Бо якщо б справді три четвертини національного прибутку всіх т. з. республік, що входять у склад СРСР, ішли на поліпшення життєвого рівня їх населення, то чи могла б Москва лише за одну четвертину цього доходу утримувати величезні збройні сили, вистрілювати в космос ракети та сателіти, продукувати атомні бомби й балістичні ракети, утримувати державний апарат, врешті, так щедро «допомагати» слаборозвиненим країнам Азії й Африки, давати їм позики на пільгових умовах, утримувати на Заході п'яті колони й хмари своїх агентів, і т. д. і т. п.? На нашу думку, твердження «Економіки України» є звичайною пропагандивною, до того ж цинічною, неправдою.

Московські економісти з згаданого журналу твердять теж, що «з розрахунку на душу населення національний дохід в СРСР зріс порівняно з 1913 р., у 25 разів, а в США, Англії і Франції — лише в 1,8 раз. Національний дохід в УРСР за 1959-1965 рр., зростає на 62-65%, а середньорічний його приріст становитиме 7,5 %».

Не перечимо, що національний дохід московської імперії зріс «у порівнянні з доходом у 1913 р. у 25 разів, але ж не можна порівнювати, наприклад, кобін з лаптями! Хіба 1913 рік був найліпшим, стандартним роком у царській імперії, що большевики всі теперішні економічні показники підводять до його рівня? З таким самим успіхом можна б теперішні показники порівнювати з рівнем за часів Івана Лютого, Петра I, або навіть Івана Калити. Тоді рівень сучасного національного прибутку зріс би, мабуть, у 500-1000 разів. Якщо ж національний прибуток в СРСР зріс сьогодні в 25 разів в порівнянні з 1913 роком, то це свідчить, що прибуток у тому році був жахливо мізерний.

Не заперечуємо й цього, що твердять московські економісти, мовляв, національний дохід західних потуг зріс на протязі згадуваного часу (1913-1959 рр.) лише в 1,8 раз. Але одна справа «рази», а інша — реальна кількість і вартість національного прибутку. Якщо (для грубого прикладу) національний прибуток в СРСР зріс з 100 карбованців на 2500 карб. (у 25 разів), а в США з 2000 дол. на 3600 дол. (у 1,8 раз), то де буде більший прибуток: в СРСР чи в США?

Автор статті в журналі «Економіка України» не подає, на скільки відсотків зріс національний прибуток за всі минулі роки в Україні, бо такого повідомлення він дати не може. Держплан Ради міністрів, Інститут економіки та редакція журналу «Економіка України» не disponують потрібними показниками; їх має тільки Москва. В дальшому він (автор) не подає в своїй статті плянної кількості зростання прибутку в карбованцях, але жонглює відсотками, а це взагалі відбирає вартість його твердженням.

Березіков твердить теж, що, мовляв, «в наслідок збільшення грошової заробітної платні, пенсій та грошових допомог, зниження цін на товари народного споживання, реальні прибутки робітників і урядовців з розрахунку на одного працюючого збільшаться за семирічку на 40 %, а реальні прибутки колгоспників зростуть не менше, ніж на 40 %». При цьому теж завважаємо в нього звичайні заподання у відсотках, без конкретних показників кількості зростання прибутків у грошах чи натурою. Одначе, припустім, що на протязі семирічки, якщо вона буде виконана, заробітні платні для робітників та колгоспників України збільшаться, то яке це дає поліпшення їхнього матеріяльного добробуту? Большевики плянують збільшити грошеву платню тільки для тих робітників і урядовців, які мали досі дуже мізерні зарплати. Найменша заробітна платня в СРСР — це 250 карб. на місяць, середня — 800 карб. До того ж Україна належить до III-ї, найнижчої щодо платень, категорії. Якщо в Московщині звичайний робітник заробляє в місяць 500 карб., то такий же робітник в Україні дістає тільки 300 карб. Коли ж, як каже Березіков, рівень заробітної платні підвищується в два рази, то знову позначиться велика різниця між платнею московського й українського робітників (1000 карб. в Московщині, 600 карб. в Україні). На кінець семирічки платня повинна збільшитися на 40 %, таким чином московський робітник матиме 1400 карб., а український — 840 карб.

Зниження цін на товари першої потреби теж не представляє великої реальної вартості для осіб з малою заробітною платнею, хоч як воно звучить парадоксально. Наприклад, якщо один кілограм м'яса коштує в СРСР після 20-відсоткової обнижки 16 карбованців, то його може купити той, що й раніше його купував, себто, в нашому конкретному випадку, знову ж таки московський робітник з платнею 500 чи 1000 карб., а не український з мізерним заробітком 300 чи 600 карб. Одначе, на цьому не кінець. Закон, що його ухвалила 5-а сесія Верховного совета СРСР, про упорядкування заробітної платні й перехід на семигодинний день праці не передбачає збільшення заробітної платні для робітників і урядовців, натомість наказує переглянути всі існуючі норми виробітку й збільшити їх на тридцять відсотків! Згідно з теперішніми московськими директивами, семирічка мусить бути виконана на протязі 5 років, отже, всі пляни треба перевиконати на 40 %, коли ж ще додати збільшення норм на 30 %, то українське робітництво повинно збільшити виробничі норми на 70 %, а їхня ж заробітна платня нібито збільшиться на 40 % відсотків. Яка ж тут полегша й «неухильна» поправа їхнього життя?

Щодо збільшення реальних прибутків українського населення в колгоспах, то ми їх навіть не розглядаємо, бо в т. зв. колгоспах-мільйонерах у 1959 році припадало на один «трудодень» 400-500 грамів зерна; «збільшення» ж цих «заробітків» у натурі на 40 % є просто насмішкою над нещасними людьми.

«Істотний виграш — твердить журнал «Економіка України» — одержать робітники й урядовці України в 1960 р. від поступової ліквідації податків. В цілому цей виграш дорівнюватиме 9 мільярдам карбованців». Згідно з законом, від податків звільняються насамперед робітники й урядовці з найнижчою заробітною платнею. В 1959 р. в Україні було 9,7 мільйона робітників і урядовців, з них 3,7 мілн. діставали найнижчу платню, яка тепер повинна бути вільна від податків. Досі Москва здирала з них 9 мільярдів карб. податків у рік. Не знаємо, скільки загально заробітної платні діставали всі робітники й урядовці в Україні, але за нашими підрахунками вони повинні були платити найменше 21 мільярд карб. податків, не згадуючи про інші, «добровільні» обтяження.

Для підмурування своїх тверджень про підвищення матеріального добробуту українського населення, журнал «Економіка України» приводить навіть табличку структури споживання продуктів харчування в Україні за післявоєнні роки, очевидно, знову тільки в процентах і порівняно до 1953 року (чому не 1913-го?). Ця структура має такий вигляд (у першій колонці цифер — відсоток споживання продуктів харчування 1958 року в порівнянні до 1953 р. в родинах робітників, в другій колонці — в родинах колгоспників):

Хлібні продукти (в розрахунку на борошно)	84,8	95,4
молоко й молочні продукти (у переведенні на молоко)	167,9	152,2
м'ясо й м'ясопродукти (без сала; в переведенні на м'ясо)	136,0	162,8
масло тваринне	156,8	160,0
картопля	95,1	91,3
городина й баштанові культури	115,3	108,3
овочі й ягоди свіжі	105,2	277,1
овочі й ягоди сушені	114,8	188,9

Наведена тут табличка повинна свідчити про поліпшення в структурі споживання продуктів харчування, але ж знову таки виринає питання: що дають відсотки? На вересневому пленумі ЦК КПСС сам Хрущов ствердив, що з продуктами споживання в СССР дуже жалюгідний стан. В крамницях їх завжди бракувало, на значну кількість існували харчові картки, більшість продуктів належала до дефіцитних, ціни були високі й т. п. За нашими підрахунками на підставі офіційних і неофіційних даних большевицької преси, в 1958 році на одну душу населення в СССР припадало 10 грамів м'яса, 15 грамів молока. За табличкою, яку склало Центральне Статистичне Управління УССР, цього року припадає на одну робітничу родину в Україні 136 грамів м'яса, 252 грами молока й т. п. На такому поліпшенні «комунізму» не збудеш! Зрештою, навіть сам

автор обговорюваної нами статті заперімітив, що задалеко загнався, тому й пише далі таке:

»Незважаючи на таке значне поліпшення споживання населення за післявоєнні роки, рівень споживання продуктів тваринництва, городини, овочів і деяких інших продуктів і досі відстає від науково обґрунтованих норм споживання«. Московсько-большевицькі норми споживання для кожної людини «науково» обґрунтував академік інституту раціонального харчування, Струмилін, визначуючи потребу в 3000 до 3500 калорій щоденно, в той час, коли медицина передбачає, що для нормального життя треба щоденно найменше 3800 до 4500 калорій. Пересічна ж підсовєтська людина споживає не більше, ніж 2800-3200 калорій кожного дня. (Сюди не можна зараховувати партійних достойників та інших большевицьких багатіїв). Про якість «калорій» може ілюструвати такий приклад: в московських концтаборах існували в 1939-40 рр. теж «науково обґрунтовані» норми споживання для в'язнів. Їх обраховували в калоріях, приблизно 2500 денно. В розкладі продуктів для в'язнів було передбачено: м'яса — 3 грами на день, оливи — 2 грами, картоплі — 80 грамів, муки — 120 грамів і т. д. А практично в'язні ніколи не бачили цих продуктів, бо їх «науково» перераховувала таборова адміністрація на калорії таким способом: м'ясо можна заступити рибою, рибу — оливою, оливу — квасолею, квасоллю — горохом, — горох — мукою. Отже всі й так мізерні продукти калорійно перераховувалися на муку, з якої робили колотуху-баланду. «Калорії» були, але в'язні вмирали з недоживлення.

Розуміється, що виконання наміченого обсягу виробництва продуктів харчування, що його передбачає семирічка, вимагає збільшення праці й тому журнал «Економіка України» підганяє українське населення до ще більших зусиль, щоб покінчити семирічний план в сільському господарстві за п'ять років. Тоді виробництво основних продуктів ніби зросте приблизно в два рази. На одну душу населення буде вироблено пересічно: молока 588 кілограмів, проти 336 кг у 1958 р., м'яса 84 кг, проти 48,2 кг, яєць — 243 штуки, проти 146,8 шт. Виробництво цукру становитиме в 1965 р. ніби 118 кг на душу, що — як твердить журнал — забезпечить не лише внутрішні потреби України, але й дасть можливість значну його кількість направити в інші райони ССРСР. Себто, досі Москва забирала з України весь цукор, після закінчення семирічки залишиться трохи цукру й для українських продуцентів — робітників і селян. А все таки, навіть якщо українське населення і виробить на протязі семирічки (за п'ять років!) ці продукти споживання, то воно, як стверджує сам журнал «Економіка України», лише забезпечить «населення нашої країни (себто, ССРСР! — прим. наша) нормами споживання, близькими до науково обґрунтованих«.

»Одним з найважливіших показників зростання матеріального добробуту народу є показник виробництва товарів широкого вжитку« — повторює загально відому істину журнал «Економіка України». Але, як цей «найважливіший показник» виглядає практично, найліпше зображує офіційальне повідомлення ЦСУ ССРСР про висліди виконання піврічного плану 1960 року. Згідно з цим повідомленням, оголошеним у центральних

московських газетах за 13. 7. ц. р., в ССРСР було на день першого липня 214 мільйонів неселення, а товарів широкого вжитку й продуктів споживання вироблено:

Товари й продукти	Загальна кількість у мільйонах	На одну душу населення	З цього 40%, які стягнено до державних резерв
Тканина бавовняна	2 447 квадр. метр.	11,4 кв. м.	6,8 кв. м.
тканина вовняна	216	1,0	0,6
тканина льняна	264	1,23	0,73
тканина шовкова	339	1,58	0,94
шкарпетки й панчохи	488 пар	2,3 пари	1,3 пари
взуття шкіряне	210	0,98	0,5
валянки	15,8	0,07	0,04
м'ясо	1,4 тонн	7,0 кілогр. (прибл.)	4,2 кг
ковбаса	0,619	3,0	1,8
риба	1,9	9,0	5,4
масло тваринне в перерахунку на молоко	11,0	51,0 кг (молока, а не масла)	30,6
в перерахунку молока на масло-консерви (умовних банок)	1,2 штук*)	4 кілогр.	2,4 кг
		5,6 штук	3,3 шт.

Крім того, що Москва забирає 40 %, а навіть більше, загальної продукції до т. зв. державних резерв, треба ще взяти до уваги те, що продукція товарів широкого вжитку є призначена також для легкої та збройної промисловости, збройних сил, всіх урядових установ й т. п., себто, для широких мас робітників, селян і інтелігенції залишаються самі рештки. Тому й кількість вироблених товарів, яка фактично припадає на душу населення, є дуже мізерна. Високий рівень добробуту в державі визначається не «науково обґрунтованими» нормами й не відсотками продажу товарів, а цілковитим задоволенням усіх потреб споживача, його купівною спроможністю, необмеженою кількістю різномірних товарів і продуктів у крамницях, перед якими не стоять черги покупців.

*) Що взагалі означає московською мовою «умовна банка»? Вона може мати 100 грамів ваги й один кілограм ваги. Нормально в ССРСР одна банка консерв рахується вагою разом з тарою 220 грамів.

Розрахунки на одну душу населення на зменшення кількості на 40 %, які забрали до державних резерв, зробив автор статті. ЦСУ їх не подавало.

Лариса МУРОВИЧ

ПРИ ОГНИЩУ

В оселі нашій дні і ночі
Горить огнище безупину,
І завжди знайдуться охочі,
Щоб докидати свою данину.

Щоби не гасло лиш багаття,
А дим їдкий вривався в вічі —
Бо ім'я гостре всіх завзятих,
Як в темряві яскраві свічі.

У мольбах їх і у благаннях
Дзвенить ім'я одне-сдине,
Й крізь призму мороку світання
Безсонних застає в долині.

І жмут лучів у перехрестю
Кладе на плечі, руки, віі —
На тих усіх, що там із честю
На службі віри і надії.

Що у любові при огнищу
На схід і захід, південь, північ
Пламенний стовп все ширше й вище
Підносять звільненню князівни!

ЧОРНОЗЕМ

На цьому полі тільки жовтоглиння,
Усе так пиняво знімається й росте
І навіть квітка рясно не цвіте,
Не маючи тут соку для коріння.

Та я з моєї рідної Країни
Ось чорнозем взяла — прощавши степ —
Як знам'я всього, що живе й святе
Й посіяла в город свій на чужині.

Рослини всі, почувши його силу,
Всміхнулися так приязно і мило
І буйним ростом вгору піднялись.

Кольорами всі квіти затремтіли,
Ба і каміння в глибах розгубилось,
А мої мертві струни ожили!

Михайло КУШНІР

ГАБРІЄЛЬ МАРСЕЛЬ І ХРИСТИЯНСЬКИЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ

(Закінчення, 2)

ЗАКЛИК ДО УЧАСТИ

Буття, що оточує нас, що замикає нас в собі, як вода, взиває нас до себе. Взиває нас до участі. Безнадійно, здавалося б, самотні, оточені й ув'язнені — маємо ключ до світу у власній свідомості. Жевріюче в нас світло є конечно потрібне не тільки для нас, але й для світу. «Світ існує для мене тільки тією мірою, якою про нього думаю». Світ не існує поза нашим намаганням, щоб його немов би привести до існування. І навпаки, людина здійснюється в міру цього, як вона здійснює світ поза собою. Мотив відвічної самотності рівноважить постійний заклик до участі.

Тут маємо відворотний, як у поглядах Сартра, уклад справ. В нього *»le-pour-soi«*, одиничне існування є тільки порушенням, забуренням *»l'ex-soi«*, позалюдського існування. Сама людська свідомість є, на думку Сартра, «хворобою буття», «хробаком, що точить овоч». Для Марселя людська свідомість являється єдиною шансою цього всього, що не є людиною, єдиною можливістю, щоб завдяки людині разом з нею існувати. Сартра й його послідовників переслідує почуття зайвості, що вони є в світі *»de trop«*, що якраз вони є непотрібні. Герой *»La pause«* говорить: «Я є зайвий вічності». Марселя і його героїв безупинно будить з отупіння самотності зов світу, який жадає, щоб йому свідчити, а цим самим безперервно його стверджувати. Марселівська людина є конечно потрібна навіть вічності, навіть Богові. «Існування і те, що існує, лучить нерозривний зв'язок». Марсель окреслює цей активний, драматичний зв'язок термінами: *»recontre«* (зустріч), *»temoignage«* (свідощтво), *»attestation«* (посвідчення), *»affrontement«* (зустріч віч-на-віч, вирівнювання до однієї лінії), *»engagement«* (впрядження), *»participation«* (участь). В цьому багатстві окреслень є багатство змісту, підкреслення важливості факту. Всі ці окреслення завершує термін: *»présence«* — присутність.

«Присутність» — це з'єднання, зв'язок, творча сполука мого я з тим, що не є мною, плідні обійми людини зі світом. «Взаємні обійми людини й дійсності не є менше успішні в мистця і ученого, ніж у ремісника й опрача» (*»Homo Viator«*). Кожний є покликаний і кожний вибраний. Всі є потрібні. Всі, кожний на свій лад, спасають світ від неіснування. Сві-тять йому трудом своєї свідомості. Спричиняють, що він є. Засвідчують, що він є.

»ÊTRE EN SITUATION«

Існувати для Марселя означає не тільки *»être«* — бути. Це значить теж *»être-là«* — бути неначе в окресленому місці буття, бути окресленим

способом. Це розрізнення відповідає »sein — dasein« у Ясперса, з яким Марсель відчуває близьке духове посвоячення. Щойно шляхом »être-là« переломлюється, припиняється самотність людини в бутті; людина стає в ньому присутня, стає його учасником.

Цю повнішу форму буття в світі висловлює формула »être en situation« — бути відвертим на кожний вплив і діяння, відчувати супрягу, що зв'язує нас зі світом і з іншими свідомими існуваннями. Моя »ситуація« є невіддільна від мене, є єдина, єдино можлива. Тому вона важлива для мене й важлива для світу. Моя »ситуація« — це неначе моя найближча батьківщина, найбільш особиста, найдовіреніша. В світі існують речі незалежно від мене, але тільки від мене залежить, яким способом їх приймаю, як їх оцінюю. Моя свідомість вибирає себе. А вибираючи себе, вона вибирає, чим буде для мене світ. Творить світ для себе. Творить свою батьківщину дальшу й найдальшу.

Як і всі екзистенціалісти, Марсель має відчуття недосконалості буття і він є переконаний, що буття не може нас задовольнити. Перше речення, записане в »Journal métaphysique«, в січні 1914 року, звучить: »Існує вимір, в якому світ не має змісту. Що більше: було б суперечністю самою в собі ставити питання в цьому вимірі, чи світ має якийнебудь сенс...« А коли минуло кількадесят літ з того часу, Марсель ще раз ствердить, що робимо »філософічний гріх у правдивому цього слова значенні«, коли намагаємося поменшувати недоліки й каліцтво світу. Всупереч тому, що говорять Ляйбніц (»цей світ є найліпший з можливих«) і Герель (»це, що є, є добре«) — »le scandal у a sa part«.

Але світ, в якому живемо, не є безмежно байдужий або одверто ворожий, як у Гайдегера або Сартра. Людина в ньому не є кинена на поталу, ані залишена сама собі. Коли вона є »відверта« на світ, знаходить у ньому відзив. Між нею і світом є відношення взаємної залежності. Вони є взаємно собі потрібні.

На думку Сартра: »буття існує без узаasadнення, без причини й без потреби«, »світ є курявою нонсенсу, а людина посудом прокляття«. Досвід випадковості, недоречності всього викликає в ньому почуття вмілювання, »la pause«. А. Камюс, стверджуючи абсурдність усього, приймає поставу бунту, добачає в тій поставі єдину можливу велич людини. Марсель вважає недосконалість світу визовом. Від нашої »ситуації« залежить »ситуація« світу. Від нашої власної внутрішньої й особистої батьківщини залежить, якою мірою світ буде для нас батьківщиною, а не вигнанням.

»Ніщо не має права існувати«, »життя є непотрібною пристрастю« — навчає апостол розпачу, Сартр. Марсель розуміє самовбивців, але від тих, що йдуть на самовбивство, вимагає, щоб вони витягли консеквенцію.

»ÊTRE = COESSE«

Помалу, шляхом внутрішнього досвіду, Марсель дійшов до правди, що »l'être c'est l'être avec«. Бути, це значить: бути з чимсь, з кимсь. Це означає співбути, співіснувати — »coesse«.

Цікавий і притаманний для Марселя є шлях, що веде до цієї правди.

Його відкриває найзагальніша, найелементарніша «ситуація»: відношення, яке виникає між мною, моїм свідомим існуванням, а моїм тілом. Є це довірочний і таємний союз. Не можу утотожнити себе з своїм тілом, не можу себе від нього відділити. Моє тіло, різне від мене, але зв'язане зі мною такими суттєвими вузлами, неначе співіснує зі мною, робить мене втіленою свідомістю.

Свідомість власного тіла дає мені почуття власного існування. Це почуття являється осередком, що вможливає відчувати все інше. Зв'язок, який лучить мене з тілом, продовжується поза мене й поза моє тіло на інших людей, на весь світ. Таким чином постає «orbite existentielle», «la zone du chez soi», коло мого існування. В цьому колі все в'яжеться зі мною таким стосунком, яким є зв'язані моя свідомість і моє тіло. Весь зміст цього кола різниться від мене, а таємно є мені близьким і довірливим, моїм власним.

Першим ступнем, що веде до його поширення, першим актом, що переломлює мою самотність, є переміна відношення до когонебудь іншого, на зразок стосунку до власного тіла. Коли «lui» (він) стає «toi» (ти), твориться підставова спільнота: «nous» — ми.

Ця вся аналіза, повторена в скороченні, кидає ще з іншого боку світло на зацікавлення Марселя театром. Театр притягає його якраз тим, що він дає можливість охоплення іншої людини («une saisie portant sur autrui»). Це заторкує різним способом усіх: автора, який живе в сотворених ним постаттях, актора, що втілюється в вигадану постать, глядача, що збагачується життям, створеним автором і втіленим актором.

Всі люди з драм Марселя змагають до спільництва, до повнішого охоплення буття тим, що його досвідчають з ким іншим, тим, що співіснують. В цьому змаганні вони зазнають невдачі, але й здобувають перемоги. Однак, змагання до спільноти свідомості є основним напняттям їхнього життя. Є внутрішнім примусом. «Я є в єднанні, співжиттю зі самим собою тільки в такому ступні, в якому нав'язую єднання, входжу в співжиття з іншими» — каже Марсель у «Du refus à l'invocation» і це можна визнати рушійним мотором усіх його героїв.

Буття в розумінні Марселя є постійно особовим зв'язком. Між особами, між людьми існує взаємна, перехресна співзалежність призначень. «Буття не можемо ані спостерігати, ані вичерпати; можемо лише його зустрічати в інших істотах». Коли інші висмикуються мені, я сам собі висмикуюся з рук. «Творимо себе самих і творимо зі себе те, що творимо з інших («nous créons nous mêmes et nous faisons de nous ce que nous faisons des autres»).

Ця низка особових зв'язків кінчиться на зв'язку з «Toi Absolu», з Божим Близьким; відношення до Бога є теж стосунком особи до особи. «Без сумніву — пише Марсель у «Щоденнику» — я є стільки більшим, скільки Бог представляє для мене вищу вартість».

В цьому змислі буття є це вступаюча спільнота, яка поширюється: спільнота зі самим собою, з іншими людьми, зі світом, з Богом. Слово: «communion» є так само близьке Марселєві і так сповнене багатства змісту, що й слово: «présence». В деякому сенсі обидва слова означають те саме: справжні взаємини, сповнені найглибшого довір'я. В цьому місці

християнський екзистенціалізм найочевидніше розходиться з екзистенціалізмом антихристиянського напрямку.

Те, що для Марселя є драматичним, сповненням напруження, змаганням, це для Гайдеггера є — загрозою. На його думку, людина вагається між безоглядною свободою а спокусою затрачання себе в світі інших, в безформеному, неособистому світі. Він називає цей світ терміном: «Das Man».

У Сартра спільнота не має жадного сенсу на якомунебудь рівні. Існування «іншого я» викликає в нього почуття «malaise». «Інше я» є для «мого я» безпосередньою загрозою: стверджуючи себе, спихає мене до ряду предметів, переминою мене в своє знаряддя. В сартрівському світі є неможливе не тільки самотворення, але навіть співучасть. В цьому світі існує лише присвоєння (appropriation). З цим в'яжеться одна з найбільш несподіваних аналіз «L'être et le néant», яка каже, що «дати (щонебудь комусь) це значить: взяти його в полон», «дати щонебудь це значить: знищити те, що дається, щоб цього, кому дається, зробити своїм невідьником». Звідсіля є вже тільки крок до несамовитої своєї ляконічності формули: «Huis clos»: «пекло — це інші (l'enfer, c'est les autres)».

Як контрастують з цим сповидно парадоксальні, але пориваючі слова Марселя: «одержуємо, даючи; що більше: саме давання є вже формою одержування».

«ÊTRE C'EST ÊTRE EN ROUTE»

Існування представляється Марселеві, як постійний рух вперед. Воно не є станом, але дією, що безупинно відновляється. «Бути, значить: бути в дорозі». Зупинитися — це значить: перестати бути. Це значить: утратити смак життя. Це значить: провалитися в темну й порожню пропасть самотності.

В цьому динамічному розумінні слова бути — значить: бути постійно більше, постійно глибше, постійно повніше. Інакше, ніж камінь і тварина. Камінь тільки є, тварина тільки живе. Камінь не може бути «більше», ні тварина не може жити «більше». Тільки людина є спосібна не лише бути, як камінь, жити, як тварина, але в кожній хвилині переступати своє існування: більше охоплювати буття, глибше в ньому поринати, пристрасніше його дізнавати.

Людині ніколи не вистачає ситуація, в якій вона знаходиться. Вона завжди сягає далше й вище до ситуації ближчої її прагненням. В книжці про людину-мандрівника («Homo Viator») Марсель каже, що його найтаємнішим гаслом є не «sum», але «sursum», не: я є, але — росту вгору, переступаю себе, змагаю понад себе.

Існувати — значить: створюючи себе, негайно покидати цюно створену форму задля іншої, ліпшої, вищої. Завершенням цього виснажуючого, героїчного напруження є «абсолютне заангажування, яке було б довершене мною цілим (par la totalité de moi=même) і було б направлене на ціле буття (à la totalité de l'être)».

У філософії Сартра цьому ходові відповідає — «le sursis», завішення, відрочення, павза. Існувати значить для Сартра: «бути в завішенні поза

непорушним предметним буттям» і завдяки цьому «завіщенню» мати змогу змінитися, формувати своє майбутнє, бути вільним. Це «завіщення» триває доти, поки смерть знову «не відвісить» людину, не унерухомить її, не зіпхав між предмети — до пасивного, безсенсового, несвідомого себе буття.

Марселівська візія світу має етичний і релігійний характер. Візія Сартра має яскраво матеріалістичний характер.

«L'ÊTRE — LIEU DE LA FIDÉLITÉ»

«Я є нічим. Я вільний. Свобода є вигнанням, я є приречений до свободи» — каже герой «de sur sis» Сартра. Маючи право вибору й безупинний примус вибору, нічим необмежена й ні до чого не зобов'язана, нікуди не завізвана і нізвідки не чекаюча помочі — людина Сартра не має ніякого виходу. Свобода служить лише одному: ствердженню і справдженню суєти всього.

У Марселя, немов замість філософії свободи, виступає філософія вірності. Так можна б назвати цілу його думку й поставу. Вона зводиться в ключевій і вершинній формулі: *L'être comme lieu de la fidélité* — буття як місце вірності. Розгортаючи це скорочення, сповнене ліризму й поетичної сили вислову, можна б сказати: буття, все, що є, здійснюється, усвідомлюється й самоокреслюється мою вірністю супроти себе, супроти інших, супроти світу, супроти Бога. Справді існують: тільки той, хто бере на себе зобов'язання супроти чого, і цей, супроти якого він це зобов'язання бере.

Поняття метафізичної вірності скупчує в собі всі проміння думки Марселя і являється її найвищим акордом. З цієї точки бачення поняття надії, якому Марсель — може не без впливу *Réquy* — присвячує багато розмишлювань, міститься в об'ємі того найзагальнішого поняття. «Надія є тим для душі — каже Марсель, — чим повітря для живого організму» («*Homo Viator*»). «Вона являється не тільки протестом, диктованим любов'ю, але теж родом заклику, розпачливого домагання помочі союзника, який сам є любов'ю...» («*Être et avoir*»).

В рамках поняття вірності дається теж помістити справа, що для кожного екзистенціаліста є настирливою і неприємною: справа смерті. Марселеві вона товаришить від найраншого дитинства. Під час першої світової війни він наблизився до неї безпосередньо, ведучи в Червоному Хресті картотеку полеглих. Кількість питань, що виникали з цієї випадкової праці, була така велика, що Марсель на протязі довшого часу займався метапсихічними досвідами. З того часу померлі часто є героями його драм, а смерть являється провідним мотивом драматичних діалогів і «драматичних медитацій».

«Якщо б існували тільки живі, на землі цілком не можна б було мешкати» — каже одна з осіб його найпрогляднішої, може найдосконалішої п'єси «*Le dard*». В іншій, незвичайно складній і важкій п'єсі «*La soif*» — хтось каже: «Через смерть відкриваємось цьому, чим ми жили на землі». І ще яскравіше: «Смерть не є нічим іншим, тільки таємницею, доступною врешті всім» («*Le monde cassé*»).

Во коли вірність є вершиною філософії і містики Марселя, їх осередком являється — тасмниця буття. »Без тасмниці не можна б перенести життя («Iconoclaste»). Якщо б не прийняти її існування, перед нами відкривалося б провалля безмірного розпачу. Вона оточує нас довкола. Вона мерехтить тасмним світлом потіхи й обіцянки.

КРИТИКА Й КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРИ

Марсель і Сартр мають основно відмінний стосунок до власного дорібку. В автора »L'être et le néant« є щось із неспокою купця, щось із амбіції політика; він безуспішно кокетував комуністів, атакував за »реакційність« де Гюля, був одним із проповідників »третього шляху«, згуртував навколо себе й свого органу »Temps Présents« прихильників, апостолів і пропагандистів. Автор »Etre avoir« оминає публіцистичної пропаганди й не достроює своїх поглядів до обставин. Попри це, його твори можна трактувати, як критику певного роду культури й як позитивну пропозицію протиставної культури.

Як увесь сьогоднішній екзистенціалізм, так і марселізм є відповіддю на апокаліпсу наших днів. Він зосереджує увагу на справі існування, бо воно є в сучасності дуже неповне й смертельно zagrożене. До мотивів розпачу, які відслонив й описав Кіркєґард, приєдналися два нові. Культура, творена людиною, повертається проти неї; вислід насміхається з задуму. Культурі, всьому людському світові, може й всьому всесвіту, грозить загибля з рук самої людини.

Цей »гнітючий смуток сучасного життя« Марсель найчіткіше висловив у передмові до обвинувачуючої книжки Віргілія Георгію: »Vingt cinquième heure«, виданої 1949 р. Він висловив там погляд, що зло в нашій культурі виникає в наслідок підставлення на місце конкретности абстракції, відірваної ідеї на місце живої людини, живого існування. В цьому він обвинуватив філософічний ідеалізм, якому сам протиставився від першої записки в »Journal métaphysique«.

Буття не можна спостерігати ззовні, як видовище, не можна його вичерпати, можна тільки брати в ньому участь. З цього заложення виникає концепція культури. Вона протиставить глядачеві, користувачеві, експлуататорові — свідка, учасника, творця. Претенсії керування світом — протиставить покору співтворення світу. Світовій функції протиставить світ внутрішнього розвою. Проти технічної культури — ставить етичну культуру.

Культура, на думку Марселя, є динамічна. Лише вона не полягає на громадженні, на додаванні одних технічних здобутків до одних, але на творчості, на одночасному, рівнобіжному творенню, на досконаленню себе й світу. »...Творити (oeuvrer) — це значить бути добиччю цього, що справжнє (être en proie au réel) таким способом, що врешті докладно не знаємо, чи то ми його змінюємо (travaillons sur lui), чи воно нас змінює... Усюди, де творча свідомість (conscience oeuvrante) успішно проявляється, відбувається тасмна виміна (intersion) давання і одержування, а наприкінці рахунку давання й одержування стають тим самим.«

Сартризм теж вдаряє в раціоналістичну культуру, сцієнтичну, змітає її з поверхні, але на її місце не ставить нічого. Він перекреслює культуру взагалі і практично робить її неможливою. Бо в сартрівському світі немає поступу, немає історії, немає традиції. Всякий рух, викликаний натиском одиначної свободи, є тільки перехідним хворінням буття, є без сенсу, без значення і без дальшого продовження.

Марселеве поняття вірності, його погляд на смерть і метафізика надії являються підставою оригінальної теорії культури. Культура — так можна б у скороченні передати цю теорію — це збірне добро. Його співтвориться зсередини і від середини береться в ньому участь. Живе це добро в єднанні з іншими: з живими, померлими й ненародженими. Воно є в нас в цьому самому ступні, що й поза нами. Воно лучить минуле, теперішнє і майбутнє. Світ і засвіти.

ПЕРСПЕКТИВИ

Марсель не вважає філософії чистим знанням, бо філософічне пізнання властиво не дається підсумовувати, воно завжди починається від зера, є постійним пошукуванням. Ж. Бенда протестує з своєї раціоналістичної точки бачення проти безправного надуживання марселізмом та цілим екзистенціалізмом назви філософії. Університетський філософ Де Кортє, високо оцінюючи працю і дорібок Марселя, бачить у ньому тільки вступ, підготовку до філософії, *»manuductio ad sapientiam«*.

Однак, з другого боку, Марсель не трактує своєї творчості як особистого вислову. Хоч Кіркегард твердив, що *»суб'єктивізм — це правда«*, а й Сартр є чистим суб'єктивістом, Марсель намагається, подібно як Гуссерль, філософувати поза суб'єктивізмом і об'єктивізмом. Він намагається шляхом свого внутрішнього досвіду, незвичайно субтильних описів і аналіз, дійти до загальних правд, до підставової *»ситуації«* людини: існуємо окремо, кожний на свій лад, але підстава і сенс існування є нам спільні.

Існуючи, зустрічаємо буття, дізнаємо його, співтворимо. Закликані до відповіді, постійно свідчимо й цим засвідчуванням, *»приявнїстю«* перемінюємо буття на вартість, відтворюємо, шляхом труду одиначи будуємо світ абсолютних вартостей. Марсель порівнює існування цих вартостей до існування прізвища, що його ми не можемо собі пригадати. Воно триває заховане, жде на наше зусилля, щоб його уявити й висловити. Це становище контрастує з категоричним відкиненням абсолютних вартостей Сартром. *»Це я — каже Сартр у «L'être et le néant» — є буттям, завдяки якому постають вартості. Це я підтримую існування вартостей«*.

У Марселя притягає відбудова того, що він назвав у своїй драмі розт-рощеним світом, розбитим на частини, *»le monde cassé«*. В нього зникає протиставність душі й тіла, суб'єктивного існування й існування об'єктивного, *»я«* і *»ти«*, Бога й людини, життя і смерті. Зникає розвід між буттям і добром, розбрат між історією і метафізикою. Щойно час, дальша творчість Марселя, аналіза й впорядкування його дорібку дозволять ствердити, котрі з цих перспектив не є лише маривом, оманними обіцянками. Але вже сьогодні можна ствердити, що Габрієль Марсель є

ясноумним свідком нашого часу. Він заслоговує на те, щоб його слухати з увагою, рівною принаймні тій, з якою слухається його молодшого противника. Він має перевагу над Сартром автентичністю переживань, правдою свідoctва. Сартр очайдушний і не погорджує рекламою та її овочами, а очайдух-кар'єрист не може викликати в нас повного довір'я. Бо призначенням очайдухів є або самовбивство, або ствердження того, що їх від нього стримує, себто заперечення власного розпачу.

Марсель являється повнішим втіленням екзистенціаліста. Він живе так, як думає — ціною перемоги над розпачем. Він ангажується в голошених ним засадах. Він стверджує, що шлях, який веде до святости, і шлях, що веде до повної, свідомої, відповідальної згоди на себе, на світ і на існування, є, мабуть, цим самим шляхом.

ФІЛОСОФІЯ ВІДПОРУ

Доля сучасного екзистенціалізму є досить дивоглядна. Вона вагається між поверховим, снобістичним зацікавленням, а метким і мілким запереченням. Є такі, що устійнили рівнання: *existentialisme* = *excrementalisme*. Це бодай сказав Жід (про Сартра, не про Марселя), що ми мали після першої світової війни *«mouvement dada»*, а після другої маємо *«mouvement casa»*. Найлагіднішим, але зате спасенним відхрещуванням є слово: мода. Та врешті мода не є чимсь випадковим, у ній теж на свій лад віддзеркалюється вразливість епохи. Тому варта шукати відповідь на це екзистенціальне питання про екзистенціалізм: яке є його місце, яка є його «ситуація» в нашому часі?

Це питання завертає нас до вихідної точки цих міркувань. Перший свідомий екзистенціаліст дав відпір філософії Гегеля. По Кіркегардові — екзистенціалізм, в обидвох своїх відмінах: християнській й антихристиянській, являється протиставленням цілій спадщини Гегеля. Ця спадщина в своїх «наїдеалістичніших» постаттях служила практичній німецькій політиці. На неї сперся гітлеризм, як погляд на світ і метода діяння. Недаром Альфред Розенберг покликувався в *«Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts»* на Фіхте, Гегеля, Гартмана, недаром філософ «абсолютної ідеї» під небо підносив державу й війну. Тиск цієї німецької традиції був такий сильний, що навіть нігіліст Гайдегер надів чорну сорочку.

Матеріалістичне відгалуження гітлерівської спадщини є сьогодні воюючою, фанатичною марксівською церквою, зловіщим пророком якої був учора Йосип Сталін, а сьогодні є Хрущов. Обидва погегелянські втілення є згідні в одному: вони брутально топчуть одиницю, головний і найважливіший предмет людської культури. Обидва перекреслюють одиницю в користь абстрактної ідеї людини, анонімної людини, людщини-числа, людини-знаряддя, людини-маси, перекреслюють актуальну, живу, відчуваючу екзистенцію в користь есенції, далекого, нелюдського «ідеалу».

Екзистенціалізм відпирає цей понурий дурман. Він є поворотом до конкретного життя, наголосом, покладеним на свободу людини, на її безоглядну важливість. В цьому змислі видається слушним твердження Сартра, що є заголовком популярного викладу його поглядів: *«L'existen-*

tialisme c'est un humanisme» — екзистенціалізм є гуманізмом. В цьому значенні сартризм являється стихійним бунтом в ім'я людини, марселізм — спробою нової візії, що повертає людині належне їй місце в світі. Марксівська доктрина в большевицькому виданні — це живуча сьогодні форма догматичного раціоналізму, релігія поступу, добутого виключно силами розуму й знання. Екзистенціальна філософія — це антираціоналізм, що виростає у Сартра з утрати віри в глибший сенс життя, а в Марселя виникає з упадку віри у всемогутність науки, в її виключну здібність вияснення, поліпшення і спасення світу.

Марксизм є оптимістичним поглядом: він проголошує, що гра природних і суспільних сил самотужки, неухильно працює на щастя людині. Цей простацький оптимізм вміє бути жорстоким. Екзистенціальна мисль протиставить йому розпачливий песимізм Сартра, будуючий песимізм Марселя. Устами Сартра говорить про абсурд життя, устами Марселя говорить про таємницю життя, що закликає до покори й вірності.

В цьому охопленні обидві постаті екзистенціалізму, не зважаючи на їхні глибокі різниці, годяться зі собою і неначе доповнюються. Одна голосом революти проти культури, друга — голосом віри в культуру, покликають прихід іншого часу.

Ми добре відчуваємо, що на цьому не кінчиться. Вільно нам, одначе, припускати, що щось в цьому починається.

М. ВЕРЕС

С к а ж и . . .

Колись було, до тебе, дорого́
Йдучи навкіс по зрошених покосах,
По межах піль, дібровах і лугах,
Я щоразу, як дар, приносив

Букет квіток. Чи тямиш ти, — яких?
В оздобах рим, і ямбів і хореїв:
Романи, мак, дзвіночки, волошкї,
Жагучість рож і трепітні лілеї...

Я ставив їх у вазу на столі
І до зорі, щоб ти спокійно спала,
Несли вони крізь вікна зідх полів,
Баляди жит оповідали.

І снівсь тобі кришталь озерних плес,
Альтани віт розквіченого саду,
Де ти була найкращою з принцес
Дивних казок Шехерезади.

А я не раз до світу римував
Катрени мрій і ніжности й любови,
Щоб день новий сердечністю слова
В'язав тобі в ноктюрн чудовий.

Відснились сни... Суворістю ряска
Свічадо вод, колись прозорих, вкрила,
Твій принц пішов та й досі ще блука
В чужих краях і небосхилах...

А там, де наш, хоч втомою роки
Лягли, мов пласт, на пам'ятних покосах,
Цвітуть край меж романи й волошки,
Цілком, як ті, що я приносив.

Скажи мені, про що ти сниш тепер,
Чому сюди не принесеш ніколи
З далеких днів, з-над юности озер
Тих квіточок, що пахнуть полем?..

І не букет... Одну лиш принеси,
Одну-п'янку, з вітчизняної ниви,
Де грона весн, поривів і краси,
Де ми колись були щасливі...

Григорій ВАСЬКОВИЧ

ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ

(Продовження, 4)

II. АНАЛІЗА ПСИХІЧНОСТІ ОСОБИ НА ОСНОВІ ШАРОВОГО ПОДІЛУ

I. Нові теорії про шаровість психіки.*)

В першій частині цієї праці представлено виникнення психологічних шарових теорій, висвітлюючи поодинокі схеми шаровості психічних явищ. Всі обговорювані нами твори мають ту спільну властивість, що намагаються підкреслити розчленованість психічного суб'єкта. Не зважаючи на різні підходи при дослідях психіки, поодинокі автори висунули думку, що психічність не можна розглядати тільки як однорідну цілість тому, що їй притаманна специфічна структура з різними засягами спроможностей. Вправді, різні дослідники по-різному насвітлювали розчленованість психічного суб'єкта, але всі вони згодні з цим, що людська психіка має більш-менш (в загальному) двоякісні спроможності. З одного боку вона свідомо керує діяльністю цілої особи, а з другого — її прояви в організації діють без жодного, ближче знаного нам керування. Ці другі прояви не є свідомо ціленаправлені і відрізняються від перших тим, що звичайно тісно зв'язані з кожночасним станом організму. Таке розрізнення психічних спроможностей, зроблене різними дослідниками на полі чотирьох психологічних підходів, дає нам змогу бачити, що нові теорії про шаровість психіки, розглядом яких ми займемося в цьому розділі, не виникли несподівано, тільки являються вислідом послідовних сучасних науково-психологічних дослідів. Це треба, очевидно, мати на увазі, приступаючи до розгляду нових шарових концепцій, які почали розвиватися від 1935 року.

Причину виникнення психологічних теорій про шаровість треба добачувати насамперед в тому, що належне і ґрунтовне дослідження психічності натрапляє на великі труднощі. Головну трудність спричиняє факт, що психіка є нерозтяглою і суб'єктивною. Суб'єктивність психічних явищ означає, що вони існують тільки для їхнього носія, тобто виступають в якомусь організмі і є від нього залежні, при чому живі організми, як носії психічності, мають індивідуальний характер і спричиняються до того, що психічні прояви в кожному організмі відзначаються, крім суб'єктивності, також індивідуальністю і своєрідністю. Ця обставина витворює немалі труднощі психічних дослідів і приневолює дослідників критично ставитися до поодиноких гіпотез про психічне життя. Однак, сама суб'єктивність теж не є головною причиною появи шарових поділів психіки. Такою причиною більшою мірою є інша притаманна психіці

*) Матеріал цього розділу своєї праці використав я в статті «Нові шляхи німецької психології», — друкованій у 8/44 кн. «Визвольного Шляху» за серпень 1957 р. — Автор.

властивість, яка спричиняє одну з найбільших труднощів при дослідях, а саме: психічна нерозтяглість. Якраз з огляду на цю психічну нерозтяглість тяжко знайти належний підхід і методи, з допомогою яких далось б основно дослідити психічні прояви і лише в зв'язку з тим появились різномірні теорії про властивості психіки і різномірні методи дослідів психічності. Вистачить вказати на кілька основних рис поодиноких теорій про душу, щоб виробити собі відповідне поняття про різні погляди на суть душі, як носія психічних явищ, і зрозуміти методи та підходи при дослідях психіки.

Гіпотичні міркування про душу започаткувала на європейському континенті вже грецька філософія. Гілозоїсти твердили, що вся матерія є оживлена й одушевлена у своїх найменших частинках. Демокрит шукає душі в атомах, які є найменшими складовими частинами нашого світу. На думку Демокрита, душевні атоми літають по цілому світі і є спричинниками руху матеріальних атомів. Геракліт у своїй науці вважав, що логос є основним чинником буття. З логосу мала б виникати світова душа, яка є післанцем логосу і яка роздає в проминаючому світі свої поодинокі малі душі. Від цієї світової душі отримує також кожна людина свою особисту душу. Також Платон уважав, що цілий світ має душу й тіло, при чому він розрізняє, подібно як Геракліт, світову душу і поодинокі душі людей. Довголітній учень Платона, Арістотель, дає першу систематичну науку про душу, в якій приймає, що душа є живучою, діяльною і формуючою силою. Він називає душу «психе» або «ентелехією», при чому ентелехія мала б означати «щось, що свою ціль несе в собі», і являється пробудником і керманичем людського змагання до цілі. Арістотелеве навчання про душу перейняла пізніше середньовічна схоластика, яка вважала душу божеською субстанцією. Під субстанцією схоластика розуміла переважно «щось, що існує само з себе». Цій субстанції середньовічні філософи приписували в загальному такі властивості, як живучість, вічність і божеськість.

Як бачимо, до часів ренесансу душу вважається життєвим принципом, тобто первісною основою і живучою силою, яка спричинює живучість тілесних істот. Інше означення душі дає Декарт. Декарт також приймає, що душа є нерозтяглою духовою субстанцією, але він звужує поняття душі тільки до самих свідомих переживань, які вважає єдиними суттєвими властивостями душі. На думку Декарта, життєва субстанція не є ані матерією, ані силою, лише як *ens cogitans* вона є носієм свідомості. Після Декарта багато філософів уважало так як і Декарт, що душа, як субстанція, є самостійним еством, вказуючи на її незалежність від тіла. Але вже зовсім інший погляд на суть душі дає англійський філософ Юм. Він був противником всяких недоказаних тверджень, уважаючи, що доказаними можуть бути тільки аперцепції, тобто враження, які сприймаємо від зовнішнього світу і з наших свідомих переживань, а крім того асоціації, тобто зв'язки між цими враженнями. Тому Юм уважав, що душа є ніщо інше, як загал різних перцепцій, які знаходяться постійно в русі, перебігаючи одні за одними з нескорістю, і які через певне взаємовідношення між собою в'яжуться в цілість. В загальному, з

цих наведених гіпотез, створених різними мислителями в різному часі, відмінними є дві основні теорії розуміння душі, а саме: теорія субстанційності і теорія актуальності. Перша з них уважала душу за нетілесну, нерозтяглу субстанцію, яка спричиняє живучість організмів і є носієм свідомих переживань людини, а друга, тобто теорія актуальності, що її представником є Юм, Вундт і інші психологи, виступає проти субстанційної теорії, заперечуючи існування субстанційної душі.

Не менше теорій витворилося довкола проблеми зв'язку душі з тілом. Якщо прослідити ці різні теорії, то в загальному можна з них вирізнити три зовсім різні погляди на цю проблему. Перша теорія дуже виразно виступає в Декарта як т. зв. теорія психофізичної взаємодії, яка до сьогодні має багато прихильників, з тією тільки різницею, що на місце субстанційної душі, про яку говорив Декарт, приймається самі психічні явища. Другою теорією є теорія психофізичного паралелізму. Вона твердить, що душевні й тілесні процеси є такими процесами, які відбуваються незалежно від себе, а їх відношення полягає тільки на тому, що обидва роди процесів перебігають паралельно в одному часі, не маючи, однак, на себе взаємного впливу. Третя теорія, як теорія ідентичності, що її творцем був Спіноза, є дуже зближена до паралелізму з тією тільки різницею, що вона не визнає тіла й душі самостійними субстанціями, лише приймає, що тіло й душа — це два модуси одної надрядної, абсолютно неокресленої, божеської субстанції. Не бракувало теж зовсім скрайніх теорій, якими є спиритуалізм і матеріалізм. Ці теорії постали внаслідок цих самих труднощів означити суть буття взагалі і душі зокрема, при чому в своїх доказах вони взаємно себе заперечували. Спіритуалізм твердить, що всі речі, які ми вважаємо матеріяльними, є в дійсності духовними, а матеріалізм у свою чергу виступив із своїм твердженням, що психічність мала б залежати тільки від діяльності мозку, тобто, що вона мозком випродукована.

В новіших часах приходить поволі зміна поглядів на психологічні питання. Проблема самої душі й метафізичні міркування про неї відходять все більше на другий план, а головним завданням наукових психологічних дослідів являються психічні переживання як такі, без огляду на те, чи ці переживання є спричинені нетілесною субстанцією чи природною силою. Однак, у цьому новому наставленні також не вдалося досягнути згоди щодо самих методів дослідів психіки. Різниця в підходах і методах була узалежнена від того, як поодинокі психологи розуміли й оцінювали психічні явища. В цьому випадку витворилися два головні напрямки психології. Один з цих напрямків уважав психічні явища як окремішні, незалежні від себе елементи, досліджуючи їх на взір природничих наук, а другий напрямок приймає, що психічність є уструктурованою цілістю і намагається відкрити й описати властивості психічної цілості і її структури. Перший напрямок розумів душевне життя, як механістичне пов'язання атомізованих психічних елементів, і звернувши основну увагу на дослідження взаємовідношень між фізичними подразненнями, а психічними явищами, намагаючись навіть визначити це відно-

шення математичним способом, при чому ідеальною метою дослідів став експеримент, на основі якого психологія пояснювала психічні процеси і їхній причиновий взаємозв'язок. Другий напрямок підходить до психологічних дослідів цілком інакше. Він уважає психіку не простою сумою окремих змістів, але своєрідною цілістю і намагається інтроспективно проаналізувати психічне життя, досліджуючи поодинокі його процеси і відношення цих процесів всередині психічної цілоти. Перший з цих напрямків є впливом розвитку природничих наук, а другий завдячує своє постання гуманістичним наукам. Другий напрямок є історично новішим і витворився внаслідок тієї обставини, що атомістично-механістичне розуміння психічного життя не могло пояснити вищих і складніших психічних процесів.

Представники гуманістично направленої цілісної психології зайнялися передусім аналізом й описом психічних процесів і переживань, залишаючи цілком на боці методи експериментального способу дослідів психіки, яким користувався попередній напрямок. Тому однак, що передумовою кожного опису, як пише Мессер, є відповідне впорядкування і класифікація описуваних явищ, то основною конечністю цілісної психології була якраз потреба підшукування відповідної схеми, з допомогою якої можна б досягнути корисний поділ і систематичний перегляд психічних переживань. Перший крок в тому напрямку зробила новітня психологія ще в другій половині 18 ст., розрізняючи загально такі три основні спроможності психіки, як пізнання, хотіння й почуття. Цей тридільний поділ психіки функцій і переживань задержався в психології аж до сьогодні, але з тією різницею, що в нових класифікаціях психічних феноменів психологія не обмежується самим визначенням трьох психічних спроможностей, тільки намагається проаналізувати різноманітні психічні змісти й переживання, упорядковуючи їх за принципом структурного укладу і таким способом утворюючи цілісний образ психіки. Новіші дослідники дійшли до висновку, що різноманітні психічні явища не дається звести до трьох психічних спроможностей тому, що в цих трьох основних спроможностях можна вирізнити цілу низку своєрідних психічних функцій, які є об'єднаними в цілісній структурі психіки. Одночасно стверджено з допомогою численних прикладів, що психічні спроможності мають своєрідну ієрархічну побудову, так що для належного опису психічних переживань потрібно розрізняти «нижчі» властивості психіки, спільні дітям і примітивним народам, і «вищі» властивості, притаманні розвиненим культурним людям.

Як бачимо, нова психологія приймає, що поодинокі спроможності психічності розпоряджають відповідною системою функцій, які проявляються в психічному суб'єкті і з допомогою яких психіка має можливість переживати різноманітні змісти. Ці функції мають своєрідну структуру і відзначаються ієрархічно побудованими властивостями так, що, наприклад, функція пізнання має спроможність пасивного сприймання і активного мислення, функція прямування має спроможність несвідомого намагання і свідомого хотіння, функція почування розпоряджає елемен-

тарними, нижчими почуттями і почуваннями вищими. Отже, коротко кажучи, всім трьом головним спроможностям психіки притаманні вищі й нижчі функції з відповідними властивостями переживань. Тут треба ще раз підкреслити, що до такого розрізнення психічних властивостей дійшла психологія щойно в новіші часи, витворюючи цим самим відповідний ґрунт до постання модерних теорій про шаровість психіки.

Розрізняючи вищі й нижчі властивості психічних спроможностей людини, нова психологія почала називати їх сферами, ступнями й шарами. В цьому випадку нижчі функції з їхніми спроможностями називано «нижчими шарами (сферами, ступнями) психіки», а вищі функції, які беруть участь у процесі свідомих переживань розвиненої культурної людини, прийнято окреслювати як «вищі психічні шари». В такому розрізненню особливо виразно підкреслено факт, що розвинута культурна людина має до своєї розпорядимости, крім ново-розвинених, також первісні спроможності, які існували в ній раніше. Старші спроможності не пропали безслідно, тільки деякою мірою улягли керуванню нових функцій, не без того, однак, щоб у певних моментах не проявлятися цілком самовільно в психічному суб'єкті.

Конкретні приклади на те, яким способом розвивалася ідея шарового поділу психіки, ми подали в трьох попередніх розділах цієї праці, представляючи найзамітніші твори з ділянки теорій. Тепер хочемо наświetлити нові концепції шаровости, які вже не тільки вказують на різницю між нижчими й вищими засягами функцій, але рішуче визнають нашаровану побудову психіки і під аспектом шарового поділу переводять аналізу психічних явищ. Автори раніших теорій, уживаючи поняття шар, часто підкреслюють (особливо деякі з них), що вони роблять це тільки для образowego представлення психічних явищ і переживань, тоді як нові шарові теорії є вже дещо іншими від попередньо наświetлених. Вони різняться від попередніх якраз тим, що в них виразно виступає аналіза психічності особи на основі шарового поділу з відповідним підкресленням факту, що психічність є нашарованим твором дійсности, при чому всі вони вказують також на онтичну законність депенденції в нутрі психічної шаровости. До таких виразних теорій про шаровість треба зарахувати тих кілька праць німецьких психологів, які появилися від 1935 р., тобто, які беруть свій початок від виразно розробленої в цьому змислі теорії Гофмана. Тут належать наступні праці: Herm. F. Hoffmann, *Die Schichttheorie* 1935; Erich Rothacker, *Die Schichten der Persönlichkeit* (перше видання 1937); Philipp Lersch, *Der Aufbau des Charakters* (перше видання 1938 р.); Herman Nohl, *Charakter u. Schicksal* (1938 перше видання); Rudolf Thiele, *Person und Charakter* 1940; Ludwig Von Holzschuher, *Praktische Psychologie* 1949. Українською мовою появилася праця проф. Кульчицького «Нарис структурної психології», яка також опрацьована на основі шарового поділу психіки. Коли говорити про спосіб наświetлення даних концепцій, то в цьому випадку будемо придержуватися хронологічного порядку, представляючи в основних рисах перш за все принцип і спосіб уставлювання окремих шарів поодинокими авторами.

Гофман

Першою виразною теорією про шарове наверстовування психіки є проглядно написана праця психіатра Г. Ф. Гофмана²⁸), який уважає людину «нашарованою особовістю» (стор. 147²⁹) з тим однак, що він не тільки визнає онтичні шари особи: матеріальність, органічність, психічність і духовість (так як Н. Гартман), але також творить теорію про шаровість одного онтичного шару, тобто про шаровість самої психічності. Він пише, що на основі психологічних і психопатологічних дослідів можна усталити також психічну шаровість. «Психічне в людині», за теорією Гофмана «має три наверстовані шари, які пізнав навіть Платон і визначив як пожадливість, почуття й пізнання» (36). Найнижчим психічним шаром людини є шар вітальних гонів, який служить для задоволення елементарних, примітивних життєвих потреб. Наступний, вищий шар психічності — це душевний шар напрямлених почуттів, тоді як найвищим шаром є дух, який не може існувати без нижчих шарів, але який оночасно панує над нижчими, намагаючись вирівнювати їхні недостаті. Всі три психічні шари (окреслені загальною назвою, як гін, душа (почуття) і дух³⁰) є врощені в тілесну субстанцію, наскрізь її проникаючи, при чому з розвитком, диференціацією і розчленуванням тілесної субстанції диференціюється також закорінена в організмі психічність. Всі шари мають завдання служити життю індивіда і в цьому випадку найвищий (духовий) шар психічності не творить жадного винятку (тут Гофман підкреслив виразну протиставність до тези Клягеса про «дух, як протиставність душі»). Кожен вищий шар є наверстований на нижчому, має можливість керувати нижчим, не зважаючи на те, що сам на його основі розвивається (повна подібність до онтологічної шарової законності Гартмана!). Вкінці, важливою при шаровому поділі є обставина, що в належно розвинутій здоровій людині взаємодія нижчих і вищих шарів є гармонійною. На лежне взаємовідношення шарів психіки є міродайним для гармонійної побудови психічної особи, тоді як дисгармонія між ними проводить до «препондеранції» (переваги) поодиноких шарів і до забурення шарової рівноваги, тобто приводить до одностороннього панування котрогось одного шару над іншими. Таку шарову дисгармонію і препондеранцію можна бачити особливо виразно в психічно хворих людей.

Теорію про тридільну шаровість людської психіки розвинув і представив Гофман з допомогою опису властивостей поодиноких переживань. На протиставленні «гонів» з «волею», «почуттєвого мислення» з «раціональним», «безпосередности» з «опанованням», та на протиставленні «почуттів» з «повинністю» він насвітлив своєрідність проявів даних психічних функцій нижчого й вищого типу і їхній вияв у переживаннях людини. В цьому випадку вказано насамперед на те, що гін і воля є двома специфічними засягами психіки. Вони представляють собою два

²⁸) Herm. Fr. Hoffman, Die Schichttheorie. Stuttgart 1935.

²⁹) Сторінки в дужках відносяться до цитованої праці Гофмана.

³⁰) Гофман приймає поняття «психіка» за надрядне поняття для гонів, почуттів або душі і духу. Отже, він під душею розуміє почуття.

різні райони; два різні психічні шари, з яких воля, як вищий шар, є наверхстована на шарі гонів. Воля потребує для своїх проявів гонової енергії і тому вольовий шар залежний від нижчого шару гонів, але все таки є супроти цього нижчого надрядним і релятивно вільним. Між обома шарами існує взаємобічна залежність і релятивна вільність (тут покликається Гофман на онтичну шарову залежність представлену Гартманом у праці «Категоріяльні закони» (1925-26), як на зразок, що відповідає також психічній залежності). Свідомий вольовий район витворюється як надбудова гонів щойно при дозріванню людського індивіда. Людська вольова постава витворюється щойно на вищому ступні розвитку, а в тварин вона цілком не існує. В загальному беручи, гонове намагання є старшим від вольового хотіння, все одно, чи будемо мати на увазі онтогенетичний чи філогенетичний розвиток. Подібно як у ділянці прямувань, панує нашарування також у ділянці пізнань. Тут розрізняє Гофман почуттєве і раціональне мислення. Почуттєве мислення не має гострої різниці між уявою і дійсністю. Не завжди також приходить в ньому ясне протиставлення між суб'єктом і об'єктом. Уявний образ у почуттєвому мисленні часто вважається за реальний, подібно як слово уважається за рівнорядне предметові. Таке мислення виступає в релятивно чистій формі навіть сьогодні в примітивних народів, а також у дітей. Воно є онто- і філогенетично ранішим шаром людської психіки і на його основі в культурної людини витворюється, завдяки дозріванню, раціональне мислення, як розчленована надбудова почуттєвого мислення. Раціональному мисленню притаманні такі властивості, як об'єктивність, критичність і беззмісловність. Воно часом потрапить навіть виключати всю почуттєвість, якщо почуттєвість перешкоджає його раціональному пізнанню⁽²²⁾. Ознаки обидвох шарів пізнання і їхні глибокі різниці виступають в кожній дозрілої людини цілком ясно, при чому вони одночасно стоять у тісному функціональному співвідношенні між собою, а крім того співдіють з гонами й волею. В процесі діяльності здорової культурної людини шарові відношення обидвох форм пізнання проходять рівномірно і щойно надмірна перевага одного шару може привести до шарової дисгармонії⁽²³⁾.

На протиставленні «безпосередності» і «опануванні» виразу дає Гофман дальший доказ про шарові властивості психіки. «Безпосередність» за його окресленням «є виразовим характером почуттєвого шару». Вона виступає всюди там, де приходить до уназверхнення чистого і непогамованого гонового і почуттєвого намагання. Мімічні уназверхнення дітей, які ще не вчилися опановувати почуттів і виразу, є добрим прикладом безпосередності. Щойно протягом свого розвитку дитина вчиться стримувати примітивний стан експресивної безпосередності, підпорядковуючи його дисциплінованій волі. «Опанування», як виразовий характер вольового шару, що одночасно є шаром духу, розвивається пізніше. Воно дає нам спроможність стримувати й закривати наші почуття, не виявляючи їх у первісній формі. Очевидно, що в сфері виразу може прийти теж до дисонансу між безпосередністю і опануванням, що дається особливо виразно бачити на виразі хворих людей.

Коли розглядати визначену Гофманом різницю між самими гонами й почуттями, тобто між найнижчим і середнім шаром, то вона полягає в тому, що гони мають характер вітальності, є чимось елементарним, пристрасним і непогамованим, тоді як душевні почуття, незалежно від своєї сили, виступають у більш піднесений, культивованій формі. За Клягесом розрізняє Гофман **вітальні гони**, прагони життя (найнижчий шар), що служать примітивному збереженню організму і його роду (такими гонами є: гін шукати поживу, гін до агресивності, гін до утечі, ставей гін і гін піклування нащадками), і **душевні почуття** (середній шар, названі також заінтересуваннями або стремлючими почуттями). Вони репрезентують наверхстований на нижчому гоновому шарі середній, душевний (почуттєвий) шар і поділяються за своїми тенденціями на почуття самоствердження і самовідданості. Відношення гонів до душевних почуттів подає Гофман, за О. Кантом, на явищу «почуття вини», описуючи різні його форми. Почуття вини може виступати як явище дисонансу між гоновим і душевним шаром (найнижчим і середнім), а також між душевним і духовим (середнім і найвищим). Ми розглянемо це явище між двома нижчими шарами, щоб бачити різницю між гонами і почуттями.

Отже, вітальні гони ще не мають спроможності творити почуття вини, таке почуття вини може постати щойно в душевних почуттях, коли почуттєві заінтересування не співзвучні з вітальними гонами. Напр., у розвитковій фазі пубертації можна бачити виразний дисонанс між розвинутими почуттями й гонами. Якщо сексуальний гін цієї фази розвитку ще неспроможний до нормального змислового задоволення і в своїй пожадливості намагається знайти відпруження через самозадоволення, то тоді ненормальне задоволення зворушеного гону викликає почуття вини. В той час еротичне почуття творить контраст у відношенні до пожадливого гону. Почуття в часі пубертації схильне до ніжності й ідеальної любови і ні в якому разі не може погодитися з пожадливістю гонів. Через те існують сильні розходження почуттів з гоновим зворушенням того часу. Щойно під час дальшого розвитку людини, коли сексуальність і еротика набирають характеру співзвучності, почуття вини втрачає свою силу. Вправді в деяких невротичних людей дисгармонія між гонами і почуттями не зникає повністю навіть у старшому віці, тільки остає такою, як була під час пубертації, внаслідок розвиткової загальності і здержування себе від нормального статевого співжиття.

Шарове розуміння психіки Гофман застосовує як «важливий упорядковуючий принцип» не тільки для представлення особової структури здорових людей, але також для висвітлення й кращого зрозуміння різних психопатичних захворюнь особи. В цьому випадку поставлено важливе питання: до якого шару, або до яких шарових відношень можна припорядкувати поодинокі психопатичні властивості? Напр., при досліді астенії показується, що вона може бути різно розчленована. Життєва неміч може охоплювати всі часткові сили організму, але може також відноситися тільки до поодиноких часткових комплексів. Тому Гофман робить диференціацію життєвої немочі особи за принципом вертикального і горизонтального розчленовання. Вертикальне розчленовання відноситься до

поодиноких напрямків одного шару (тут розглядається, напр., чи в людини є слабше почуття самотвердження чи самовідданості), а горизонтальне розчленовання відноситься до шарової співдії у психічно хворому стані людини. Подібний диференціації підлягає також функція компенсації, яку можна розчленовувати горизонтально і вертикально. Для прикладу функціонального вирівнювання наводить Гофман цитату за де Крінісом, в якій говориться, що «ослаблення субкортикальних осягів... зумовляє підвищення кортикальних зворушень, подібно як кортикальне ослаблення провадить до підвищення субкортикальних зворушень». Поняття горизонтального і вертикального розчленування людської немочі й компенсації нагадує горизонтальні й вертикальні різниці між категоріями буття, описані Гартманом у «Категоріяльних законах» і представлені нами при обговорюванні теорії Єнша. Це може бути дальшим доказом того, що шарова теорія Гартмана мала сильний вплив на нові теорії про шаровість психіки.

Не маючи спроможности в границях нашого завдання подрібніше займатися обговорюванням теорії Гофмана, хочемо тільки сказати кілька слів про те, яким способом автор намагається пояснити саме поняття шаровости. Отже, він пише, що ідею шарової побудови особовости перейнято з геології, де вона розвинулася на основі розшуків земної кори. Геологія дослідила існування наверхстованих земних шарів, в яких одночасно відкрито різні часові епохи земного розвитку. Перейняте звідтам поняття шаровости виступає насамперед в медицині й медичній психології з особливим узглядненням розвиткових людських властивостей (Кречмер і ін.), при чому, однак, якоїсь загально охоплюючої теорії про шаровість психіки ніхто з психологів, ані з психіатрів не старався робити. Якщо ж Гофман перший зважається на таку теорію, то робить це тому, щоб з допомогою шаровости, як «упорядковуючого принципу» (про це говорить він кількакратно), осягнути ясніший погляд на психічні властивості особи, і відкрити цим способом нові ділянки дослідів, на основі яких було б можливо з кращим вислідом поборювати спільні питання психології. Автор рахується з тим, що його теорія є тільки початковим кроком в напрямі до корисного способу представлення психічних властивостей, кажучи, що завданням сучасної науки повинно бути обширніше і докладніше студіювати специфічні роди шаровости і їхнє взаємодношення. Він висловлює також думку, що тридільний поділ психічності треба вважати як тимчасовий, тому що пізніше може показатися потреба визначити ще інші прошарки в середині поодиноких трьох шарів. Тут, однак, насувається нам питання, чи прийняттям більшої кількості шарів і прошарків психіки можна б було причинитися до кращої проглядности обговорюваної ділянки? На нашу думку, цим способом цього не можна б осягнути.

Ротгакер

Гофман не помилився у своєму погляді щодо майбутнього розвитку шарових концепцій. Про це може свідчити поява більшої кількості шарових концепцій. Два роки після його праці виходить відома праця Ротга-

кера³¹⁾, який цілком незалежно від Гофмана розвинув власну концепцію шаровості психіки. У своїй праці Ротгакер виходить від анатомії і фізіології, вважаючи, що існує аналогія між побудовою системи мозку й нервів з одного боку, а побудовою єдності «тіла-душі-духу», як цілісної особовості, — з другого. В даному випадку він опирається на той факт, що людський мозок підлягає процесові нашарування, який цілком різниться від самого органічного розвитку. Нові шари не розвиваються зі старого мозкового пня, а є нарощені (нашаровані) на цьому. Вони нашаровуються на вродженому мозку, витворюючи цим способом дві своєрідні, пов'язані зі собою інстанції цілісної особи, а саме: глибинну і кортикальну. Ціла особа підлягає «генетичному процесові», в якому приходить до внутрішнього нашарування старих шарів новими, при одночасному далекойдучому задержанні старих шарів. Вегетативний апарат особи працює постійно далі, не зважаючи на те, що в особі виступають нові шари, так само, як, напр., емоціональні збудження контрольовані і гамовані вищими функціями проявляються в суб'єкті самочинно далі, не пропадаючи безслідно при появі нових функцій. Інакше кажучи, всякі людські дії випливають з найрізномірніших шарів цілісної особи. Рефлекси виходять з якогось центру, що біологічно лежить багато нижче, як центр думок, тоді як гони, настрої і афекти вилонюються також з інших шарів глибинної особи. Тому треба прийняти, що основні психічні функції не лежать на одному поземі, тільки у зв'язку з нашаруванням цілісної особи, впливають з дуже різномірних центрів. Наука, яка вважає психічні функції однорідними, мусить, на думку Ротгакера, улягтися зміні і врахувати розвитково-історичний та шарово-теоретичний погляди. Людське переживання можна належно розуміти тільки з допомогою розвитково-історичної науки про шари і центри особовості, рахуючись одночасно з фактом, що глибинна особа не є замінена кортикальною, тільки нею нашарована. Такі міркування лягли в основу шарової концепції Ротгакера.

В загальному, Ротгакер розрізняє два шари психічності: «особовий шар» і так званий «ес-шар» (ес = нім. особ. займенник), що його він називає також глибинною особою, яка в свою чергу об'єднує в собі вітальні (біологічно-вегетативні) анімальні й емоційні властивості. Через особливість своїх процесів ці три роди властивостей виступають, як своєрідні прошарки в глибинному шарі. Описові цих властивостей присвячує Ротгакер багато уваги й місця, обговорюючи різні їхні процеси, при чому він одночасно звертає увагу, що ближчий дослід глибинної особи є конечним завданням сучасної психології тому, що цей матеріал є для нас дуже мало відомий. В цьому випадку психологія обмежується наразі тільки накресленням певного фрагментарного нариса, в якому багато місць є цілком невідомі.

Вітальний шар за описом Ротгакера притаманний усім живим істотам і означає життя людини у змислі біологічно-вегетативних процесів, тоді як анімальний шар означає тваринні гони і гонові емоції людини. Вищий емоційний шар охоплює душевне життя людини і виступає ціл-

³¹⁾ Rothacker F. Die Schichten der Persönlichkeit, 4. Auflage, Bonn 1948.

ком виразно вже в дітей. Цей шар характеризує властивості дитячої психіки, які часто проявляються також в реакціях дорослої людини. Коли говорити про особовий шар психіки, то він існує тільки в дорослої людини. Цей шар витворюється протягом онтогенетичного розвитку двома способами. Початково завдяки вихованню, яке людина дістає від свого оточення ще перед тим, заки має зрозуміння до потреб виховання, а потім також завдяки власному «я», яке через свідому діяльність будує собі особовий шар на ґрунті глибинної особи. Саме «я» є представлене Ротгакером як своєрідна контрольна функція, а не як специфічна частина психічності. Вона не має такого об'єму, як, напр., емоційний шар, і тільки разом з цілим особовим шаром можна було б про нього говорити, як про «я-шар». Особливість «я-функції» є в тому, що вона не має сталого місця в середині психічного суб'єкту, тільки, немов головний полководець армії при стародавньому веденню війни, появляється там, де його присутність є найконечніша. (Як бачимо, Ротгакер розуміє «я-функцію» приблизно так, як Пфендер «я-центр», однаке розуміння побудови цілої психічної структури в обох психологів є зовсім інше). Відношення особового шару до нижчого глибинного шару має, за визначенням Ротгакера, своєрідний характер. Не можна думати, що особовий шар є рівно накладений на долішньому ес-шарові. Він так розбудований на ґрунті емоційного шару, як, нпр., розбудована каналізаційна мережа з водопроводами й греблями на болотнистому ґрунті. Приклад взаємовідношення цих двох шарів до себе можна бачити на спроможності мислення. Обидвом шарам притаманні своєрідні форми мислення, але в емоційному шарі мислення неясне, злите, подібне до мочарища, тоді як особовий шар розпоряджає струмками чистого дисциплінованого мислення, навіть в той час, коли «я-функція» ним не займається. Для порівняння спроможності мислення нижчого й вищого шару наводить Ротгакер приклад багnistого ґрунту, в якому впливають струмки джерельної води і вливаються в існуюче мочарище, протікаючи його брудну воду. Мислення обидвох шарів пробігає підсвідомо. Особовий шар не відзначається виключно свідомим мисленням, бо щойно під впливом і контролю «я-функції» воно спроможне цілком свідомо виконувати потрібні чинності і регулювати діяльність емоціонального шару. Головним і найважливішим завданням особливого шару є школення і дисциплінування всіх духових спосібностей особи і це є властива його функція, побіч якої він регулює також прояви нижчих шарів. Над цим особовим шаром стоїть контрольна функція «я», так що в загальному він має відношення вгору до «я-функції» і вниз до глибинної особи.

На основі шарового поділу особовості потрібно розглядати поодинокі психічні функції в новому світлі. Про це пише Ротгакер в окремому розділі своєї праці, кажучи, що психічні функції є так нашаровані, як і вся особовість, в якій вони виступають. «Бо якщо якоюсь функцією зацікавиться особовий шар, або «я», притягаючи її до своєрідної дисципліни, чи керуючи її проявами, то тоді мусить на даній функції постати характеристична двошаровість. Це видно особливо в тому випадку, коли візьмемо до уваги «примітивні реакції» (у ширшому змислі, як вони представлені в «Медичній психології» Кречмера. — Дужки поставлено за Рот-

гакером), що не виступають як шари особових реакцій, тільки утримуються побіч особового шару і неконтрольовано приходять до акції. В цьому випадку без труда бачимо, що багато психічних функцій виступає в подвійній, або навіть ще більш численно нашарованій формі. Обсервуючи різні ступні цих функцій в першому та «поправленому і доповненому виданні» (лапки за Ротгакером), постає питання, яким способом можна краще пояснити це явище як не з допомогою науки про шаровість? Різномірні психічні функції мають виразно шаровий характер і це брали також до уваги всі визначні психологи, очевидно під різними аспектами. Не зважаючи, однак, на поодинокі праці з ділянки шаровості різних психічних функцій, всецілого опису цієї проблеми психологія досі не зробила і тому Ротгакер намагається вказати на деяку кількість таких функцій, які якраз мають виразно шарову властивість. До них зараховує він сприймання, хотіння, увагу, орієнтацію, наслідування, змучення, почування й інші. Всі вони мають шаровий характер і проявляються не тільки свідомо в особовому шарі, але також підсвідомо в генетично раніших шарах психіки.

Концепція Ротгакера викликала найсильніший відгук в психологічних колах, при чому велика частина голосів ставиться до його теорії в загальному прихильно, але не бракує й таких, які рішуче виступають проти неї. Особливо критично поставилися до ідеї шарового поділу психіки передусім М. Крудевіг і Й. Є. Гайде. Між Гайде і Ротгакером вив'язалася навіть довша дискусія в часописі для філософічного дослідження³²⁾. Гайде уважає, що науково не маємо права твердити про психічні шари. На його думку, такого твердження не можна ставити навіть у персональному значенні. Маючи на увазі критичні думки Гайде, приєднуємося до його твердження, що говорити про шаровість психіки як такої, справді не було б правильно, але одночасно підкреслюємо велику користь шарової структури психічних явищ. Нам видається, що тільки через таку структуру можна належно представити різноякісність психічних переживань і визначати систему функцій, з допомогою яких ті переживання проходять.

³²⁾ Heyde, Johs, Erich, Krenzen der psychologischen Schichtenlehre. Zeitschr. für philos. Forschung. Band I. Heft 2-3. Reutlingen 1947.

М. Л-ко

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Продовження, 8)

15. ЦЕТ та АМФІОН

В старих Фівах царський рід Кадма, їх засновника, потроху вигасав. Останній нащадок цього роду — Лабдакос — навіть фактично не керував своїм царством, хоч і числився царем. Через його малолітство Фівами управляв довірений муж Ніктеус. І його нащадки започаткували нову фівську династію, хоч сам він про те і не мислив.

Сталося це так. У Ніктеуса була гарна донька, Антіона. Вона любила з Зевесом, а її батько, що досить надивився на сумнівне щастя земних жінок Громовержця, дуже цьому противився. І коли дізнався, що Антіона має невдовзі стати матір'ю, гнів його був такий страшний, що перелякана донька втекла з батьківського дому.

Вона подалась до Зікіону. Його цар Епонеус, людина добра і великодушна, здавна любив Антіону. Коли вона з'явилась до нього в такому прикрому становищі, запропонував їй з ним одружитись, щоб мати право захищати її перед усім світом. Бідоласня втікачка на це погодилась, але одружіння не врятувало її від батьківського гніву. Дізнавшись, де вона поділась, Ніктеус зібрав велике військо і з'явився з ним під стінами Зікіону. Він вимагав від Епонеуса видачі Антіони, а на випадок відмови — загрожував війною.

Епонеус вибрав війну і щастя сприяло йому. У вирішальному бою він так розгромив військо свого тестя, що тільки жалюгідні рештки його вернулись до Фів і принесли з собою майже конаючого, тяжко пораненого Ніктеуса.

»Раз добром налите серце — ввік не прохолоне«... Але й серце, вщерть налите злобою, вистигає також не швидко! І поразка, і тяжкі рани розпалили в Ніктеусові пекучу ненависть до доньки. Умираючи від ран, він заповідав помсту своєму братові Лікосу і йому ж передав опіку над Лабдакосом і керівництво Фівами.

Виконуючи слово, дане Ніктеусові на його смертному ложі, Лікос зібрав військо, ще більше, як перше і знову пішов війною на Епонеуса. Той виступив збройно напроти і — яке мінливе воєнне щастя! — на цей раз переміг Лікос. Військо Зікіонського царя було знищено, його самого вбито, а його дружину Антіону Лікос привів у Фіви, як свою рабiniu!

Зазнала тепер бідна всяких знущань від лихого дядька і його жорстокосердної дружини Дірки! І голоду, і побоїв, і непосильної праці, і найбрутальнішої лайки та образ... А найболючішою від усього була думка:

що буде, як у неї народиться дитина, що вже от-от мала прийти на світ?!

І однієї ночі вона породила двох синів-близнят. І занесла їх тієї ж ночі далеко в гори і підкинула під хатину старого чабана, з гарячою молитвою до батька Зевеса, щоб не покинув на загладу своїх дітей!

Вернулась вона ледве на світанку і попала на жорстокий допит своїх родичів. Та жодні катування не вирвали у неї всієї правди. Вона призналась, що зродила дитину, але не сказала, де її поділа.

Тоді її закували в кайдани і в них вона мусіла вдень працювати, вночі — спати. І кожний день крім того, приносив нові знущання, на які Лікос і Дірка були дуже винахідливі! І так минуло багато років...

А діти росли в самотній гірській хатині. Старий чабан, що знайшов їх одного ранку під своїми дверима, вигодував їх овечим молоком, і як стали підростати, почав привчати до праці. І вони певні, що то їхній батько, шанували й слухались його. Він дав їм імена — одного назвав Цет, а другого Амфіон.

Чим старші ставали брати, тим яскравіше виступала різниця їхньої вдачі. У мужнього, міцно збудованого Цета з раннього дитинства найкращою забавкою була зброя. В квітучій порі юности це був відважний пастух, пристрасний мисливець і вояк, що побував на всіх неприступних гірських вершинах, спускався в кожную скелясту прірву і не раз відбивав збройні напади рабівників на свої отари.

А стрункий, вродливий Амфіон був музикою. Змалечку він тільки те й робив, що вирізував з усякого гілля дудки та сопілки. Їх тужливі, солодкі звуки завжди було чути з різних затишних гірських куточків і часто Амфіон долучав до них ще й свій голос, ще ніжніший і солодший. В юнацькій порі він став таким довершеним мистцем, що своїм співом рушив дерева й скелі, і сам Аполлон, заслухавшись у чарівну музику, подарував йому ліру.

Тим часом мати їх все мучилась в кайданах, яких з неї не здимали з дня народження її дітей. Поливані щодня її рясними сльозами, кайдани поржавіли і глибоко пов'їдались в тіло, а вона все тягала їх...

І раптом одного дня вони розпались. Була то воля Зевеса, чи їх просто переїла іржа? Антіона не стала рishати це питання. Як тільки відчула вона себе вільною, то як вітер помчала в гори, шукати хатину, де багато років тому залишила своїх синів.

Вона знайшла її і коло неї побачила двох красенів-юнаків, її близнят, її дітей! Раптова радість, що охопила її, і всі муки, пережиті за довгі роки, змішались в буйну повінь ридань і окремих, непов'язаних змістом слів...

Здивовані юнаки стали заспокоювати їм невідому жінку і розпитувати, чого вона плаче. І в цю хвилину несподівано з'явилася Дірка з цілою купою фівських жінок, що прийшли сюди справляти Діонісове свято.

Вакхічне безумство ще не вступило в них і вони ще здібні були мислити й розмовляти. Тому Дірка, побачивши свою ненависну жертву, хоч і не догадалась, як та звільнилась з кайдан, проте відразу зміркувала, по що та прийшла сюди. Догадалась також, ким були для Антіони Цет та Амфіон.

І лукава жорстока думка прийшла до її, винахідливої на все лихо, голови. З лементом кинулась вона до юнаків, стала вказувати на рани від кайдан на руках і ногах нещасної Антіони і розказувати несотворені речі про жажливі злочини, які ніби заподіяла ця жінка. Підтримана в своїх видумках рештою бакханок, вона запевнила чистих серцем, а тому й довірливих юнаків, що ця страшна злочинниця втекла з в'язниці, де була закована в довічні кайдани і що її рани є тому доказом.

Обурені до краю юнаки не хотіли більше слухати змішаних з плачем, уривчастих слів дивної жінки і легко піддалися намовам Дірки скарати злочинну жіночу потвору страшною карою — прив'язати її до рогів дикого бика і так пустити.

Цет зробив це дуже швидко і навіть ніжний Амфіон, обурений в своїй чистій душі нелюдськими злочинами невідомої жінки, помагав йому. І коли вони кінчали вже прив'язувати свою бідну невідому матір до бикових рогів, надійшов якраз старий чабан.

Хоч він і жив відлюдно в своїй гірській хатині, з долин доходили до нього вісті про різні людські справи. І не про одно домірковувався він в такій самотності своєї хижі. Знав він все і про Антіону і про її долю і давно вже здогадався, чиїх дітей він викохав. Тож не диво, що ледве він глянув на ту страшну сцену, що діялась у нього на очах, як зрозумів усе.

— Стійте! — закричав він до хлопців. — Стійте, бо ви замордуєте вашу матір! Злочинниця осьде! — І він схопив Дірку, що вже намагалася втекти.

Поки приголомшені юнаки поспішно розв'язували Антіону, старий пастих оповів їм трагічну історію їх матері і нелюдське знущання над нею Дірки та її чоловіка. І хлопці тут же прив'язали довголітню гнобителю Антіону до бикових рогів, щоб вона сама зазнала тієї кари, яку хотіла завдати їхній матері. І дикий бик помчав з нею по горах, через тернові зарості і лісові хащі, лишаючи на гіллі і колючках шматки її одягу й тіла.

А брати Цет та Амфіон вертались тим часом з матір'ю до Фів. Тут вони вбили Лікоса, що на той час уже був володарем Фів, і опанували це старовинне місто, збудоване ще царем Кадмом.

Подібно як він, Цет і Амфіон багато подбали про зміцнення і укріплення Фів. Кадм збудував у верхньому місті фортецю Кадмея, а вони оточили нижнє місто високою мурованою стіною. Цет сам, з надлюдською силою, тягав для неї величезні камінні брили. Амфіон же без жодних фізичних зусиль помагав йому своєю музикою. Чарівні звуки його флейти рухали скелі, які величезними уламками самі лягали один на одного, вивершуючи будову муру.

І довгі роки після цього брати-близнюки дружньо і щасливо царювали в укріпленому ними місті. Амфіон одружився з дочкою Тантала, Ніобою, Цет узяв за дружину Аедон, дочку Пандареоса, того, що вкрав був золотого Зевесового собаку з Кріту. І хоч обидва брати жили ніби щасливим подружнім життям, проте їхні жінки стали причиною трагічного кінця такої щасливої спочатку долі. Але про це дізнаємось далі.

16. НІОБА

Відвернувши від Тантала своє батьківське серце і тяжко скаравши його за зухвалість, Зевес проте не відняв своєї ласки від його дітей і так щедро обдарував їх всіма земними благами, як колись їхнього батька. Долю Танталового сина Пелопса ми знаємо, а донька Ніоба, чарівної вроди дівчина, одружившись з Амфіоном, стала величною царицею славного і багатого фівського царства. Оточена розкішшю й пошаною, вона прожила довгі роки в любові й згоді зі своїм мужем, мала сім синів і сім дочок і все ще сяяла невмирущою юною красою. І сама стоптала своє щастя, бо була Танталовою дочкою не тільки по крові, а й по вдачі.

Так, вона мала нестримні гордощі й зарозумілість свого батька. Пишалась могутністю й багатством свого царства, талантом мужа, що пісню рухав скелі, своїм і його походженням. А найдужче багатодітним материнством — тими красними, удатними синами й дочками, що їх мала разом аж чотирнадцять!

В стародавній Греції була високо розвинута традиція роду. Нащадки знали, як жили їх предки, і пишалися їх добрими ділами і славетними вчинками. Або сумували, якщо хтось з предків був заплямований безчестям. Діти були надією і щастям батьків, бо кожний сподівався, що вони продовжуватимуть далі честь і славу роду, або добрими вчинками очистять його від давніх плям. Многодітність вважалась благословенням, а бездітність — карою богів за скритий гріх батьків чи предків.

Гарна то була традиція, бо всіх учила, що найкраща спадщина є честь роду, і примушувала кожного пильнувати, аби своїм життям ту честь продовжував, а не заплямував. І на цім тлі були цілком зрозумілі гордощі кожного батька чи матері численного потомства.

Та всяка добра річ може бути надмірна. І Ніоба аж так запишалась своїм щасливим життям, а найбільше дітьми, що стала вважати себе рівною з богами і зважилась на суперечку з ними.

Сталося це на свято Аполлона і його матері Латони. В цей день зранку фівськими вулицями перейшла пророчиця Манто, донька премудрого Тейрезтаса і в надхненному екстазі закликала зустрічних жінок належно вшанувати богиню.

— Ісменіди! — вигукувала вона. — Дочки фіські, зберіться всі! Вшануйте Латону і її синів священними пахощами й побожною молитвою! Розпустіть волосся, надіньте лаврові вінки! Моїми устами це велить вам богиня!

Послухались побожні фіванки, прикрасили волосся пальмовим гіллям, розпалили на вівтарі Латони вогонь і стали сипати в священне полум'я пахощі, співаючи молитви і славлячи богиню.

І тут надійшла їхня цариця, оточена натовпом служанок, сяючи золотканним одягом, а ще більше — незрівняною красою, що її не могли зменшити ні роки цариці, ані гнів, яким вона була охоплена. Вона спинилась перед вівтарем і навіжені, пристрасні речі бурхливим потоком полинули з її вуст.

— Яке безумство! — скричала вона. — Почитати богів, яких ви не бачили, а тих, що є серед вас — лишати без офіри й пахощів! Ви прино-

сите жертви Латоні, а мою божеську гідність лишаєте без пошани? Мій батько — Тантал сидів при однім столі з богами! Мати моя — одна з Плеяд! Великий Атлас, що тримає небесну вісь на своїх плечах — є мій дід. Другий мій дід — сам Зевес! Фрігійські народи скорились мені і під владою моєю є славні Фіви, прадавнє місто царя Кадма. А високі стіни фінські самі собою піднеслися з каменя, що його рухав мій муж своєю грою на флейті! Куди я не звертаю очі, скрізь бачу незмірні скарби мої! До того ж всього — сім синів і сім дочок я маю і до них прийдуть ще сім зятів і сім невісток! Сімі зміркуйте, чи маю я підставу для гордоців і кому ви повинні палити пахощі й складати офіри? Отже, мені, а не Латоні, нещасливій дочці титанів, якій навіть на краю землі відмовлено було найменшого міста, де б вона могла породити своїх дітей! Пригадайте, як вона, прогнана морем, землею й небом, блукала по всьому світі! Аж поки Делос, заблуканий між хвилями острів, прийняв заблукану богиню і з милосердя дав їй тимчасове місце для породу.

Вона зродила двох дітей! Але ж це — лише сьома частина мого потомства! І як на вашу думку, дуже вона далека від бездітності з отими своїми двома дітьми? А от я така щаслива і щасливою буду завжди! І коли б з моїх дітей хтось помер — одно, чи навіть двох, я ніколи не дійду до такого мізерного числа нащадків, як Латона — двох дітей!

Отже, геть від її вівтаря, геть! І зараз же повикидайте лаврове листя з вашого волосся!

Яка гарна була Ніоба в цю мить. Її прекрасні, горді очі, здавалось, випромінювали потоки світла й блискавок, пекли поглядом і притягали до себе одночасно. Пишні кучері розлітались від гнівних рухів чарівної голівки, оточуючи її ніби німбом. Правдивий образ розгніваної богині!

Перестрашені її речами і виглядом, збентежені фівські жінки поскидали послухно лаврові вінки, загасили священний огонь і пішли від вівтаря, не склавши богині офіри. Ідучи, кожна тихенько молилась Латоні, аби та не розгнівалась за примусове припинення її свята.

Латона обурилась безмірно. В гніві подалась вона на вершину Делійської гори і тут з гіркими скаргами звернулась до своїх синів — Феба Аполлона і Фебоса.

— Діти мої! — кричала вона, задихаючись від образи і мішаючи слова з риданням. — Сини мої! Я така горда була з вашого народження! Перед жодною богинею, крім Гери, не поступалась! А мене сміє зневажати звичайна смертна жінка! Сміє рівняти своїх дітей з вами і називати мене бездітною! Ніоба заперечує мою божественність! Мої храми і вівтарі, на яких століттями курились пахощі, спустіють і навіть згадка про мене щезне між людьми, якщо ви не заступитесь за вашу матір! Горда Танталова донька має нахабний язик, такий, який колись мав її батько. Вкоротить їй його!

І вона хотіла ще просити та синам її вже й цього було забагато.

— Годі! — скричали світлий бог Аполлон і його брат Фебос. — Надто довго ми зволікали з карою!

І, загорнувшись у хмару, як вихор метнулись в повітря. Ще мент — і обидва були вже над священним Кадмовим містом, готові стрілами помститись за зневажену матір.

Високий фівський мур, що відгороджував місто від навколишнього світу, мав аж сім воріт, за що й Фіви прозвані були «семиворітними». Перед одними ворітьми прослався великий майдан, на якому фівська молодь вправлялася в бігу на колісницях. Щодня тут товпилися міські юнаки і так було й цього вечора.

Старший син Ніоби, Ісменос, саме гнав на колісниці, описуючи на майдані широке коло і ледве стримуючи поводами гарячих, запінених жеребців.

— Ой! — розпачливо зойкнув він, і, пустивши поводи з мертвої вже руки, з Аполлоновою стрілою в грудях вилетів з колісниці на шлях.

Другий син — Цифльос — мчав слідом. Ледве братове тіло майнуло перед ним в повітрі, як він почув згори рип сагайдака і несамовито стьобнув по конях, надіючись втекти від смертельного стрілу. Коні рвонули й понесли, як вихор, але Цифльоса не врятували. Стріла догнала його і вп'ялась в потилицю, простромивши разом шию і горло. Як стояв хлопець, тримаючи віжки, так і похилився, як стятий колос, на гриві коням і вони помчали з ним, конаючим, далі. В передсмертних муках широко роззявив син Ніоби рота і звідти буйною річкою ринула кров, зрошуючи гриви коням і страшною смужкою позначаючи на майдані останній шлях юнака.

Двоє підстарших — Файдамос і Тантал (спадкоємець дідового імені), пробували свої юнацькі сили в боротьбі. І як стояли вони, грудь проти груди, тісно обхопивши один одного руками, так їх разом і пронизала убійча стріла. Разом вони зойкнули, покотились по відкритому пороховому майдані, відпихались один від одного, бажаючи вирвати з себе стрілу, і натомість виривали один одному нутрощі. І разом корчилились в останніх муках, поки сконали. І очі їм обом від важкого болю повилазили з орбіт.

Бачивши те, Альпенор, п'ятий син, ще підліток віком, кинувся рятувати братів. Та ледве добіг до них, як Аполлон, не зворушений його великодушним вчинком, жорстоко розпоров йому стрілою груди. Вхопив мужній хлопчина рукою стрілу за опірнення, рвонув що сили — і разом з нею вирвав з грудей шмат легенів. Чорним потоком бухнула з рани кров — і разом з нею душа полинула з тіла.

Нижній красунь Дамазіхтон, шостий укоханий синок Ніоби, дістав погдвійну рану. Перша стріла влучила йому в коліно. І коли він мужньо намагався витягнути її своїми дитячими руками, друга аж по опірнення вгородилася в горло. І в ту ж мить вилетіла назад, разом з потужним струмком крові, що як водограй, бризнула високо вгору.

Сконав і шостий, а найменший, Іліонаус, перестрашений тим, що побачив, впав на коліна і підніс свої дитячі ручки вгору:

— О, ви! Всі боги на небі! — змолвив він, — змилюйтесь, пощадіть мене!

Зворушливе прохання ніжної дитини діткнуло жорстоке серце Аполлона, але не відкликала неблаганного пострілу. Лише хлопчик вмер найлегшою смертю — стріла прошила йому наскрізь серце.

Вість про страшне нещастя швидко розійшлась по місті. Амфіон, почувши її, не міг знести пекельного болю й жалю за втраченими синами і в ту ж мить гострим мечем простромив собі серце.

Стогін і плач народу наповнив фівські вулиці, втисся до жіночих покоїв царського палацу і повідомив горду царицю про страшне знищення її потомства. Вона не хотіла вірити вістям; дивувалась, що боги так зробили; гнівалась, як вони сміли на таке зважитись!

Та от принесено з майдану розтерзані тіла нещасних юнаків і покладено їх на ложах у найбільшій залі царського палацу. Поруч синів покладено і тіло батька. Півколом обступили їх сестри, всі в чорній жалобі, з розпущеним волоссям. А позад них товпився народ. Вся зала була, як повинню, залита людьми, бо всі жаліли мужніх, привітних і щирих синів Ніуби, юнаків-красенів, гордість міста.

А Ніоба? О, як неподібна була вона тепер до тієї гордої цариці, що сьогодні рано проганяла фівських жінок від вівтаря Латони. З риданням, що як ніж розтигало душі присутніх, кидалась вона від одного сина до другого. Припадала до понівечених, скорчених в останніх муках тіл своїх укоханих дітей, ніби намагаючись гарячими безумними поцілунками вигнати з них страшний, смертельний холод, розігріти, вирвати з обіймів смерті. Але в гордій душі пекучий біль утрати міцно сплівся з обуренням.

— Латоно! — закричала Ніоба, раптово випроставшись і підносячи до неба свої білі, мов виточені з мармуру руки. — Ти насолоджуєшся тепер моїм болем? Насолоджуйся! Втішай своє жорстоке серце моїм стражданням! Тріумфуй, ворожа переможнице, бо смерть сімох зведе й мене в могилу. Але знай, злочиннице, що ти не є справжньою переможницею, бо при всьому моєму нещасті, я маю більше, ніж ти в твоєму щасті. Отже і при стільки утрачених — переможницею є — я!

І тільки вимовила ці безумні слова, як задзвеніла татива і всі почули свист спущеної стріли. Дрижа охопила присутніх, вся зала тремтіла від страшного очікування, лише Ніоба стояла прямо, виструнчена, рішуча.

І раптом старша дочка хитнулась і впала просто лицем на тіло одного з братів, стріла влучила їй в серце. На той вид Ніоба заридала, а інша з дочок стала, обіймаючи її, втішати. І раптом впала мертвою коло ніг матері. Третя кинулась втікати з залі і впала на дорозі; за нею одна по одній, стали падати її сестри. Лише найменша кинулась до матері, охопила її за стан і в складках її туніки шукала захисту і порятунку.

Ніоба зігнулась, прикрила її своїм тілом і закричала, благуючи:

— Латоно, змилуйся! Одну, тільки одну з усіх моїх, оцю найменшу лиши мені!

Та гнів богів є невблаганний. Поки горда, невгнута, нарешті зламана Ніоба благала за життя своєї останньої дитини, та, за яку вона благала, вмерла в її руках.

Тоді остання дрижа стрепенула тілом Ніуби. Вона випросталась, оглянула трупи тих, кого так палко кохала і гордилась безмірно — синів, чоловіка, дочок, і — зкам'яніла. Застигло її прекрасне обличчя, повне смертельної муки, ствердло, як мармур, тіло. Пориви вітру були вже не в стані ворухнути жодного зкам'янілого кучеря її чарівної голівки і кров навки відхлинула з мармурових щок. Лише з кам'яних очей і далі текли сльози, немов свідчили, що в скам'янілому тілі зостався живий і пекучий внутрішній біль.

І тоді буйний вихор, увірвавшись через розчинені вікна, підхопив статую Ніюби і переніс її на її батьківщину — на гору Цифльос.

Там, на самому її вершечку, на гострій, випнутій в небо скелі, стоїть ця статуя й до нині. А з її прекрасних, повних смутку і муки кам'яних очей течуть і досі невпинним струмочком сльози.

17. АЕДОН

Аедон була донькою Пандареуса, Ефезького Танталового товариша і співучасника всіх його бенкетів і витівок. Одружившись з Цетом, вона стала другою Фівською царицею і могла в розкошах і дозвіллі прожити увесь свій вік. Та часом серед найбільшого щастя в душі людській з'являються пристрасті, іноді дуже низькі й жалюгідні. Не стримані доброю волею, вони розростаються, роблять з людини потвору, псують її щасливе життя і ведуть до загибелі її саму й інших.

Аедон з Ніобою разом дівували, одного дня віддалися за двох братів і одночасно породили синів: Ніоба — Ісменоса, Аедон — Ітіса. Підростаючи, хлопчики потоваришували і дружба їхня міцніла щодня.

Та не так було з їхніми матеріями. У Ніюби й далі народжувались сини й дочки, Аедон же не мала більше дітей. І в серце їй заповзла заздрість до товаришки за її многодітність, яка потім виросла в пекучу ненависть.

Спочатку Аедон молилась і приносила жертви богам, аби послали їй ще дітей. Потім стала таємно просити, щоб якесь лихо впало на потомство Ніюби і винищило його.

Та діти в Аедон не народжувались, а в Ніюби не вмирили. І розпечена до лютости своїм низьким зловим бажанням, Аедон рішилась на страшний вчинок — надумала використати дружбу сина свого з сином Ніюби Ісменосом, якого думала забити.

Ставши юнаком, хлопці так товаришували, що майже не розлучались. Часто вони проводили вкупі не тільки дні, але і ночі і в кімнаті Ітіса стояло постійно ліжко для Ісменоса.

В одну таку ніч, розпалена злобою Аедон прокралась в синову кімнату і зарізала юнака, що спав на Ісменовому ліжку. Та боги давно вирішили покарати її нечисту заздрість. Того вечора юнаки, не знати чому, помінялись місцями і на ранок Аедон дізналась, що зарізала свого коханого самотнього Ітіса.

Якого болю, якої кари зазнала вона! Якби всі гарпії світу злетілись шматувати її серце гострими пазурами, вона не зазнала б більших мук, ніж тепер. Її сліпе материнське почуття, таке зловне до інших і глибоке до своєї дитини, зазнало непереносного удару — світ очей її, відрада й щастя, коханий Ітіс згинув: вона сама знищила його! Тепер Аедон зрозуміла, яке лихо хотіла заподіяти Ніюбі, тепер рада б була дати своїй швагріні ще з десятеро дітей, аби тільки вернувся її єдиний! Та ба! Є каютя, а вороття немає.

І так ридала, так каялась Аедон над трупом сина, що Зевес змилисився над нею: перетворив її на солов'я. З того часу кожної весни ця

сіра пташка, ховаючись в гушавину кущів, цілі ночі висвистує жалібні мелодії, гіркі й солодкі одночасно. То мати прикликає замордованого сина і довгим болючим стогоном гукає: »Itic! Itic!«

* * *

18. ХТО БУЛИ ДІОСКУРИ ТА АФАРЕЇДИ

В одному з грецьких царств, Спарті, був царем Тіндареос. Він був уже літній чоловік, а жінку мав молоду і гарну, на ім'я Леду, і з нею мав двох синів — Кастора та Поллукса. Останній вправді називався Полідевктом, а Поллукс — було його скорочене ім'я. По імені батька обох братів називали Тіндарідами.

Але часто їх називали також Діоскурами, що означає — від бога народжені. Це тому, що серед людей ходила погословка, ніби Зевес, в образі лебедя украв був Леду і одружився з нею, а Кастор і Поллукс були його сини.

Насправді Поллукс був сином Зевеса, а Кастор — царя Тіндареоса. Але тому, що ніхто не знав цього докладно, а також тому, що між братами була найсердечніша дружба, їх обох називали однаково то Тіндарідами, то Діоскурами.

Це були мужні і міцні юнаки. Кастор знаменито умів приборкувати диких коней, а Поллукс мав першість у всій Греції в бою навкулачки. Вони брали участь у всіх геройських подіях їхнього часу: плавали з аргонавтами по золоте руно, брали участь в каледонському полюванні. І в міжчасі, в товаристві своїх кузенів, Афареїдів, робили безліч сміливих авантюрих наскоків на сусідні області й городи.

Та про Афареїдів треба розказати окремо. То були сини Месенського царя — Афареуса і було їх також двоє братів — Лінкеус та Ідас. Ім'я Лінкеус означає по-грецькому — рисяче око, і це було дуже вдале прізвище, бо Лінкеус мав одне око, та таке гостре, що бачив ним аж крізь землю.

А другий брат Ідас мав таку непомірну силу і відповідну їй відвагу, що навіть не побоявся стати до бою з самим богом Аполлоном.

Сталось це через дівчину. Обидва, і смертний Ідас і безсмертний Аполлон, залицялись до доньки водяного бога Куеноса, красуні Марпеси. Розуміючи, що всесильний бог має більше можливості заволодіти дівчиною, Ідас викрав її з рідної річки і помчав з нею на крилатому візку, що був подарований йому богом Посейдоном.

Вчасно дізнався про це Аполлон і погнався за ними. Та коли він настиг утікачів, Ідас не віддав йому дівчини, а став до бою за неї.

Але Зевес не дозволив їм битись. Ледве зійшлися в страшному ударі могутній бог і безстрашний смертний, як коло них з'явився сам Громовержець і розлучив розпалених бійців. І запропонував, щоб справу вирішила Марпеса, сама сказала, кому з двох вона хоче стати за дружину.

Дівчина вибрала Ідаса. А щоб світлий бог Аполлон не розгнівався, пояснила свій вибір тим, що смертний муж зістаріється разом з нею і

буде все життя її шанувати. А бог відвернеться від неї, як тільки мине її молодість і краса. От яких славетних кузенів-друзів мали Кастор і Поллукс.

19. ЗА ЩО ДРУЗІ ПОСВАРИЛИСЬ

Багато разів знаменита четвірка нападала на сусідні землі, переганяючи звідти худобу до себе. Здобич завжди ділили рівно: половину — Діоскурам, другу — Афареїдам і обидві родини з того промислу забагатіли вже не на жарт.

Та одного разу вони напали на Аркадію і зайняли звідти величезну череду різної худоби. Перегнавши свою здобич в безпечне місце, доручили Ідасові, як звичайно, поділити її на рівні часті.

До цього часу Ідас виконував свою працю чесно: пильнував, щоб на кожну половину однаково припало телят, коров і волів більш-менш однакової якості. На невеликі розбіжності, чи яку помилку в рахунку друзі не звертали уваги і все було гаразд.

Та на цей раз здобич була така велика і цінна, що в Ідаса розгорілась жадоба і він став міркувати, як би хитрістю загарбати собі все. От же убив і спік цілого вола, розклав м'ясо на чотири рівні купки і загадав, що хто перший з'їсть свою частину, забере пів здобичі, а хто вправиться з своєю частиною другий — забирає решту.

Звичкі, що в усіх спільних пригодах їхніх Ідас завжди верховодив, друзі погодилися з його рішенням і на цей раз. Отже сіли їсти печеню. Та Ідас з'їв своє м'ясо найшвидше ще й допоміг своєму братові скоріше впоратися зі своїм. І тоді обидва, згідно з договором, зайняли всю череду і погнали її в Месену, а Діоскури залишилися ні з чим.

Та вони швидко опам'ятались і вся подія представилась їм нічим іншим, як ошуканством з боку кузенів — Афареїдів. За це Діоскури розплатилися на них злобою і вирішили ґрунтовно помститись.

В одну з близких ночей, коли братів Афареїдів не було дома, Діоскури несподівано напали на Месену і не тільки відібрали всю пограбовану череду назад, але долучили до неї ще й багато месенської худоби взагалі і власної худоби Афареїдів також. А тому, що попередня дружба з кузенами перетворилась на смертельну ненависть, то вони силою забрали з собою і двох наречених Лікеуса та Ідаса — сестер Фіобу та Гілеїру. Обидві були доньками Левкіпа — спільного дядька і Афареїдів і Діоскурів і по імені батька звалися Левкіпідами.

20. ОСТАННІЙ БІЙ МІЖ КУЗЕНАМИ

Перегнавши пограбовану худобу через месенський кордон, Кастор з Поллуксом сховали свою здобич в безпечному місці, а самі засіли на засідку. Вони добре знали, що кузени будуть гнатись за ними і замишляли несподівано заскочити їх і знищити.

Та вони забули про гостре око Лінкеуса. Цей останній, під час нападу на Месену був якраз на вершечку Тайгета, найвищої гори на всьому Пелопонесі, звідки можна було оглянути цілий півострів. Отже він бачив всю подію і добре примітив і криївку, в яку загнано було худобу, і місце засідки братів Діоскурів.

Як гірський потік, збіг він стрімголов з Тайгета, відшукав брата Ідаса і вони помчали по слідах кузенів. А ті обидва притаїлись на лісовій стежці за товстелезним стовбуром столітнього дуба і лише чекали на появу Афарейдів.

Гостре око Лінкеуса угляділо ворожу засідку задалегідь і він вказав її братові Ідасу.

Той метнув списа з такою силою, що пробив наскрізь і дуба і схованого за ним Кастора. Але Поллукс, що стояв поруч, залишився неушкоджений. І коли побачив смертельну поразку укоханого брата, то вибіг з криївки і з такою люттю кинувся на Афарейдів, що обидва мусіли від нього втікати, а він гнався за ними по п'ятах.

Рятуючи своє життя, брати Афарейди добігли аж до Месенського цвинтаря, на якому спочивало тіло їхнього батька, і заховались за пам'ятником на його могилі. Коли надбіг сюди Полідевкт, Ідас зірвав з пам'ятника величезну й важку, вирізьблену з каменя, голову Гадеса і метнув нею прямо в груди Поллуксові. Цей захитався, але камінь не розтросив йому грудей, як того сподівались Афарейди. Навпаки, він швидко опритомнів і з такою силою загородив списа в груди Лінкеусові, що той тут же і сконав.

І тоді розгорівся тяжкий бій між двома останніми бійцями. Піднесення Поллукса було таке велике, що перший час Ідас, попри всю його надлюдську силу, не міг подужати свого супротивника. Та коли перемога стала схилитися таки на бік силача Афарейда, батько Зевес не витримав і метнув з неба блискавку, що вмить зпопелила і переможця Ідаса і мертве тіло Лінкеуса.

21. КІНЕЦЬ ДІОСКУРІВ

Звільнений, але невтішний Полідевкт подався тепер чим швидче до тієї лісової стежки, де під дубом залишився його смертельно поранений брат. Він застав його ще живого, але вже при останньому змаганні з смертю. І такий пекучий біль і жаль за конаючим братом охопив Полідевкта, що він з стогоном і риданням помолився до Зевеса.

»Батьку Кроніоне! Чи бачиш моє горе? Чи знаєш, що немає і ніколи не буде вже для мене утіхи? Пошли мені смерть разом з братом! Не лиши мене живим, бо той, кому пограбовано його любов, разом з нею утрачає і честь! Змилуйся, вдовольни моє прохання!«

На цю щиру і палку мольбу Зевес відгукнувся. Він сам з'явився перед юнаком і так сказав йому: — Ти є мій син, а брат твій народжений від смертного батька. Але я вважаю на твої почуття і тобі самому даю на вибір твою долю. Хочеш зійти зі мною на Олімп і там, не знаючи ні смерті, ні старости, засісти при однім столі з богами, поруч Атени та Арея? Чи хочеш таки поділити з братом його долю? Тоді я так зроблю, що половину часу ти проводитимеш з ним під землею в царстві тіней, а другу половину — обидва сидітимете разом з богами в золотих олімпійських залах!

Без вагання Полідевкт вибрав друге. І Зевес відкрив очі Кастору і вернув йому голос. З того часу вірні брати проводять час нерозлучно і так, як сказав Зевес: день під землею в царстві тіней — і другий між

богами, на Олімпі. Смертні люди почитають їх, як божестних героїв і просять в молитвах їхнього покрову і захисту при всіх життєвих небезпеках в домі і поза ним, в дорозі, на суші й на морі.

22. ОРФЕЙ ТА ЕВРІДІКА

Орфей був славетним співцем мітичних часів. Був він родом з Тракії, а походив від річкового бога Ціагроса і музи Каліопи. За дружину ж мав Еврідіку, німфу з Пенейської долини.

Гарна це була і щаслива пара! Обое молоді, красні, закохані взаємно, щиро і глибоко. Та не судилось їм довго щастя. Швидко по одруженні пішла якось Еврідіка з товаришками-наядами по квітки на пишні прирічні луги і тут її побачив бог Арістапос.

Еврідіка так відрізнялась своєю вродою поміж товаришками, так сяяла й випромінювала навколо красу і радість, що сама здавалась найпишнішою квіткою на цьому барвистому, квітами встеленому лузі. І серце Арістапоса запалало таким нестримним коханням, що він, себе не пам'ятаючи, хотів схопити Еврідіку в обійми. Вірна Орфесова дружина стала втікати, а бог погнався за нею. В шаленому бігу Еврідіка наступила ногою на отруйну гадюку, що сховалась в густій траві, і ця вкусила нещасну німфу. Еврідіка сконала як стій і на руки Арістапоса впало лише тріпуче в останніх муках тіло бідолашної красуні.

Ох, яке горе впало на Орфея! Товаришки померлої Еврідіки, всі лісові німфи і річкові наяди плакали й голосили так, що їх крики і стогін наповнили цілу Тракію, лунали з усіх її гір і долин. А співець сидів на березі якогось глухого лісового ручая і не чув нічого, що діялось довкола, лише відчував нестерпну пекучу муку в серці і страшну нереносну думку, що ніби з-зовні безперестанно стукала в наболілий мозок: «Еврідіки нема!»

Орфей сам не знав, скільки днів і ночей просидів він так без сну й їжі. І раптом руки його натрапили на ліру, що все висіла в нього при боці. І співець заграв, а далі й заспівав.

Що то був за спів! Тужний, солодкий, а разом чистий і прозорий, як небесна блакить; палкий як полудневий жар, болючий, як рана від меча! Згуки підіймали дух і серце до недосяжних висот, до райської насолоди безмежним щастям. І раптом краями й розтинали гострим боєм і надлюдською мукою.

Вся природа була зворушена нечуваним співом і горем співця. Плакали птахи й лісові звірі, квіти й дерева ронили сльози; скелі навколо заструмували свіжими джерелами. А люди, яким доводилось почути ці згуки, заходились від ридань.

Багато днів лунав цей спів, бо Орфей виливав у звуках своє горе, не помічаючи, як день змінювався ніччю, а ніч днем. Але не відчуваючи часу, він відчував, що вся природа тужить і сумує з ним разом. І раптом йому майнула думка — як би спуститись в підземне царство — чи не зворушив би він серця Гадеса і Персефони, чи не випросив би повернути Еврідіку до життя?

І він миттю схопився і помандрував до глибокого Танарського провалля і його вузькою щилиною ввійшов у царство мороку й смерті — в грізний Тартар.

В повній темряві мужньо ішов він підземними стежками, поки дійшов до Арехону, річки, через яку старий Харон одвіку перевозив мертві душі. Побачивши на березі живого, він нізащо не хотів взяти його на свій човен. Але Орфей взявся за ліру і її тужні згуки зворушили серце старого перевізника, нечуле досі до людського горя. Він перевіз Орфея через Ахерон і той знову помандрував підземними стежками, шукаючи дороги до богів Тартару.

В густих сутінках душі померлих не раз заступали йому шлях, не раз цілі натовпи оточували співця, ніби хотіли його затримати, та кожний раз він мужньо вибивався з-поміж них і йшов все далі. І нарешті побачив залю, в якій стояли трони Гадеса і Персифони.

В ту ж мить він ударив по струнах ліри і чарівні згуки, вперше від сотворення світу, залунали в безмежному досі царстві тіней. А до згуків долучились сердечні зворушливі слова пісні.

— О, ви, боги підземного царства! — плакала, молила і переконувала пісня — не подумайте, що я прийшов з цікавості, щоб оглянути похмурий світ Тартару! Ані для того, щоб украсти триголову потвору — вашого Цербера, овитого зміями. Я тому тут, що мою дружину вкусила отруйна гадюка і в розквіті юних літ позбавила її життя! Я намагався стерпіти це — і не можу! Любов перемогла мене. Але ж любов і вас з'єднала, Гадесе і Персефоно, якщо правду кажуть старі міти.

Цим страшним місцем, повним жаху, безмовною пустинею вашого царства молю вас! Верніть Еврідіці її молоде, вкорочене життя! Або лишіть і мене тут, якщо наша подвійна смерть дасть вам радість!

Стогоном і плачем сповнилися підземелля Тартару. Безкровні тіні, заходячись від ридань, розливались слізьми. Мучений спрагою і голодом Тантал забув пильнувати втікаючі з-під ніг хвилі і ловити овочі, що звисали над ним; колесо Іксіона спинилось; Сізіф, повний жалю й співчуття до Орфея, забув про власне терпіння і спокійно сперся на камінь своєї муки. Навіть неблагливі Евменіди були зворушені вперше од віку і сльози зрости їхні щокі.

Не витримала й Персефона, ані грізний володар Тартару, обоє не змогли відмовити Орфееві. Вони покликали Еврідіку і дозволили їй вернутися з мужем на землю. Лише звеліли, щоб Орфей ішов спереду, не оглядаючись на дружину, ані не говорив до неї, поки обоє не вийдуть на білий світ. Коли ж оглянеться, — втратить Еврідіку знову і вже назавжди.

Окрилений щастям і надією, Орфей став підійматись вгору довгою, крутою стежкою, яка провадила з царства тіней до земного світу. За ним рухалась безмовна тінь Еврідіки.

Мертва тиша і зловісний присмерк наповнювали простір. Скутий мовчанням, Орфей до нестями напружував слух, щоб спіймати хоч найлегший шелест кроків своєї дружини, або бодай якийсь відгук повітря. Та його чуйне вухо не могло нічого вловити. І дорога видалась йому

безконечною, а беззвучна, грізно-похмура пустиня навколо пригнічувала душу і віднімала всяку надію на можливість виходу з неї.

Змученому співцеві майнула думка, що його ошукано, щоб позбутися його з царства смерті, пообіцяно, що Еврідіка вийде з ним разом. Тим часом він іде сам і не сміє оглянутись, аж поки не вийде за межі Тартару. Тоді він побачить, що біля нього немає коханої дружини, але буде вже пізно, ворота замкнуться за ним і годі буде вдруге дістатись до підземних богів! Ідучи спереду, він не міг бачити, що прозора і рідка, як легенький туман, постать Еврідіки щоразу густішала, виразніше вступала з мороку, а згодом навіть бліде обличчя почало набирати живих фарб. Тому думка про обман опанувала Орфея і розум його довгий час даремно намагався її побороти. Стримуючи себе від бажання оглянутись, щоб упевнитись в присутності Еврідіки, або ошуканстві богів, Орфей згриз собі до крові губи, стискував на руках пальці так, що вони мало не ламались. І нарешті — не витримав, перед виходом з Тартару оглянувся! І в ту ж мить почув розпачливий зойк дружини — і побачив живу Еврідіку, що з відчаєм простягла до нього руки, в той час, як незримі сили хутко віддаляли її від нього, ніби тягнули кудись проти її волі.

Закаменілий від несподіваного удару — бачив, як вона на його очах вмирала вдруге, чув, як слабнучим, зміненим голосом прощалась навіки. І коли зірвався бігти за нею, не побачив уже навіть її тіні.

Орфей помчав наосліп вниз, більше скочуючись, ніж спускаючись по крутій стежці. Ах, як би тільки дігнати Еврідіку по цей бік Ахерону, поки її ще не перевезуть на той бік! Він би вскочив в один човен з нею, віднайшов би вдруге трони Гадеса і Прозерпіни — і доти грав би їм, стрясаючи своєю музикою склепіння Тартару, доки вони не віддали б йому знову його дружину. І на цей раз він би вже все витерпів, не не оглянувся б нізащо, поки не вийшов би на денне світло.

Так розпачливо марив Орфей, з гарячковим поспіхом скочуючись по стежці. Та коли добіг до Ахерона, побачив лише вдалині на річці Харонів човен, а на ньому сілоє старого перевізника і тінь коханої дружини...

Сім днів блукав співець по сумних берегах підземної річки, просив, ридав, грав і співав — і не зміг вдруге зворушити Харонового серця, старий відмовився перевезти його ще раз.

Тоді Орфей вернувся в Тракію і оселився в дикій відлюдній місцевості, в долині, що згубилася поміж безплідними скелями недосяжних гірських верхів. Тут день і ніч виспівував він своє горе тужними звуками ліри, змішуючи їх з риданням і гіркими словами журних пісень. І скелі розступалися, коли він грав, а дерева рушали з ґрунту і сходились до співця, щоб оточити його колом і дати затишну тінь в полудневу спеку. А лісові птахи і звірі збирались до нього з усього лісу і все живе завмирало, слухаючи чарівні звуки. Так прожив він в своїй долині три роки.

І раптом, одного дня з'явився тут натовп бакханок, що надумали в цій долині справляти своє галасливе свято в честь Діоніса. Побачивши:

Орфея, як він оточений звірятами і птахами, сидючи на зеленому, пригрітому сонцем пагорбку, тужно грав на лірі, вони зчинили страшенний крик.

— Так от де він, наш зрадник! — вигукували вони злобно. — Сестри! Чи він хоч глянув на котру з нас, після того, як вмерла його дружина?! Бийте ж його, бийте! Кидайте в нього тирсами!

І вони вили, як вовчиці і клацали від люті зубами, а в повітрі аж затьмарилось від тирсосів і каміння, що їх бакханки метали в Орфея.

Не помічаючи їх, співець сидів на пагорбку і тужив, ридав згуками своєї ліри. Упокорене дивною мелодією листя на тирсосах підстелялось під вістря, щоб вберегти Орфея від рани. А каміння тихенько лягали йому під ноги, ніби прохаючи вибачення за свій нахабний рух в повітрі.

Неушкоджений співець грав далі, а бакханки лютували і розпалювалися все дужче. Щоб заглушити Орфееву музику, вони почали бити в барабани і свистіти на флейтах. І свист і гуркіт змішались з дикими криками і виттям жінок в жажливий гармідер, в якому нарешті потонули згуки Орфеевого співу. І тоді тирсози стали розтинати тіло співця гострими ранами і каміння, кинуте в нього, окрасилось кров'ю.

А менади, виючи, як зграя оскажених псів, кидали й кидали тирсози, гілля, каміння... Аж поки душа співця вилетіла через уста, ті уста, що своїм співом рухали скелі... І тоді вбивці кинулись хижими, жадібними гарячої крові руками розривати ще тепле тіло співця.

Його пошматовані члени бакханки розкидали по всій долині, а мертву голову і ліру вкинули в річку. І стало диво. Хвилі, ніжно колишучи, несли в море свою сумну добич, і в такт хвилям задзвеніли жалібно струни ліри, а мертвий язик ворухнувся в устах і над річкою залунала сумна пісня-скарга...

Береги зашуміли від жалю. Німфи й наяди ридали в жалобі і рвали на собі волосся; відчайдушним пташиним криком задзвеніли ліси і гаї, дерева з печалі обтрусили листя і скелі зросились струмками, як слізьми... А голова з лірою плили й плили... Річкою в море і морем до берегів Лесбоса, цього острова співців, де пізніше співав Алкайос і уславлена Сафо і де солов'ї співають найсолодше в світі.

Голову Орфея тут і поховали, а душа спустилась в царство смерті і там стала вдруге шукати свою Еврідіку і знайшла, щоб більше вже ніколи з нею не розлучатись.

Кінець другої книги.

О. ВОРОПАЙ

ПЕРЕГОНЯ

Серед стародавніх хліборобських звичаїв України є вже чимало й таких, які поволі відмирають, забуваються, і живуть тільки в спогадах цілком старих людей. До таких уже призабутих звичаїв належить і »перегоня« на цукрових буряках.

Буряк звичайний (*Beta vulgaris* L.) у дикому стані росте на побережжях Середземного та Каспійського морів; а також в Середній Азії, Індії та Китаї. Як овочеволистова та лікарська рослина цей вид уже був відомий стародавнім асирійцям та вавилонцям ще за довго до народження Христа. Але як городину буряка почали культивувати значно пізніше; у всякому разі його вже добре знали в стародавній Київській Русі-Україні, бо в літературних джерелах X-XI століть про буряк уже згадується, як про культурну рослину. Ось чому в той час, коли напочатку XIX століття була введена цукрова форма буряка (*B. vulgaris* f. *saccharifera*¹⁾), для наших селян це вже була добре відома рослина і вони знали, як з нею треба поводитися та як її обробляти. Дуже імовірно, що вже тоді існували народні звичаї, які були пов'язані з культивуванням цієї рослини.

У всякому разі, на Київщині, де буряк вже був відомий давно, був звичай водити »перегоню« на плянтаціях цукрових буряків.

В селі Росові на Київщині, Павлина Ляшенко, 65-літня селянка, розповідала Олені Курило про »перегоню« таке:

»...Як буряки полють, то по роботі всі гуртом, дівчата й хлопці водять »перегоню«: дівчину усю до ніг омотують червоними поясами, що їх із себе знімають; оставляють тільки місце для очей... Руки дівчина підносять над головою і долонями їх складає; руки теж обмотують червоним поясом і між долоні вставляють квітку. А де шия, об'язують білою хусткою, щоб знатно було, де голова. На таку дівчину кажуть »перегоня«. Вона йде напереді й усе кланяється. Коло неї йде парубок, зветься козак. Козак навхрест об'язаний теж червоними поясами, — то наче її, »перегоні« муж. За »перегонею« йдуть дівчата й парубки, усі гуртом, співають, танцюють, музика грає. »Перегоня« усе їм кланяється, просить співати й танцювати. Як »перегоня« дівка висока, то стає на плечах в одного невисокого парубка, а з двох боків її піддержують, щоб не впала, двос

¹⁾ Перша цукроварня в Україні почала працювати в Пужниках (Галичина) в 1823 році; на Київщині в 1843 році.

парубків, — на їх кажуть підпірки. Так »перегоню« несуть у двір до пана, там вона пану кланяється. Пан їм платить за роботу, а тоді вони розходяться. »Перегонь« може бути кілька».²)

У тому ж селі, Росаві, дід Віталій Кравченко інакше розповідав про »перегоню«; він говорив, що дівчину обмотують, бувало, всю поясами, а голову обмотують стрічкою, чи хусткою, так що пізнати ту дівчину не можна: видно тільки очі, ніс і рот. На голові вона має вінок із стрічок і польових квітів; за вінок застромляють дві обмотані хусточками ложки, — це наче роги, а вся дівчина на козу схожа. Далі вибирають двох охочих хлопців; вони стають поруч тієї дівчини-перегоні, притинаються до неї, і »перегоня« стає однією ногою одному парубкові на праве плече, а другою ногою другому парубкові на ліве плече. Парубки держать сапильна, і вона держиться за ці сапильна руками. Позаду »перегоні« скрипник грас, а далі всуміш ідуть дівчата й хлопці, придержуючись рядків буряка, бо ж це все відбувається на плянтації. А далі йдуть таким же порядком до панського двору. Там стають півколом, а »перегоня« і скрипник посередині. Спочатку всі танцюють під музику, а в середині півкола »перегоня«, стоячи на плечах у парубків, »чудує«, »виковирює« (робить різні чудні рухи). Під кінець і вона злазить з плечей та йде до пана. Пан їй дає гроші в руку. Потім вона, як і всі інші, танцює; натанцювавшись, всі розходяться.»

Це оповідання діда Віталія Олена Курило записала в 1922 році, і тоді він говорив: »Перегоню справляли ще літ із 40 тому«.

Як »перегоню« водили в селі Росаві, то співали таких пісень:

Ой бив мене муж,
Ой бив, волочив,
Прив'язав ниткою,
Бив соломинкою,
Та ще й не навчив.

А я з того зла
Та й спати лягла.
Устала раненько,
Вмилася біленько
Та й поснідала.

З'їла вола,
З'їла барана,
Сім мішків горішків,
Сімдесят поросят,
Чотири качечки,
Горщечок кашечки, —
Голодна була!

Випила вина
Три бочки до дна,
Три мірки горілки, —
Не п'яна була!

²) Записала О. Курило в 1922-му році. Етногр. Вісник, кн. I, Київ, 1925.

Берегом ішла,
 Коника вела,
 За гриву держала,
 До хлопців іржала:
 Іго-го, га-га!

Іго-го, го-го, —
 Матері його,
 Перелюбила,
 Переманила
 Жениха мого.

Матінько моя,
 Люблюся вже я.
 — Любися, доненько,
 То твоя воленька, —
 Така була я!

У селі Семигорах, теж на Київщині, баба Степанида Олихвиренкова ще інакше розповідала за «перегоню» (вона каже «перогеня»).

Дівчину обмотують червоними поясами, не залишаючи місця для очей і рота, але вона все одно бачить, бо пояси в'язані, дірчасті. «Перегоня», хоч би й високого росту була, стоїть на плечах у двох парубків, і щоб вона не впала, двоє хлопців несуть попереду граблі, що за них вона держиться, маючи не обмотані поясами вільні руки. Вона у вінку. Із слів баби Степаниди «перегоню» водили тільки там, де фільварки були, як ось у селі Миронівці, а в самих Семигорах «перегоню» не водили.

У селі ж Миронівці на Канівщині дід Рахолом Чемерес, 76 літ, говорив, що «перегоні» давали в руки ложки, і вона ними, йдучи в двір до пана, клацала. Дід цей запевняв, що, «перегоню» водили й у свята; на Трійцю, на Спаса; його ж дружина, баба Чемереска, заперечувала це і говорила, що «перегоню» водили тільки на буряках.

18-літня молодиця з Черкащини, що випадком була в Миронівці, розказувала, що й у селі Сумках на Черкащині літ 10-12 тому (отже, це десь років з півсотні від нашого часу — О. В.) було щось подібне на «перегоню», як обжинки справляли. Назви того звичаю вона не пам'ятала. По жнивях вибирають дівчину; вона стає і руки над головою знімає, сплівши їх пальцями. Усю дівчину обвивають рядом, а руки, де вони пальцями сплетені, обв'язують хусточкою, — це наче голівка. Де пояс, там дівчину перев'язують перевеслом. Руками дівка «чудує», робить різні рухи, то згинаючи їх, то випростовуючи наперед, то знімаючи їх над головою, — для глядача це рух голівки. Дівка йде по землі; поруч неї йде той, що несе вінок з пшениці. Так вони усі гуртом ідуть до панського двору. Пан їм дає горілки і вони розходяться.³⁾

Професор Харківського університету, Петро Гулак-Артемівський (1790-1865) розповідав етнографові Снегирському (1792-1868) про те, як

3) О. Курило «Як водили перегоню». Ет. Вісн. I, 1925.

на Харківщині в його час дівчата водили »тополю«. За тим оповіданням виходить, що дівчата зібравшись, вибирали з-поміж себе одну, яка повинна була зображувати »тополю«. Піднявши руки вгору, вона з'єднувала їх над головою; на руки їй надівали намисто, стрічки барвисті хустки, — все це так було рясно поначіплювано, що з-під тих оздоб голови майже не було видно. Груди і стан теж оздоблювали різнобарвними хустками. Але »тополя« не завжди мала зв'язані руки та не завжди підіймала їх вгору. Частіше біля плечей прикріплювали дві палички і над головою їх зв'язували під гострим кутом, і вже на ці палички чіпляли барвисті оздобы. Вбравши таким чином »тополю«, дівчата водили її не тільки по селах, а й по полях, де в той час колосились жита. Зустрівши людей, »тополя« їм низько вклонялася; господарі частували дівчат і давали подарунки »тополі«.

Водячи »тополю«, дівчата співали:

Стояла тополя, край чистого поля,
Стій, тополенько, не розвивайся,
Буйному вітрові не піддавайся... 4)

У Пінському повіті, в Білорусі, дівчата водили »куща«. Ролю того »куща« грала дівчина з ніг до голови уквітчана зеленим гіллям, листям і квітами. Здебільшого в день Тройці дівчата, водячи »куща« від хати до хати, співали:

Привели куста
Да й из зельонаго клону;
Дай нам, пане,
Хоть по золотому,
Да выкоть, пане,
Три бутылки горилки...

Далі йдуть пісні про майбутнє весілля, або про побажання доброго врожаю. 5)

Подібний звичай є тепер, чи був ще донедавна, і в інших європейських народів. Так у хорватів і у словінців в день весняного Юрія хор молоді водить з собою хлопця з ніг до голови покритого зеленим гіллям. Водять таку завітчану постать і еспанці, вони називають його »тауо«; німці — »Fustiger Mai« та чехи — »Зеленого Юра«. 6)

Роблячи підсумки, бачимо, що на бурякових плянтаціях »перегоню« умотували червоними поясами, а зверху поміж долонями рук давали зелену »квітку«, — очевидне наподоблювання звичайного буряка, який сам червоний, а гичку має зелену.

»Тополя«, яка водилася по полях та по селах, була зелена, але з барвистими оздобами. Білоруський »кущ« був подібний на »тополю«, — теж зелений з барвистими оздобами. Зеленим гіллям оздоблені були і хорватські, чеські, еспанські та німецькі відповідні постаті.

4) Сн. IV, ст. 47. (1838). Подібний звичай описав і Семантовський з Полтавщини в »Маяку« за 1843 рік. — О. В.

5) Вулгаковський »Пинчуки«, т. XIII, вып. 3, ст. 55.

6) За Аничков. 209.

Отже, скрізь ми маємо подібні мотиви, а саме: символічні постаті врожаю. Імовірно, колись це був спільний звичай всіх європейських народів; це було своєрідне заворожування, або накликання врожаю і за це селяни платили подарунками; частували вином, чи горілкою тих, хто ті побажання висловлював, як про це співається в білоруській пісні.

На особливу увагу заслуговує свідчення про подібність «перегоні» на козу; адже ж коза — це стародавній символ врожаю, згадаймо зі щедрівки:

Де коза рогом —
Там жито стогом,
А де не буває —
Там вилягає!

У всякому разі, звичай водити «перегоню», «тополю», «кущ» — все це цікаві залишки нашого стародавнього хліборобського побуту, який крім всього іншого ще свідчить і про те, що Україна, а з нею і Білорусь, з прадавен-давня були невіддільною частиною Західньої Європи.

М. ВЕРЕС

Ти відійдеш...

Не жду розрад, ні співчуття,
Потіхи слів також не хочу,
Дарує раз весну життя,
А я її уже проочив.

І вся душа — клубок жалю,
Ціле ество питання мучить, —
Кому ж, кому докір пішлю
За долі глум, за сні болючі?..

Ти відійдеш... І я про це
Відчую вмиль, де тільки буду,
І гляне ніч мені в лице,
І шашлем біль проточить груди.

Ти відійдеш... А я у ній
Лишусь один підбитим птахом,
Бо не верну колишніх днів
І піду далі незнаним шляхом.

І понесу зіниць печаль
Крізь вітру плач в осінні далі,
Чом щастя дні, немов кришталь, —
Такі хисткі і нетривалі?..

Ольга ЛУВСЬКА

Утрата

Занадто вже безрадісно і терпко
Стрічати день новий з-під мокрих вій,
Ніколи не дивитися на вікна
Очима звабленими сном солодким.
Щоночі,
Вгорнувши тіло в полотно пахуче,
Душа настирливо мандрує в далеч
Шукати пальців незабутніх рук,
Щоб тільки пригубити їх.
Вертається утомлена, безсила,
Бо й ту пелюсточку єдину загубила,
Яку ізвечора був молодик зронив
На трепіт крил її.
Життя — лиш монотонне чергування плям,
Хитання маятника чорного по білому.
... Приснилися б риданню обважнілому
Долоні теплі.

20. 7. 60.

Несподіване

Заблисне, різко сколихне
усе єство й тремтінням пройме
одна маленька вісточка з двох слів.
І звідки й не чекалося послів,
вони прибудуть. Хмуре невідоме
примариться, мов зілля запашне
у квітнику чужого дому.

20. 7. 60.

Холодно серцю

Над узбережжям, немов учора,
Золоторогий чаклун стояв,
Пив з моря воду...
От би від тебе хоч вітру подув!
Холодно серцю в німих просторах.
Прагнеться вечора, начебто в зорях
Знати, котра твоя.

Ольга ЛУБСЬКА

Квітка невідомому

Він пройшов без овацій і сальв;
Над чолом колючки і лаври.
За плечима — ліси.
З-за тинів невідступний здогад:
— Чи не мій? Чи не син?
— Повели на страту.
— Розп'яли ж і Бога.
Де майдан, спинивсь. І сліпучий блиск,
Яким жив і марив,
Розпанахав хмари:
— Об'явлюсь колись
Для прийдешніх в дарі.
Літописець дату
На землі написав.

У втомі, серце, прихилися

У втомі, серце, прихилися
до леготу. Яскрінь скупа
наперекір вітрам
його влила у стебла трав.
Це він лататтям простелився
і тинить глиб.
Пахучі келехи могли б
надлити краплю нектару
на пишноту зелених рун,
та, бачиш, на рівнини лук
закрались відблиски серпа,
що випав з білих рук.

Ходили сні

Знов ходили сні безтінні
По узгінні,
В полотняних сорочинах,
З крильми за плечима.
Небо — панна в ластовинні,
Місяць — диск надбитий.
Нахились росинку спити,
Спалахне дзвіночок синім.

Мгр. Іван БОДНАРУК

ВЗАЄМИНИ ГОРБАЛЯ З ФЕДЬКОВИЧЕМ

Наукове Товариство ім. Шевченка в США та Буковинська Громада в Нью-Йорку відзначили 12-го грудня минулого року спільною науковою конференцією 125-річчя з дня народин співця Зеленої Буковини, Осипа Юрія Федьковича. Минулого року сповнилося теж 50 літ від дня смерти Василя Горбалья, педагога, журналіста й редактора народовецької «Ниви», який мав великий вплив на життя і творчість пробудителя буковинської землі. В першій половині 1961 року мине рівно сто років, як В. Горбаль з А. Кобилянським опублікували в обороні народної мови в літературі дві брошури, що дуже причинилися до культурного відродження Буковини й Галичини. З цих трьох причин тема, що її заторкну в цій статті, є сьогодні дуже актуальною.

*

Яким способом Горбаль пізнав Федьковича, розкаже він сам у своїх спогадах про буковинського поета в «Зорі» з 1892 р. на стор. 332:

»Раз під час розмови з Лукашевичем (друг Горбалья — І. Б.) зійшла бесіда на Федьковича. »От, знаєш — каже Лукашевич, — живе тут у Чернівцях один офіцер, високого росту, русявий, у цвікері, русин, гуцул родом, пише несогірші вірші німецькі й зветься Федькович«. При цих словах показав він мені німецьку баяду Федьковича, надруковану в Чернівцях і присвячену панночці Марошані. Оба ми прочитали вкупі ту баяду і обом нам припала вона дуже до вподоби. Я знав тоді вже німецьких клясиків-поетів, тож міг її бодай в части добре оцінити. І я і Лукашевич пізнали немалий поетичний талант Федьковича і обом нам було шкода, що він не пише руські поезії, але німецькі.«

Незабаром після цієї розмови Лукашевич показав Горбалеві Федьковича на вулиці. Горбаль був тоді в VII-ій гімназійній класі, але не ходив до школи, тільки вчився приватно, заробляючи на прожиток приватними лекціями.

Федьковича знав уже раніше приятель Горбалья, Антін Кобилянський і в розмовах з ним згадував інколи про Горбалья, тому поет був радий познайомитися з ним. Тож однієї днини Кобилянський повів Горбалья в гостину до Федьковича. Коли вони відчинили двері, побачили такий образ: невеличка, бідно влаштована кімнатка, освічена промінням заходячого сонця, що вривалося крізь вікно. Під вікном сидів на дерев'яній скринці джура й курив люльку, а біля нього на кріслі Федькович, що співав баритоном якусь пісню, пригравуючи на цитрі. Горбалья дуже здивувало це »панібратство« старшини з рядовим вояком.

Федькович щиро привітав гостей і розмова зійшла на народні пісні, що ними поет дуже захоплювався. Він і показав Горбалеві деякі свої поезії. Так виглядала перша зустріч Горбалья з Федьковичем. Горбаль був добрим знавцем народної пісенної творчості і в наслідок його розмов

Федькович почав ще більше захоплюватися піснями, що в дальшому мало не абиякий вплив на пізнішу творчість поета. Федькович умів дуже легко наслідувати тон народних пісень і деякі його поезії своєю будовою, ритмікою та духом нагадують народну творчість. В цьому якраз велика заслуга Костя Горбала.

Горбаль жив на Буковині, а з малими перервами теж у самих Чернівцях, до осені 1861 року й на протязі цього часу між ним і Федьковичем були якнайкращі взаємини. Перед тим, поки Горбаль покинув Чернівці, він видав разом з А. Кобилянським дві, історичного значення, брошури («Slovo na slovo do redaktora Slova» і «Holos na holos dla Halycyny»), в яких з притаманним йому запалом захищав погляд, що українська література повинна розвиватися тільки живою народною мовою. Бажаючи зміцнити свої аргументи доказами й, так сказати б, ілюструвати їх, він надрукував в одній з цих брошур вісім поезій Федьковича та заповів, що поет буде в українській буковинській літературі не співаком, але солов'єм.

Взимку 1861 року Федькович пішов з своїм куренем до Ардаля у Семигороді, а Горбаль восени того ж року виїхав на університетські студії до Львова. Хоч обидва приятелі розсталися, взаємини між ними не тільки не припинилися, але ще й зміцніли. А. Кобилянський теж покинув Чернівці й влітку 1861 року виїхав, спершу до Львова, а згодом до Німеччини.

Між Горбалем і Федьковичем почалося тепер дуже сердешне листування, яке записалось у нашій літературі низкою чудових і щирих листів буковинського поета й його друга. Вінком цієї щирої дружби була присвята Горбалеві прекрасної поеми «Новобранчик», може, найкращого Федьковичевого твору. Горбаль став повірником усіх турбот і таємниць душі поета. В листах до друга Федькович просив його поради в усяких сумнівах і труднощах, радився його в літературних справах, під осуд Горбала віддавав свої твори. Кожний лист Горбала вносив у хату поета справжню радість і був для нього милим, довго жданим гостем. Як дуже любив Федькович Горбала, хай скажуть оці зворушливі епітети, що ними так щедро пересипані поетові листи до друга: милий мій друже, любчику, соколе, братчику, куме Костю, чесний друже, брате Костю, душко — та інші. А й Горбаль віддячувався тим самим, хоч більше стриманим тоном. Відкривши у свого друга великий літературний таланти, численними листами заохочував Федьковича писати, листовно обговорював його творчість, піддавав йому нові теми тощо.

Щоб поширити літературний горизонт Федьковича й створити для поета відповідне середовище та пригожу атмосферу, Горбаль намагався придбати для нього якнайбільше приятелів, тому намовляв своїх львівських знайомих, щоб писали листи до Федьковича. Завдяки цьому, великим приятелем Федьковича став Данило Тянячкєвич. У своїх листах Горбаль ознайомлював поета з наддніпрянською літературою та етнографічними збірками і втягав його в тісні взаємини з галицькими «вечерничниками» й «шестидесятниками».

Крім цього Горбаль почав робити дуже енергійні заходи, щоб стягнути Федьковича до Львова. Але насамперед треба було підшукати для поета

працю. Тому Горбаль пішов уже при кінці 1861-го року разом з бого-словом Якимовичем до члена Крайового Відділу, Ю. Лаврівського, просити посади для Федьковича. Лаврівський, гарячий український патріот і звеличник музи Федьковича, поставився до справи прихильно, тож спільно придумали примістити поета в якомусь уряді або передати йому управу Ставропігійської друкарні. Горбаль негайно повідомив про це листом Федьковича й ця вістка дуже врадувала поета. Заразом Горбаль повідомив свого буковинського друга, що Богдан Дідицький, редактор «Слова», видав поезії Федьковича й вони загально всім подобалися. Радість поета була велика; він рад був уже на крилах летіти до Львова, де на нього ждали сердечний друг і товариська атмосфера. Федькович почав був уже в листах договорюватися щодо посади, домагаючись за-певнення, що посада буде «безпечна», та прохаючи, щоб йому було вільно ходити у Львові в гуцульській одежі.

Але поки дійшло до здійснення цих плянів, минуло ще багато часу. Тому Федькович дуже тужив за рідним краєм і своїми людьми. Туга була така велика, що поет аж захворів поважно. В його листі, писаному в січні 1862 року до Горбалю, читаємо: «Лиш того одного си бою, що загину тай си мижи свої люди не дістану, бідна головко! Але Бог батько!» А далі писав:

«Я сими дни слабував шос трохи, а сеї зими і того літа багато занепа-дав і дуже занепадав; туга за моїми горами, повними піснї і бервінку, мене си коснула, — нидію очевидзки від днини до днини, а наш войско-вий лікар каже, що як свою тугу не укою, то нема мині відки багато жити. Не жаль мені сего світа, милий мій друже, вшак знаєте дуже добре, що усе, шом любив і що мене любило, перед Богом спочиває, а я лиш сам озде блукаю, не мавше нігде притулку, як та бідна билина, але претці жаль би мині ше гинути, бо чую в собі силу, шобим си свому світлому народови міг співаком прислужити. А тепер аж собі зміркуйте, любчику, як я си Вашим листом урадовав, бо циж моглоби мене шо дужче май увеселити, як та відомість шо люде мене ше за люде мают, а не хочут мині на стороні марне погібати дати! — О, Ви нездумаєте, Соколе, який я при ці гадці щасливий, шо нині завтра у свої краї, мижи свої люди си поверну і їм ше най хоть лебедю пісню засьпіваю!».

Яким милим гостем був для Федьковича кожний лист Горбалю, бачимо з уривків листа, що його поет писав до свого друга 9-го січня 1862 року:

«Ваше миле та величне писане відобравам на самий новий рік і дужем си ним утішив, ніжби мині хто половину царства був дарував... Будьте вже на мене такі ласкави та потрудіт си сами до П. Лаврівс-кого і занесіт му мій уклін і мою просьбу, бо мині самому тепер писати ше не віпадає. Ви уже там усе ліпше улагодите, якби я самий, бо Вам Бог дав великий і світлий розум, а до того ше і тугого ангеля; таким кріпким характером, як Ваш, мяке серце, як то моє, дуже радо си кло-нит... Сказав бим Вам: «бувай здоров», але коли Ви мині викаєте, то і я Вам мушу...»

Цього листа заадресував поет так: An Seine Wohlgeboren Herrn Konst. Horbal, Hörer der Philosophie in Lemberg, Galizien, Sixtuskengasse № 102 2/4.

Горбаль часто посилав Федьковичеві книжки та ще й своїми власними грішми їх оплачував. Одержавши одну з таких посилок, поет, дякуючи приятелеві, так писав:

»За прислані книжечки дякують Ти, любчику, цілим серцем, а колиби Твоя воля тай ласка, пришли ми ще дечого, а найдужче Те прошу о Шевченкові писаня... лиш коли то шлеш, то не шли на Твій кошт, але на мій, бо так си ни повинно, аби Ти задлі мене ще й си і келтував... пришли ми, братчику, его біографію та май дешо, абих мав тої днини (це було перед роковинами Шевченка — І. Б.) нашим парубкам (себто, воякам — І. Б.) шо уповісти та прочитати. Май си в гаразді тай в добрім здоровю, любчику, та ни забудь, шо я Твій вірний друг Федькович!«

Туга далі дошкуляла поетові і він так писав Горбалеві: »Вір мені, що я тепер якийс такий ни по свої воли та стужений, що очевидьки нидію та бою си, що далі загину; бою си, кажу! Або ж ни ліпше стораз гинути, ніж так тревати, як от я треваю, шо ні сплив, ні втону?«

В одному з листів до Горбала, восени 1862 року, Федькович писав, як то він займається своїми вояками українцями і жалівся, що важко було йому літературно працювати. Як згадано вище, Горбаль був для поета повірником його дум і смутків; перед своїм львівським другом Федькович часто відкривав у листах свою душу і зв'язався перед ним з найінтимніших особистих справ. Він дуже ненавидів свого батька й плянував, як би його виректися. Тому вже з першим виступом на літературне поле не називав себе своїм справжнім прізвищем Гординський, але своєю кличкою Федькович. Та, одначе, й цього було йому замало і він у листі до Горбала і Танякевича почав називати себе Косованюком. Як людина з дуже гарячою і нестримною у запалі вдачею, поет часто діяв під впливом хвилевих настроїв і тоді деколи приходили йому до голови дивні думки. Він вирішив був навіть одного разу виректися своїх імен Осип — Домінік, бо вони нагадували йому латинський звичай, і почав підписуватися ім'ям Юрій.

Не забував Федькович згадати у листах до Горбала і про свою маму, що її дуже любив. У грудні 1862 року писав він таке:

»Сегодне кортит мене ще до ненечки дешо написати, бо так ся і убиває за мнов! Ох, Боже, милий Боже, потіш Ти єї та поратуй... А знаєш Ти, який я нещасливий? Слухай! Четвертої днини в мої тяжкі недугі приходить міні лист з дому, — пише до мене пан громадский писар: »Ihre Mutter liegt sterbenskrank; wenn Sie sie noch sehen wollen, so kommen Sie gleich der Post,« — а я сам дожидаю смерти.«

Іншим разом поет писав до свого друга: »Не сердься на мене про те, що так ни скоро Тобі відписую. Але щож робити; ни раз і ни два брав я ся до пишка, та годі було як з камення що написати, така мене туга, бачиш, перейшла тай доти жерла, доки мене не звалила на постіль. Ти ужєс мав чути про мою недугу. Решту Тобі Танякевич най-уповість, а я хіба тільки додам, щом дуже слабий, та боюся, аби ни впасти в сухоти, бо дуже кашлаю. От видиш, брате, на цю собі самому смерть заподівати, коли Бог милосердний сам допомагає.«

Далі Федькович відкриває свою тасмницю й родинну трагедію, прохаючи Горбала, щоб про неї нікому не говорив, хіба щойно після його смерті.

Він пише в тому ж листі: «Але на всі способи маю Тобі багато ще дечого розказати, абес хоть Ти знав про мене що сказати, як загину, але аж загину, — пам'ятай! бо моя неня ще тревают та ни треба, аби люди без часу усьо знали. Слухай же...» І пише про свій рід і своє походження: «Моя неня віддали ся дуже молоденькі за одного попа сухітника. А буйні гірські дівчини що за трай за таким чоловіком?» і т. д.

Федькович зладив Буквар і віддав черновецькій консисторії до апробати. Але консисторія відкинула його. Тоді поет переслав свій Буквар Горбалеві, сподіваючись, що цей поробить заходи, щоб твір прийняли в Галичині. Одначе, й Горбалеві не пощастило. Виславши твір до Горбала, Федькович хвилювався і писав у листі 1867 року: «Ще Вас молю, благаю, братчику, мабуть уже в останне, абисте були такі ласкави сами написали до Вахнянина, най мені відошле усі мої манускрипти, не давше їх у печатню, а Ви перешліт мені мій буквар і тиї поезії, що бувше в мене — їх до Львова взяли.»

Федькович мав свої дивацтва й примхи. Часто в листах до Горбала і львівських приятелів випишував усякі фантастичні пропозиції, а друзі, очевидно мусіли ставитися до них із застереженням. Тому поет почав утрачати довіря до львівських українців. У 1863 р. так писав він про це до Горбала: «Я наш нарід цілим серцем люблю і душа моя віщує, що єго велика жде доля, але аби го львівска громада поклала на ноги, — не вірю».

Все ж мусимо підкреслити, що хоч відношення Федьковича до львівської громади з ходом часу охолело, то цей факт не мав найменшого впливу на взаємини поета з Горбалем. Ці взаємини залишились по давньому щирими, може навіть щирішими, ніж були раніше.

В той час, коли Горбаль жив у Львові, Федькович серед інших своїх творів написав теж прекрасного «Новобранчика». Цей свій найкращий твір присвятив він, як ми згадували, своєму найкращому другові, Костеві Горбалеві й післав його з відповідним листом. Лист дійшов до рук Горбала в суботу 25-го жовтня 1862 року і цю дату зазначив Горбаль олівцем на листі. Так, завдяки Горбалеві, знаємо сьогодні час, коли був написаний «Новобранчик».

Восени 1868 року пішов Горбаль на вчительську посаду до тернопільської гімназії, де жив до 1877 р. У 1877 р. бачимо його вже на становищі професора гімназії в Стрії.

Горбаль зберігав між своїми паперами рукопис «Новобранчика», як дорогий дарунок від милого друга й цінну перлину української літератури. Коли він уже вчителював у стрийській гімназії, до нього часто заїжджав Василь Лукич. Тут, у бібліотеці Горбала, відкрив Лукич автограф «Новобранчика». Він перевірів свій рукопис «Новобранчика» і справив його за оригіналом, що його знайшов у Горбала. Незабаром редакція львівської «Зорі» звернулася до Горбала та іншого заслуженого стрийського професора, Івана Вахнянина, з проханням, щоб вони передали їй вірний відпис автографу поеми. Горбаль був перевантажений працею в школі, тому Вахнянин сам переписав «Новобранчика» й післав редакції «Зорі» разом з поясненнями, які дав йому Горбаль.

Нам треба познайомитися бодай зі вступом до цієї поеми, бо вона залишається довгом зворушливої вдячності, що його сплатив Федькович

своєму сердешному другові, дорадникові й менторові в літературних справах, проф. Костеві Горбалеві. Зачинається цей прекрасний твір присвятою: «Костю Горбалеви Новобранчик на поклін, аби згадував 2-го німецького Просимця 1852 року, коли мене обстригли».

»Братіку мій! Не цурайся
Хоть ти оден цього бранця;
Не цурайся его сліз,
Що в поклоні ти приніс.
Бо его люде на кеп від себе прогоня, —
Ніби, коли в латю, то він вже не їх.»

У 60-их роках минулого сторіччя цей Федьковичів твір був дуже популярний. Мабуть, не було тоді нікого серед нашої молоді, хто не мав би переписаного «Новобранчика», а було й багато таких, що знали його напам'ять. Його переписували студенти й він у відписах мандрував з рук до рук, як «Кобзар» Шевченка. З ходом часу, коли змінилися житеві обставини й постарілися приклонники Федьковичевої музи, почали остигати молодечі пориви, а з цим поволі затратилася пам'ять про ту перлину української літератури. А сьогодні цей твір відомий хіба тільки одним українцям.

Разом з «Новобранчиком» дістав Горбаль від Федьковича також зворушливого листа, з яким треба нам познайомитися, бо його зміст відноситься до поеми. В цьому листі буковинський поет писав:

»Клоню Тобі мій образ і мого новобранця, — образ без рамця, а новобранчик без оправи, але будь ласкав, брате, та приймай уже, як є, бо у наших славних місті, бодай ся запало, нима навіть оправника, ни так аби рамців мож де дістати. Дуже я ся якої відомости від тебе сподівав, тай ни дочекав ся; мабуть на мене чогось осердив? — братчику, коли я Тебе яким ділом уразив, то прости, бо я бігме — часом сам ни знаю, що роблю. Як-би я був такий щасливий у Бога, щоби Тобі ся мій новобранчик сподобав то, прошу тя, братчику, дай го де віддрукувати, або в вечерницях, або де сам знаєш, — коли міркуєш, що ни буду мати якого калабалику з поліцієв; слиж би се так мало бути, то волієш мого новобранця на Україну післати. За усе тебе, брате, прошу, абес міні твою критику над новобранцем при-слав, бо твої критики я ся так тримаю, як божого слова, — нічо так ни може поету на добру дорогу навести, як права критика.»

Чому Горбаль так довго не друкував «Новобранчика», — не знаємо. Мабуть, не легко це йому приходило й він чекав відповідної нагоди та кращих часів. Але все таки йому завдячуємо, що маємо сьогодні точний текст літературної перлини й дату, коли Федькович написав свій твір.

В січні 1891 року Кость Горбаль пішов на емеритуру, покинув Стрий і виїхав до Перемишля. Але перед тим, влітку 1890 року, зібрав усі листи, які до нього писав буковинський поет, і переслав їх проф. Смаль-Стоцькому у Чернівцях, свідомий того, що ці листи матимуть колись велику вартість для дослідників нашої літератури.

У Перемишлі прожив Горбаль ще неповних 9 років і там же помер 1909 року. Він пережив свого сердечного друга Федьковича, який закінчив своє життя у 1888 році.

Юрій ТИС

ПОРИВИ

Кочубей сердито стукнув палицею об долівку.

— Не важся! — процідив роздратовано крізь зуби. — Я знаю, що роблю!

Він зіщулив свої малі, скісні очі й викривив уста в лукавій посмішці. Наближався до своєї жони, як кіт, підступним тихим кроком, його товста, кудя постать вирисувалася тепер проти вікна, а на тлі вечірнього сутінку висунулася до переду згорнена в кулак рука.

Мотря зляканими очима спостерігла цю чергову домашню сварку, глянула на батькову палицю з твердого гебану, взористо золочену київським майстром, і закрила свої вушка долонями. Знала вже, що сварка потриває довго, що падатимуть слова, яких не хотіла чути.

Любов Кочубеїха проте захоувала свій гордовитий спокій. Подивилася тільки глузливо на генерального суддю і далі орудувала голкою у вишиваному платку.

— Кричати вмієш, — заговорила, — але діяти боїшся. Завжди відкладаєш, думаєш жити сотню років? Якої нагоди шукаєш ще? Бачиш, що зближається війна, що Мазепа в полі й військо невдоволене, а цар, що й казати, жде тільки, аби гетьман переставився на той світ. А чого ж ти чекаєш, наказний гетьмане? — і засміялася в'їдливо — ха-ха-ха, наказний гетьмане!

Кочубей засопів і Мотря не витримала, підбігла раптово до дверей і вирвалася на двір.

— Мотре! — гукнув Кочубей і попав з люти в пропасницю.

Він скочив до виходу, зірвав у поспіху канчук зі стіни й вибіг за донькою. На порозі пристав. Утекти з кімнати без дозволу родителів це непослух, брак пошани, це просто бунт!

Вечів був тихий, в саду закричала сова, по небу сковзнулася додолу яскрава зірка й погасла десь за містом. Кочубей наслухував.

— Мотре! — гукнув ще раз лютим голосом, але відповіді не було.

Він помалу вернувся у світлицю. Вішаючи канчук на стіну, пригадав собі, що дістав його від Аненкова на уродини, які так гучно справляв минулого року. Царський посол з усмішкою поклав перед ним цей дарунок. Канчук був тугий, ручка обкладена твердою шкурою і цвяхована сріблом грубої московської роботи. З її кінця звисало п'ять ременів. Але найдивнішим був напис на ній: «Його Милості Василеві Леонтовичу для домашнього вжитку». Спочатку Кочубей зніяковів, бач, Аненков знає про його хатні сварки. Проте генеральний суддя зложився у низькому поклоні й подякував за дарунок.

Любов Кочубеїха зримо була вдоволена увагою Аненкова. Чоловік ніколи не зважиться вжити нагая на неї, але це був доказ ласки царського чиновника, доказ, що Кочубеї ніби належать до кодла царських вельмож. Чейже відомо було в усьому світі, що в Україні погорджують нагаями і проти людей їх не вживають.

Генеральний суддя добре пам'ятав розмову зі своєю дружиною, коли гості роз'їхалися у свояси.

— Ти глянь тільки — мовила Любов Кочубеїха, — це більше важить, ніж інший дарунок, якийсь там жупан або московська ікона. Аненков уважливий, він зараховує нас уже до царських людей.

— Тому, що подарував оцей нагай?

— Тому. Думаєш, подарував би його Мазепі?

Кочубей замисливсь.

— Мазепа напевно не прийняв би такого дарунка.

Кочубеїха всердилася.

— Яке нам діло, чи Іван прийняв би? Наше діло згідно жити з царськими людьми. Закріпити дружбу, Мотрю одружити з боярським сином.

— Нема підхожого тут у Батурині.

— Знаю це без тебе. Поїдемо в Москву. Але залишім це на пізніше, я вже пам'ятатиму.

Згодом докинула:

— Ти подумай тільки! Ганну ми одружили з тим Обидовським, а він тягне за Мазепою і ще її переробив на своє.

— Гм, воно правда, що не повезло нам. Але треба повчитися нам у Мазепи. Цей хитро й мудро подружив різні сім'ї, і куди б не піти по урядах, всюди засіли його свояки, його люди.

Кочубей пригладив довге волосся і почав лічити на пальцях:

— Рахуймо від нас: наш син одружений з донькою того Апостола. Старий полковник раз туди, раз сюди, але хто зна, може він нарочно так діє, може це з намови Мазепи? Далі полковник Бистрицький, одружений з родичкою гетьмана — він же ж, так сказати б, міністер двору. Войнаровський — син сестри Мазепи, київський полковник Мокієвський — його далекий родич. Ломиковський — родич, переяславський Мирович — родич, Обидовський з Ніжина — син Мазепиної сестри, а наш зять — теж родич. Гадяцький полковник Трошинський — теж родич!

— Облиш, і цього досить! — перервала Кочубеїха.

— Сама бачиш, така сітка, що ніяка риба з неї не вимотається! Тільки я не дамся!

— А нас не хотів вловити? Хресний батько Мотрі! — додала Кочубеїха.

Генеральний суддя згадав цю розмову, сів за стіл і подразнено почав набивати тютюном люльку. Мав вигляд лукавого гнома, і сама генеральша, поглянувши на нього, подумала: що ж він там снує в своїй маленькій голові?

Справді, його голова була схожа на хлоп'ячу. Кочубей носив волосся низько підстрижене і спущене на чоло, неначе б закривав його, щоб сторонні не розгадали його думок. Малі темні очі бігали завжди, не спиняючись довше ніде, й він нікому не глядів у вічі. Вітаючись, гене-

ральний суддя, кланявся глибоким поклоном і зараз же відвертався боком, запрошуючи у покої, або вітаючи інших. Навіть Обидовський казав одного разу жартом, що ніяк не може пригадати собі кольору очей свого тестя.

— Завтра прибудуть до нас з гостиною Іскри, — сказав Кочубей тихим голосом до своєї дружини. — Це, бач, не мазепинці. І ще дехто буде. Раптом він спалахнув.

— З Мотрею треба щось зробити! Вона забагато бігає в гетьманську палату.

— Хай зникає! — відповіла Кочубейха. — Коли ми туди переберемося, буде почуватися, як у себе, вдома.

— От, теревені! Я дівчині не вірю. Для гетьмана вона зрадить і нас.

— Для гетьмана?

— Ну, для гетьмана, чи для тієї там Республіки Української — зневажливо відповів Кочубей.

II

Гетьмана сподівалися з дня на день. Кінні прибули ще вчора й сповістили, що ясновельможний забарився у Києві, а відомо, що коні прудкіші за карету, запряжену навіть шестірнею.

Юрій Мирович впорядкував архів гетьмана. Він залишився сам у Батурині, бо вся канцелярія з своїм начальником, полковником Федором Кандибою, виїхала разом з гетьманом на війну. Чужа ця війна й осоружна, користь з неї припаде Москві, а не Україні, але годі противитися царевим наказам.

Юрій нудьгував уже на протязі кількох місяців, виглядав крізь вікно першого поверху на сад і далі на дорогу, що вела на Конотоп і Путивль. І на цьому шляху не було руху, усі їздили тепер на Броди і Львів. В Батурині стало спокійно. Тому Юрій поринав у книги, з запалом прочитував ще раз Одиссею й Іліяду грецькою мовою, а Вергілія таким, як його знали в стародавньому Римі.

Вергілій, звісно, наслідував Гомера. В цьому для Мировича не було ніяких сумнівів. І, назагал — думав Мирович, чи слушно батьки захоплювалися античними поетами, чи справді ці мистці були аж такими довершеними й досконалими? Хто зна, чи й пізніше не було кращих поетів? Хто зважиться сказати, ніби Данте гірший за старовинних римлян? Є вже голоси, які переоцінюють дотеперішні, давно устійнені думки, не захоплюються дуже стародавніми творами. Приймаючи класичний стиль, мої сучасники змінюють його, міркував Юрій, достосовують до духових потреб нації, аби він достатньо приник до естетичних потреб її.

Коли одного дня прийшов архітект Зерникав, що будував батуринські палати, Мирович спитав його про те нове, яке стрясало мистецтвом Європи.

— Ах, годі наслідувати минуле. Додаймо потрохи щось з власної душі, з рідної природи, збагачуємо чуже своїм і минуле сучасним!

Зерникав приніс тоді до гетьманської палати свою книгу, опрацьовану в бронзову шкуру з золотими витисками. Книга була написана в довголітньому труді для війська гетьманського й мала назву: »Що потрібно знати про інженерів, військові табори та кріпості«.

— А з поетів хто вам найбільше подобався? — спитав Зерникав.

— Вергілій! — відповів Мирович.

— Отож-то, Вергілій! Він так, як ми. Трохи гречкосій, а трохи звеличник імперії.

Юрій відкрив вікна. У деревах шумів вітер, десь серед сволоків кімнати розмірено пиляв цвіркун, а Юрій голосно мовив ритмічні вірші римського поета, радіючи їх красою, і ревнував, що його власні поетичні спроби такі слабкі й невдалі.

Мирович відвернувся від вікна. Проти нього на стіні висів великий, лагідних кольорів goblen, на якому невідомий мистець зобразив бій римлян з варварами. Римляни були в шоломах, на дебелих конях і з мечами в руках, варвари натискали юрбою піхоти, одягнені в шкури, озброєні дерев'яними списами.

»Від оцих диких варварів загинула імперія, — думав Юрій, — Чи призначено так, чи варвари сильніші ніж книги й філософи?»

Десь стукнули двері й Мирович стрепенувся. Під швидкими кроками заскрипіла долівка й у кімнату вбігла Мотря.

— Що ж це ти вискочила звідкілясь так нагло, як Алена з голови Зевса? — крикнув Мирович.

Мотря віддула губки.

— Нізвідкіля я не вискочила. А ось нині приїжджає ясновельможний.

— Звідкіля знаєш?

— Тато казав. Післанники сповістили!

Дівча сказало слово «ясновельможний» з притиском і таким блиском в очах, що аж Юрій здивувався. Глянув на Мотрю не то здивовано, не то пишно, але вона вже зникла з кімнати.

— Бувайте! — крикнула на бігу.

Мирович сів вигідно за стіл.

Гетьман приїжджає! Іван Мазепа завжди був для молодого канцеляриста величною постаттю. Був старий уже, так старий, що не мав ровесників серед свого оточення. Сам, бувало, казав: для мене світ складається з нащадків. Моїх ровесників давно вже нема на цьому світі. На диво, гетьман не мав притаманностей літніх людей, тих, що в похилому віці стають байдужими до всього, живуть тільки далекими спогадами, або й почуваються, наче б не були з цього світу. Гетьман брав жваву участь в усіх подіях, докладав зусиль і праці для розвою українських міст, торгівлі, будівництва й мистецтва, дбав про науку і був ктиторм багатьох шкіл, а завжди діяв з думкою не про буденне і дочасне, а про майбутнє, про сотні прийдешніх років.

— Нас, приятелі мої, — мовив гетьман, коли прибув у Київ і розглянув новозбудовану церкву — пам'ятатимуть далекі нащадки наші!

Він був людиною сучасного й майбутнього, як і доба, в якій жив, доба козацького барокко. Людей притягали й цікавили речі, що стояли поза часом і відомими трьома геометричними вимірами. Усе, що було просте й нескладне, не знаходило відгуку в людських душах. Вони вірили, що багато тайн природи і життя криється у складних ситуаціях і проблемах.

Речі прості ховають глибше ці тайни і здається, усе нескладне й зрозуміле, а ось сягнути рукою, і розв'язка розвіялася фантомом, нічим.

Зате які цікаві складні ситуації! Скульптури повні кривин і ламів, поезія напосна красою незвичайно бомбастичних слів. У насиченні попугались лінії, у багатстві слів, форм і дій можна знайти завжди щось, що захоплює, що оживляє думку і дає віру, ось коли не тут, то за наступним згином, коли не в площині, то в багатій вишуканості слова знайти можна те, чим цікавиться дух людини.

Таке розповідав Юрієві ритівник і майстер над майстрами, архидіакон Іларіон Мигура, що якраз рив у міді великий «тезис» на честь Мазепа. Саме гетьман був таким, як і стиль цієї модерної людини. Ясновельможний був володарем всестороннім, він творив і кував пляни, що їх не змогли б здійснити і десять інших князів чи королів; коли підписував будову церкви, вже мав готовий задум, як відперти черговий натиск Москви, а після потужного бою відпочивав, розмишляючи над Київською Академією. Ніхто не знав, про що думає і над чим замислився гетьман, але кожному було відомо, що його задуми завжди складні і величні, що охопити їх розумом можна хіба тоді, коли вони завершилися б у новій незвичайній дійсності.

Гетьман ніколи не згадував ні про свої розмишлювання, ні про своє життя, не дивно, отже, що його особу бачили всі в німбі сотень таємних легенд і розповідей.

Старшини звичайно про це не гомоніли. Зате двірські пані в своїх альковах розповідали про історії, які переживав молодий ще Мазепа на королівських дворах, а й вони багато чого не доповідали. І ще в численних заїздах Києва, Праги й Варшави гомоніли при тьмавому світлі довгих вечорів приїжджі люди, чужі посли й купці, та хто ж би ще, як не мандрівні студенти; всі вони, чи з Бургундії, чи з цісарства, з Києва, чи зі столиці Короля-Сонця, чули про Мазепу й знали про нього безліч дотепів та цікавих вельми історій.

Якийсь чоловіча, що в Київському заїзді розглядав чорні цифри на папері крізь кругле скельце, розповів недавно:

— Чував я про гетьмана аж у бургундських замках. Хтось бачив, а було це давно-давніє, як до замку, що стирчав на височезній горі, під'їхав лицар у зброї, в чорному шоломі з білими перами, і на чорному коні. Ніч була, і повня, і ні деревини, сам камінь і камінь. Тихо було на тих скельних вишинах, тільки цокотіли кінські копита об камінну стежку і часом кричав з переляку нічний птах.

Лицар виїхав із глибоких місячних тіней і застукав залізом рукавиці об браму. І ось вона тихо відчинилася і з замку виїхала панянка, а такої вроди ніхто ще не бачив. Уся в білому, як богиня яка. Ні, такої вроди ніхто таки не бачив! Обняла його білим раменем й обое в'їхали в замок. Цей лицар був Мазепа!

Інші, двірські люди розповідали, що в гетьманській спальній кімнаті висить на стіні великий образ. Бурхливе море й скеля, а на ній стоїть дівчина з великими синіми очима, з хвилястим волоссям, і глядить у срібне дзеркало. Сонце золотить її тіло, і нічого більше нема!

Пані полковникова Танська додала шепотом, що коли тільки бачить гетьмана, пригадується їй оця картина в спальні гетьманській і вона паленіє з сорому. І навіть не говорячи, пані полковникова сумирно спустила очі вниз й обсмикувала пальцями мережану хустину.

— А останньо цього образу нема, і ніхто не знає, де він дівся!

Пані полковникова Бистрицька, далека родичка гетьмана, особливо радо розповідала про відому історію, коли молодого Мазепу прив'язали до коня і пустили в степ. В її розповіді щораз мінялися обставини, серед яких склалася ця подія, а спричинниця цієї славної історії була раз білявкою, а іншим разом чорнявкою, раз панною знатного роду, то знову замужною. Усе знала пані Бистрицька дуже докладно, тільки імени й прізвища цієї жінки не змогла досі розвідати.

Мирович згадував ці оповідання, що ходили між старшиною, а то й поза межами України, і підсміхався.

Боги на Олімпі жили так, що нині могли б дати не мало причин до шукань, пошептів і жартівливих усмішок, до підморгів, поштовхів і сміху, але це було мало в порівнянні до розповідей про гетьмана. Бувало, що боги робили негарні речі й мусіли рятуватися чарами, але в гетьмана не було нічого негарного й лукавого, і чарів не мусів уживати, щоб викупитися з опресій.

Стемніло, годинник на коминку вибив сьому годину — з нього вистрибнула кунштотвна зозуля і почала кувати, киваючи головою і розкриваючи дзьоба.

Мирович читав листа: був погрозливий і вимогливий. Цар жадав ще більше збройних загонів, які мали допомогти москвинам на північному театрі війни. Дістав цього листа гетьман ще перед своїм від'їздом піді Львів, відклав його без слова, не відповів цареві. Що буде з цього? Справа складна й небезпечна. Гетьман про лист не згадував, заховав вирішення для себе, нікому не мовив, що замишлює, але й не скривався з царським письмом. Лист із твердим підписом канцелярії царської лежав то на столі, то на полицях, ні було його ховати в архів, ні покласти до неполаднаних справ. І так полиняв підпис і папір згорнувся від сонця, а гетьман поїхав, неначе б не було листа, ні погроз, ні безпеки й кари, що віяли від нього.

Взявся вітер, порушив заслонами при вікнах і затих.

Звідки вітер? Приганяється з просторів, овіває засніжені шпилі, торкає морських хвиль і, майнувши українськими степами, вривається в гетьманську кімнату. Овіває волосся жіноче, сушить сльози, розвіє щастя, лопоче козацькими бойовими прапорами.

Вітер вдерся знову, поривистий, могутній. Юрій став, щоб замкнути вікно. Зашуміло листя і зігнулися додолу дерева саду. У цьому пошумі почувся ритм кінського цокоту, що нісся вулицями Батурина.

»Сповідать про приїзд гетьмана«, — подумав Мирович і закрив вікно.

III

Полковник Іскра приїхав повозом, з дружиною і кінним почтом свого полтавського полку. Сестри розцілувалися, давно вже не бачилися, і пішли в дальші покої.

Іскра вигідно розсівся у гостинній.

— Я міркував над тим, що ти розповів мені, Василю, — приступив зразу до діла.

— І що? — спитав Кочубей, присівши на стільці, та нетерпеливо поглядаючи на Іскру.

— Можна говорити? — спитав цей тихо і поправив на нозі сап'яновий чобіт.

Кочубей занепокоївся. Забув про обережність. Боявся підслухів служби, хоч досі не мав причини до підозрів, з натури був надто бережний, але, бувало, якраз у важливих хвилинах забував про своє недовір'я. Звичайно служба без виклику до кімнат не входила, чужих людей не було, але в очах Кочубея небезпека ховалася навіть у глухих стінах.

Генеральний суддя навшпиньки підійшов до дверей. Слухав хвилину, врешті знечев'я відкрив їх — не було нікого. Тоді підійшов до других дверей. Забезпечившись, що й тут поблизу нікого не було, сів знову проти Іскри.

— Можемо говорити. Але не голосно!

Іскра байдуже кивнув головою, підкрутив вуса й глянув на Кочубея.

— Гм, трохи мені ніяково питати тебе, але треба. Конче треба. Коли робимо спільне діло, слід усунути всі сумніви, всі недоговорення. Чи не так?

— Треба безумовно бути щирим! — відповів Кочубей.

— Отож-то! — почав Іскра. — Так слухай, Василю, а чому ти це робиш? Він зніяковів і допитливо глянув на Кочубея.

— Як то чому? — здивувався генеральний суддя.

— А так, чому! Ти маєш від гетьмана і мастки і високий чин. Мазепа обдарував тебе й землями, і будинками, врешті посвоячив тебе, правда, не впрост, але таки посвоячив. Став хресним твоєї Мотрі.

Кочубей нетерпеливо гладив рукою коліно.

— Але він проти царя, чи не так?

— Е, Василю, — перервав Іскра, — коли вже говоримо щиро, так що тобі цар? Це балакаєш от так собі на показ, але це не для мене! По щирості, шваґре, в тебе інші причини!

— Та воно правда! — зітхнув Кочубей. — Отож я справді найвищий чин по гетьмані: генеральний суддя і наказний гетьман!

Він піднісся і вперся руками в боки.

— А скажи не можу я бути гетьманом?

— Гетьманом? — здивувався Іскра. — Певно, що можеш. Але тоді безпечніше пождати, поки старий помре.

— Буде жити сто років! — злобно кинув Кочубей. — Сто років! Він переживе й мене і тебе!

Іскра мовчав, не переконаний словами шваґра. Генеральний суддя відчув сумнів і вагання у мовчанці полковника й влесливо підсунувся до нього.

— Я тобі скажу: все життя я був тільки при інших. Мав успіхи — з ласки інших. Найбільше з його ласки. Живу з його друзями і в його світі. А своїх не маю. Гаманці в мене ситі — він ударив себе рукою по

поясі, — але все довкола мене порожнє. Я не маю нікого і нічого крім золота. І як би не він, не мав би й того.

— Добре мати гроші! — задумано відповів Іскра. — Це річ не зайва і дуже знадобна.

Він подобрів, тронутий словами Кочубей.

— А ти все життя тільки й те робив, що шукав гроша. Ти сам казав мені: перше це гріш, а опісля сім'я і все інше. Що сталося?

Кочубей розклав руками:

— Що ж, гріш ще не все! Маю його, як полови, а ось і млоїть мене й спати не дає оця порожнеча довкола мене. Нема близького серця. Навіть донька не має серця до мене. А коли стану гетьманом — інша справа! Володар! Не я слухаю гетьмана, а сам наказую. Кожному! Усім в цілій Україні! Ще тільки цар вищий мене!

— Ну, а дружина твоя, Любов? Що вона на те? — спитав фамільярно й трохи зажурено Іскра.

— Та вона така, як я! Теж гетьманшою хотіла б бути. А втім, про те, що я сказав тобі, з нею не говорю. А то посміялася б з мене.

— Згода! — заговорив Іскра. — Я з тобою, а про те, що я на цьому зискаю, домоворимося. Гешефт, як кажуть німецькі жиди.

Він раптом стривожився:

— А що, як лис викрутиться? Як цар повірить йому, а не нам? Зваж, ми не перші з доносами, та й не останні.

— Хто досі доносив! — легковажно відповів Кочубей. — Якись сотники, якісь шляхетки, підлесники, підпанки. А ось ми — не те. Знаємо багато, можемо знати ще більше, я чейже найближчий гетьманові! Донос підпишемо обидва. А цар не пожаліє нагороди. Кого наставить гетьманом, як не мене? Наказного...

— А все ж, як старий викрутиться? — настоював Іскра, — що тоді з нами? Треба подумати на всякий випадок.

Кочубей втягнув голову в плечі, на мить стало перед ним жорстоке обличчя Петра і його невідлучна дубина. Привид зник і генеральний суддя випростувався.

— А тоді ми покинемо Україну. Бо Мазепа нам цього вже не подарує.

IV

Крізь відкриті вікна вливалась буйність зрілого літа. В свіжій зелені дерев метушилася пташня і цвірінькала так голосно, що його милість ясновельможний пан гетьман вибачливо глянув у вікно. Усміхнувся. Крилаті пустуни полохали йому нову думку про оздобні орнаменти нової будови Київської Академії. Перед гетьманом лежали на столі звої архітектурних рисунків, які він якраз розглядав через побільшаюче скло, оправлене в слонову кість.

— Розспівалися! — засміявся і перевів погляд на архітекта Зерникава, що сидів біля стола проти гетьмана.

Сиві волосинки гетьманової чуприни сріблились у відблисках сонця, а на обличчя падали прозорі відтіні тендітної зелені саду.

Зерникав відповів таким же лагідним усміхом:

— Оцей спів навіває мені думку, що Академію слід би обсадити дере-

вами. Хай молоді студійозуси вслухуються в природу, нашу вчительку, хай відчувають її благодать для душі людської.

— Добра думка! В Батурині я теж обсадив липами алеї й палати. Проте тут, — гетьман помовчав, — мабуть, прийдеться вибрати інше дерево.

Гетьман узяв лист паперу з нарисованим у перспективі виглядом майбутнього будинку Академії і приклав скло до очей.

Зерникав потирив у задумі чоло.

— Усе мусить бути дуже стилеве, дуже майстерне, — говорив гетьман.

— Ми, люди, маємо великі можливості, вибираймо, отже, найкращі з них для науки майбутнім.

— Липи, ваша милосте, здається, не підходять, — промовив Зерникав, — в Батурині інша справа.

— Так, — жваво підхопив гетьман, — у характер природи не можна вриватися негармонійними формами несвоєрідних дерев. При будинку Академії мусимо взяти до уваги дах у двох кондигнаціях, модерні фронтони, два поверхи...

— На Подолі, — почав Зерникав, — якщо дозволите звернути увагу, ваша милосте, відновляємо академічну церкву. Було б не зле й її прикрасити тими самими деревами, що й Академію.

— Добра заввага. Братська Богоявленська є академічною церквою, треба зазначити спільність...

Мовчали тепер обидва. Зерникав спер руку об коліно й дивився крізь вікно, гетьман розглядав рисунок. Згодом архітект перевів зір на гетьмана. Не думав уже про будову й дерева, всю його увагу полонило обличчя його милости гетьмана України.

З здивуванням усвідомив собі, що гетьман, не зважаючи на війни та важкі умови свого панування, здавалося, вповні віддався праці зберегти культурні надбання, клав підвалини під нове духове життя своєї вітчизни. Він не щадив гроша на книгозбірні, образи славетних майстрів, скульптури. Будував церкви й пильно стежив, щоб у новий стиль вкласи притаманності мистецького духу свого народу. Наука, яку гетьман ставив на перше місце, знайшла широкий відгомін поза межами України. Академія славилася професорами астрономії і будівництва та арифметики. Славні гравери і малярі прикрашували книги, вчені писали літописи, а молоді студенти горнулися до Академії, як до своєї найкращої »Альма матер«.

Згадав Зерникав, як відбувалася в Академії світла комедія на Різдво Христове. Написав цей твір професор поетики Теофан Прокопович, а інженери подбали про велич самої вистави. Співав хор, від голосів хиталися на сцені дерева, по небі пересувалися хмари, світили зорі, а вистава була присвячена ктиторові й добродієві Академії — його милості пану гетьманові.

Це гетьман дав нове обличчя вітчизні. Появилися нові люди, непохитні й тверді, які казали: будемо тим, чим хочемо бути!

Гетьман у задумі перекинув зір на купу найновіших листів і враз змінилося його обличчя, в очах заграли темні блиски й він сягнув по

листа з Москви. Лиснули дорогі камені на персях пальців, читав листа на віддаль витягнутої руки. Це був лист, що його бачив Минович, лист з погрозами, царський наказ підлеглому.

Гетьман думав. Ніяких знаків його спротиву цареві не було й не могло бути. На це він був занадто досвідченим грачем. Дивився на письмо й намагався поміж стрічками знайти те, чого шукав.

Рукою сягнув по дзвінок.

— Полковника Бистрицького!

Зерникав, який збирався висловити свою думку про каштани біля Академії, зацікавився. Чимало разів був приямним, коли гетьман полагав державні справи, знав про найбільші таємниці володіння, але таким, як тепер, не бачив ще гетьмана ніколи. Риси обличчя стали неначе кам'яні, очі гляділи гостро, немов би кидали меткі стріли.

Ввійшов полковник.

Гетьман помалу звернувся до Бистрицького.

— Справа вітчизни вимагає взяти під суворий догляд генерального суддю Кочубея і полковника Іскру. Вимагаю великої обережності й уваги. Я переконаний, що вони зрадники!

Бистрицький мовчав.

— Щоденно будете мені звітувати. Подробиці, звичайно, поладнаєте самі.

Бистрицький вийшов.

У світлиці зависла загрозлива атмосфера. Збентежений страшною вісткою Зерникав не знав, що чинити з собою. Збирався попросити гетьмана, коли ясновельможний підвів голову. З другої кімнати неслися голоси й сміх і враз рвучко відкрилися подвійні двері; в них стало розсміяне дівча, захоплене не то юністю своєю, не то виглядом гетьмана.

На обличчі володаря появилася щасливий усміх. Простягнув до дівчини руки:

— Мотре!

Ольга ЛУБСЬКА

Падають жолуді

Нізвідкіля привіту. Рінню забуття
як шорстко обгороджений цей дім.
Лиш вірні зорі: звечоріє — й мерехтять,
та падають зелені жолуді.

Коли ж вітри — не відати чиї гінци —
Напоють коней зрідка під вікном,
то не здається вже терпким вино,
стають рубінами звичайні камінці.

ОРЧІ

БАГРЯНИЙ КВІТ

(Продовження, 8)

РОЗДІЛ XXIV

ЗАСІДКА

Час проходив непомітно й швидко. Брогар вештався по кімнаті, застеляючи стіл та приготівляючи його на прийняття нових гостей. Цікавість, з якою Маргарита дивилася зі своєї схованки на ці приготування, приневолювала її забути про тривожні хвилини вижидання приходу чоловіка. Брогар напевно приготівляв стіл для Персі, який обіцяв йому прийти повечеряти, і здається, що господар хатини відчував респект перед тим високим англійцем, бо він намагався надати кімнаті трохи привабливості.

Він витягнув навіть з якогось кутка біля печі щось схоже на перший погляд на скатертину; але коли він розгорнув її та побачив, що вона вся з дірами й в плямах, безнадійно покивав головою. Все таки він простелив її на столі, дбайливо намагаючись закрити подерті місця. Опісля він узяв стареньку й теж подерту, але якоюсь мірою чисту стирочку та витер нею склянки, тарілки й ложки, які розклав на столі.

Маргарита не могла приховати веселої усмішки, споглядаючи на незграбні рухи Брогара та слухаючи його придушених прокльонів, що їх він кидав за кожним майже своїм рухом. Правдоподібно, що зріст та широкоплечість Персі, а може й вага його кулака так вплинули на цього вільного французького громадянина, що він завдавав собі стільки труду, бо без цього і пальцем не тронув би, щоб чимнебудь послужити одному з «проклятих аристократів».

Коли стіл був уже більш-менш приладнаний, Брогар обкинув його поглядом з очевидним вдоволенням, опісля витер полою своєї блюзи одно крісло, підкинув до печі трохи хмизу й вийшов з кімнати повільним, важким кроком селянина.

Маргарита залишилася сама зі своїми думками. Вона постелила свій подорожній плащ на сніп жита, що знаходився в комірці й розсілася на ньому вигідно бо солома була свіжа й приглушувала трохи ті запахи, що доходили знизу, з кімнати. В цю хвилину леді Блекней була майже щаслива: бо ж, дивлячись крізь подерту завіску, вона могла бачити поламаний стілець, пірвану скатертину, склянку й тарілку на столі, які пригадували їй, що вони призначені для Персі, пригадували про те, що ось-ось,

за кілька хвилин, вона зустрінеться зі своїм чоловіком у цій опущеній і всіми забутій корчмі.

Думка про цю зустріч була така приємна, що Маргарита примкнула очі, щоб забути про все, що могло сполошити її. Персі незабаром буде тут і вона збіжить по сходах йому назустріч; він пригорне її своїми дужими раменами й вона доведе йому, що була б рада вмерти за нього, разом з ним, і що немає на землі більшого щастя для неї. Що ж станеться опісля? Ніщо не може вплинути на зміну його плянів. Вона ж знала, що сер Ендрю мав рацію, коли твердив, що Персі зреалізує всі свої пляни, без огляду на небезпеки; навіть вона сама — хоч є тут біля нього — не зможе нічого іншого зробити, як тільки перестеретти його, заохотити до обережності, розказавши, що Шовелен є на його слідах. Віднайшовши свого чоловіка, вона була зобов'язана відпустити його для того, щоб він виконав своє завдання; їй не вільно було затримувати його ані словечком, ані поглядом. Вона ж послухає його, що він не казав би їй, хоч би це був наказ відійти й ждати на нього серед невимовних мук тривоги, коли він піде на смерть.

Дарма, що Маргарита відчувала страх, вона легше витримувала його, ніж думку про те, що їй ніколи не доведеться визнати чоловікові, як дуже вона любить його; доля пощадила її перед цим жахіттям, бо ж він буде незабаром тут, у цій кімнаті й тоді вона зможе сказати йому все про свою любов і свою тугу за ним.

Несподівано тонкий Маргаритин слух уловив легкий відгомін кроків, що наближалися з віддалі. Її серце затріпоталося з радості; чи це був Персі? Ні, його крок не такий важкий і довгий, як той, що вона почула. До того ж їй здавалося, що розрізняє ходу двох людей. Так, до хатини наближалось двоє, правдоподібно, двох чужинців, або мешканців міста, які хотіли зайти в корчму й випити чарочку вина або...

Маргарита не встигла докінчити своїх припущень, як біля дверей обізвалися владні голоси й чиясь міцна рука шарпнула клямку. Заразом почувся крик:

— Гей, громадянине Брогар! А ходи-но сюди!

Маргарита не могла бачити тих, що входили до кімнати, бо через щілини в заслоні своєї криївки видно було тільки одну частину помешкання. Вона почула, як Брогар вийшов з другого приміщення, човгаючи ногами й проклинаючи весь світ. Побачивши чужинців, він затримався посеред кімнати, з презирством скривив уста й вилаявся ще гидкіше, ніж раніше під час прибуття Маргарити з сером Ендрю:

— Проклятуща ряса!

Серце в грудях Маргарити завмерло, коли вона побачила новоприбулого, що якраз підступив до Брогара. Він був одягнений у чорну рясу, ширококрисий капелюх та черевики з спражками,

що їх носили французькі священики, але перед Брогаром він на мент відхилив свою одягу на грудях і з-під неї виглянула трибарвна шарфа. Цей рух прибулого вистачив, щоб презирство Брогара перемінилося раптом в принизливу услужливість, помішану з страхом. Маргариту зморозило; вона не мала змоги бачити обличчя цього французького священика, бо його закривала тінь ширококрисого капелюха, але вона пізнала тонкі й костисті руки, легку похилість плечей, цілу поставу — це був Шовелен.

Жахливість ситуації була для Маргарити просто фізичним ударом. Думка про те, що станеться тепер, відбирала їй свідомість і вона надлюдським зусиллям перемогла себе, щоб не зімліти, не впасти від несподіваного лиха.

— Тарілку зупи й пляшку вина! — наказав Шовелен. — А опісля зникай звідсіля. Ти розумієш, правда? Хочу бути самий.

Брогар послухав цього разу мовчки й без спротиву чи прокльонів. А Шовелен сів біля стола, що був приготований для високого англійця. Господар хати поспішно подав йому зупи й вино. Другий чоловік, що ввійшов разом з Шовеленом і якого Маргарита не могла бачити з своєї кімнати, стояв біля дверей.

На знак дипломата Брогар зник з кімнати. Шовелен кивнув рукою своєму супутникові й цей підійшов до стола. Маргарита пізнала його з першого погляду — це був Дегас, особистий секретар Шовелена й найкращий виконавець його наказів, якого вона не раз бачила в Парижі. Дегас перейшов кімнату й кілька хвилин пильно надслухував біля дверей, якими вийшов Брогар.

— Ніхто не підслухує? — запитав коротко Шовелен.

— Ні, громадяніне.

Маргарита злякалася, щоб хитрий француз не дав наказ своєму секретареві перешукати всю кімнату й її крийвку. На щастя, Шовелен, мабуть, поспішав, бо він прикликав Дегаса до себе.

— Англійська шхуна? — запитав він.

— Ми стратили її з очей перед заходом сонця, громадяніне, — відповів секретар, — але тепер вистежили її на сході біля рога »Сірій Ніс«.

— Ну, то гаразд. До речі, а що говорить сотник Жютлей?

— Він запевнив мене, громадяніне, що всі розпорядження, які ти переслав йому минулого тижня, є виконані. Всі дороги обставлені стежами, що пильнують їх вдень і вніч, побережжя теж є під пильним доглядом.

— Чи він знає, де є хата батька Бляншара?

— Ні, громадяніне, ніхто не знає нічого про таку хату. Правда, тут на побережжі є кільканадцять хат рибалок, але...

— Добре. А які засоби охорони прийнято цієї ночі? — обірвав мову секретаря Шовелен.

— Стежі ходять по дорогах і на пляжу, як ти наказав, громадяніне. Сотник Жютлей жде нових вказівок.

— Отже, ти мусиш піти й негайно його віднайти. Скажи йому зміцнити стежі, головню ту, що на побережжі, розумієш?

Шовелен говорив швидко й рішуче й кожне його слово відгомнювалося в серці Маргарити, немов похоронний дзвін на могилі її найкращих надій.

— Люди мусять звернути якнайпильнішу увагу на кожну особу, яка їхатиме в районі цього побережжя конем, возом, чи йти пішки, — продовжував Шовелен, — а головню, уважати на високих на зріст. Шкода описувати вигляд цієї людини, бо я певний, що вона буде в переодягненні, але одного вона не зможе змінити — свого високого зросту, хіба, що згорбиться. Ясно?

— Цілком, громадянине.

— Якщо лише хтось з вояків спостереже чужинця, він повинен узяти собі до помічі другого товариша й не пускати цього чужинця з очей. А той вояк, що дозволить чужинцеві висмикнутися неспостережено, заплатить за це своїм життям. Коли ж чужинець появиться, хай котрий з вояків негайно приїде сюди конем й повідомить мене, зрозумів?

— Зрозумів, громадянине.

— Гаразд. А тепер іди й пошукай Жютлея. Припильнуй теж, щоб стежі дістали негайно підкріплення і зажадай від сотника, хай дасть тобі пів тузень вояків, з якими ти повернешся сюди. Сподіваюся, що ти повернешся сюди за десять хвилин. Іди!

Дегас поздоровив і подався до дверей.

Слухаючи слів Шовелена, який давав накази своєму підлеглому, Маргарита зі страхом бачила плян спіймання «Багряного Квіту». Французький дипломат хотів, щоб утікачі, що ожидали прибуття Персі, почувалися безпечними. Після того Шовеленові вояки оточать сміливого змовника й спіймають його на гарячому вчинку в той час, коли він рятуватиме роялістів, ворогів Республіки. Завдяки цьому англійський уряд не зможе навіть легально протестувати в користь сера Персі, якщо б його спіймання відбулося широким відгомном за кордоном. А тому, що Персі змовлявся з ворогами французького уряду, Республіка має право засудити його на кару смерти.

Отже, сер Персі й його протеговані не мали й найменшої надії на успіх в утечі. Бо ж усі шляхи є обставлені вартою і всі порти на побережжі пильно бережені, пастка є добре закладена й стягається помалу, поки не замкнеться довкола «Багряного Квіту», якому цього разу не допоможе ніяке, хоч би яке казкове, переодягнення.

Дегас був уже в дверях, коли Шовелен завернув його. Маргарита була цікава, який новий чортівський плян уклав французький агент, щоб спіймати сміливця, проти якого було п'ятдесят озброєних вояків? Вона поглянула на Шовелена, коли він звернувся до свого секретаря, але могла побачити тільки його

обличчя. В цю хвилину це бліде й худе обличчя та маленькі очі були сповнені такої ненависти й пекельної злоби, що в серці молодої жінки згасла остання надія, бо Маргарита знала, що від Шовелена не можна сподіватися ніякого милосердя.

— Я забув, — сказав з несамовитим сміхом Шовелен, затираючи свої костисті долоні, — що високий чужинець може оборонятися. Тому в ніякому випадку не вільно стріляти, запам'ятай це собі добре, хіба тільки в останній конечності. Хочу мати цього чоловіка живим... якщо це можливе.

Його сміх був схожий на сміх чортяк, що радіють муками своїх жертв. Маргарита переживала цілу скалю страху й тривоги, яку може витримати людське серце. Тож, коли Дегас вийшов з кімнати й коли вона залишилася сама в брудній комірці, разом з нелюдською істотою, що сиділа при столі, Маргарита була переконана, що прийшла її остання година. Шовелен не переставав сміятися і затирати рук, наперед смакуючи свою перемогу.

Очевидно, що його пляни матимуть успіх. В них немає ні однієї непередбаченої щілинки, крізь яку міг би пролізти навіть найхитріший й найсміливіший очайдух. Всі дороги є під пильною обсервацією, а в самотній хатині десь на побережжі ждуть свого порятівника утікачі й спричиняться до його смерті, ні, гірше, ніж до смерті! Оцей диявол у кімнаті, одягнений в одяг божого чоловіка, є занадто жорстокий, щоб дозволити відважному героєві померти швидкою смертю, як воякові, що гине на полі слави.

Він бажає дістати його до рук, бо цей противник так довго водив його за ніс і насміхався з усієї Шовеленової сили. Тому ворог хоче налюбуватися моральними муками того, якого він так смертельно ненавидить. Гордого орла спіймають, обкарнають йому крила й тоді його почне кусати звичайний щур. А вона, його дружина, що так кохає його, що прибула сюди для його порятунку, не має ніякої змоги прийти йому на поміч. Їй не залишилося вже більше нічого, як тільки вмерти разом з ним і знайти перед тим хвилину, в якій вона могла б признатися йому в своєму великому до нього коханні, розкрити перед ним усю свою душу.

Шовелен зняв капелюха й Маргарита могла бачити його профіль обличчя, загострену бороду, коли він нахилився над тарілкою зупи. Здавалося, що він є дуже задоволений і спокійно жде на розвій подій. Цей спокій і радість ворога здивували Маргариту: як може людська істота так сильно ненавидіти свого ближнього!

Раптово Маргарита почула голос, який зморозив її душу, дарма, що в цьому голосі була безтурботність і хвилююча радість. Це був відгомін бадьорої пісні, що її співав невидимий співак: «Хай Бог береже короля!...»

РОЗДІЛ XXV

ОРЕЛ І ЛИС

Слухаючи цього голосу, Маргарита перестала віддихати й їй давалося, що життя тікає від неї. Бо ж у співакові вона пізнала голос свого чоловіка. Мабуть, що й Шовелен почув його, бо він поспішно схопив свого капелюха й глибоко втиснув на чоло, затінюючи крисами обличчя.

А голос наближався; на протязі однієї миті в Маргарити виникло божевільне бажання, вистрибнути з комірки, перебігти кімнату до дверей і за всяку ціну затримати цю пісню, багати веселого гостя, щоб рятував себе — тікав від смерти, поки ще не є надто пізно. Але ще в пору вона придушила в собі цей відрух серця, усвідомлюючи собі, що Шовелен затримав би її раніше, ніж вона встигла б добігти до дверей, до того ж вона не була певна, чи його вояки не розташовані на віддаль голосу. Її непродумана акція могла б лише дати знак, що спричинив би смерть людини, яку вона хотіла врятувати за ціну власного життя.

»Хай довго володіє поміж нами,

Боже, бережи нам короля...« —

співав голос, уже сильніше. А через хвилину двері відчинилися з великим стукотом і раптом настала тиша.

Маргарита не могла бачити, як співак увійшов у кімнату; вона притаїла лише своє дихання й намагалася відтворити образ того, що діялося.

Входячи до хати, Персі Блекней зразу кинув поглядом на священика, що сидів біля стола; його вагання не тривало довше, ніж п'ять секунд, і молода жінка побачила, як він перейшов кімнату, питаючи веселим голосом:

— Хе, гей, що це, нікого немає? А деж цей дурень Брогар?

Сер Персі мав на собі той самий багатий плащ та одержу до кінної їзди, в якій Маргарита бачила його останній раз, два дні тому, в Річмонді, коли він прощався з нею. Від постаті Персі аж було бездоганною елеганцією, його мережива при блюзі й на манкетах були свіжі й білі, руки плекані, а ясне волосся дбайливо зачесане й укладене в кучері. Він тримав свій монокль з такою невимушеністю, яка була притаманна тільки йому. Коротко, сер Блекней, баронет, міг здаватися, що він якраз вибирається на прийняття до принца Валії, а не йде несвідомо в пастку, що йому зготував його смертельний ворог.

Сер Персі затримався на середині кімнати. Його ж жінці здавалося, що в цю хвилину Шовелен крикне, дасть знак, кімната наповниться вояками й вона кинеється на поміч чоловікові, щоб дорого продати своє життя. В той час, коли сер Персі стояв так серед хати, не знаючи, що йому загрожує небезпека смерти, Маргарита ледве що не закричала до нього:

— Рятуйся, Персі! Це твій смертельний ворог! Утікай, поки не пізно!

Але Маргарита не мала часу цього зробити, бо в цю хвилину сер Персі сміливо підступив до стола й, поклепуючи свobodно священика по плечах, сказав своїм удавано повільним і розтяглим голосом:

— Ну, й комічний випадок!.. Пан Шовелен... А я присягнув би, що ніколи не сподівався побачити вас тут.

Шовелен, який якраз ніс до рота ложку зупи, мало не задавився. Блідина його худого обличчя раптом збільшилася й сильний напад кашлю заощадив хитрому репрезентантові Франції намагання не зрадити своє велике здивування. Було очевидним, що Шовелен не був приготований на такий зухвалий жест з боку свого ворога й ця героїчна сміливість відібрала йому мову.

Розгубленість Шовелена яскраво вказувала, що він не подбав про те, щоб оточити корчму відділом вояків і це зразу зрозумів Блекней, якого ум почав жваво працювати над новим пляном зискати з цієї несподіваної зустрічі.

Маргарита навіть не ворухнулася в своїй комірці. Вона ж пообіцяла була сер Ендрю ні словечком не відзиватися до сер Персі в присутності чужих осіб, і мала настільки сили волі, що не кинулася без надуми до свого чоловіка. Але сидіти так безчинно й дивитися на цих двоє людей, що знаходилися разом в одній кімнаті, було великим випробуванням для молодой жінки. Вона ж чула, як Шовелен давав накази обставити вояками всі дороги, й знала, що коли Персі вийде з кімнати «Сірого Кота», в якійнебудь бік, то він не зможе далеко відійти, щоб не потрапити на вояків Жютлея. З другого боку, якщо він залишиться тут, Дегас матиме час повернутися з шістьма вояками, як наказав йому Шовелен. Пастка замкнеться і Маргариті не залишиться нічого іншого, як сидіти без діла й снувати здогади.

Обидва чоловіки творили дивний контраст і з них француз був більше схвилований, ніж сер Персі. Маргарита добре знала його, щоб не відгадати, що діялося в його душі. Він не мав ніякого страху за себе, дарма, що знаходився на самоті з сильнішою від себе людиною, відомої з своєї сміливості й відваги, яка переходила людську уяву. Маргарита була переконана, що Шовелен нехтував особистою небезпекою, але він лякався одного: щоб цей зухвалий англієць не зіпсував йому плянів та не вирвався після того, як уб'є його. Бо ж його підлеглі напевно не зможуть так легко спіймати «Багряного Квіта», якщо ними не керуватиме впевнена рука й хитрий ум.

У всякому разі, висланець французького уряду був покищо безпечний в товаристві свого сильного противника. А Блекней далі спокійно ляскав його по плечах, усміхаючись своїм дурнувтим сміхом.

— Мені дуже прикро... — говорив він весело — дуже сумно, бо я, мабуть, перешкодив вам... Коли ви їли зупу... то я... ех,

що за нерозважливість... так, зупа є дуже небезпечна... Їйбо!.. Один з моїх приятелів умер одного разу... захлиснувся... як і ви, ложкою зупи й задушився, так... еге ж...

Він усміхався перелякано й ласкаво, дивлячись на Шовелена.

— До сто сот! — продовжував сер Персі в той час, коли його співрозмовець трохи успокоївся від кашлю, — це проклятуща діра, ця хатина, правда? Ви дозволите? — вибачився він, сідаючи на крісло біля стола й присуваючи до себе вазу з зупою, — цей ідіот Брогар напевно вже спить або ловить гав.

На столі стояла друга тарілка й сер Персі спокійно присунув її до себе та налив у неї зупи, опісля випив чарку вина.

Маргарита запитувала себе в душі, якою буде поведінка француза. Його переодягнення було таке досконале, що він міг би цілком спокійно заперечити свою тотожність. Але Шовелен був надто тонким дипломатом, щоб зробити це дитяче й незграбне потягнення. Тому він простягнув сер Персі руку й відповів ласкаво:

— Я насправду є дуже щасливий бачити вас тут, сер Персі. Вибачте мені — гм — бо я був переконаний, що ви перебуваєте по той бік каналу Ля-Манш. А ця несподіванка просто приголомшила мене.

— Хе, — почав Персі, сміючись, як дитина, — це правда, пане... як властиво?.. Шобертене?

— Вибачте, Шовелен.

— Ох, прошу вас вибачення в сотий раз. Очевидно, що Шовелен... Хе... В мій мозок ніколи не влазять прізвиська чужих людей... Так...

Сер Персі спокійно їв свою зупу, сміявся з щирого серця так, немов би він тільки для того прибув до Кале, щоб повечеряти в цій огидній корчмі разом з своїм смертельним ворогом.

Маргарита дивувалася, чому він не задушить цього малого француза; і правдоподібно, що ця думка появилася була в душі Персі, бо час від часу його змучовані великі очі ясніли понурим вогнем, коли їхній погляд затримувався на худій постаті Шовелена, який, відзискавши рівновагу, спокійно їв.

Але проникливий розум сера Персі, вишколений і розвинений серед багатьох сміливих змов і пригод, не дозволяв йому бігти наосліп у непотрібні небезпеки. Аджеж не було певности, чи хатина не є обставлена ворогами, чи господар корчми не є на службі Шовелена, чи крик дипломата не викличе дві десятки людей, що нападуть на нього, Персі, й арештують його раніше, ніж він устигне помогти утікачам. Ні, сер Персі не хотів ризикувати; він мусів помогти своїм підопічним, хотів бачити їх на волі й в безпеці. Бо ж він дав їм слово й дотримає його. Тому сер Блекней заїдав і розмовляв в Шовеленом спокійно, укладаючи тим часом пляни, а в малій комірці його бідолашна дружина ламала собі голову над загадкою, що їй чинити. Бажання

побігти до свого чоловіка завдавало їй справжні тортури, але вона навіть не зважувалася поворухнутись, щоб, бува, найменшим рухом не зрадити і не порушити його плянів.

— А я й не знав, — сказав Блекней до Шовелена, — що ви належите... до священничого стану.

— Я... гм, — забурмотів Шовелен.

Холодна сміливість його противника відбирала дипломатові звичайну певність себе.

— Але я все таки пізнав вас, — продовжував сер Персі, наливаючи собі нову чарку вина, — хоч сказати правду, перука й капелюх таки трохи змінили вас.

— Думаєте?

— Мій Боже! Це так змінєє кожного... але, до лиха! Сподіваюся, що вас не засоромило це завваження? Мені завжди вихоплюються такі недоречні завваження... Прошу вас, щоб ви не брали цього за зле...

— Ні, ні, але ж ні... гм. Сподіваюся, що пані Блекней почувається цілком добре? — сказав Шовелен, бажаючи змінити тему розмови.

Не поспішаючи, Персі доїв зупу, випив вино й, як видалося Маргариті, бистрим поглядом обкинув всі закутки кімнати.

— Дуже добре, спасибі, — відповів він врешті холодно.

Настала хвилина мовчанки, під час якої Маргарита могла стежити за цими двома неприятелями, що в своїй душі оцінювали один одного. Їй видно було майже ціле обличчя сера Персі, що сидів біля стола, не далі, як десять кроків від того приміщення, де вона притаїлася, не знаючи, що діяти, ні що мислити. Її мучило бажання зійти до свого чоловіка. Але людина, яка потрапила грати свою роль таким способом, як тепер, не потребувала порад жінки, що їй робити, щоб уникнути небезпеки.

Як кожна закохана жінка, Маргарита милувалася виглядом чоловіка, що його вона любила. Крізь щілини подертої завіски вона розглядала гарне обличчя Персі і в його лінивому погляді голубих очей та в дурнуватому сміху відчувала силу, енергію й витонченість, що придбали «Багряному Квітові» пошану й довір'я його помічників.

»Нас є дев'ятнадцять, готових віддати своє життя за вашого чоловіка, леді Блекней!« — сказав їй сер Ендрю; і розглядаючи в усіх деталях це високе, квадратне чоло, ці голубі глибокі очі, загальний вираз обличчя, позначеного твердою відвагою під чудовою маскою придуркуватости, надлюдську волю й майже казкову геніальність, Маргарита зрозуміла чар впливу сера Персі на його співтоваришів; зрештою, чи ж вона сама не була прикована до нього своєю вродою, серцем і уявою?

Шовелен, що намагався приховати свою нетерплячість притаманними йому гладкими манерами, нишком глянув на годинник.

Дегаса ось-ось не видно: за дві-три хвилини цей зухвалий англієць буде вже в безпечному місці, під охороною пів тузена вірних вояків сотника Жютлея.

— Ідете до Парижу, сер Персі? — запитав спокійно француз.

— Де там, до лиха! — відповів, сміючись, Блекней. — Іду не далі, як до Лілю. — Париж не для мене... Дуже не вигідне тепер місто цей Париж, .. пане Шобертене, .. вибачте, .. Шовелене!

— Але не для такого англієця, як ви, сер Персі, що не цікавиться боротьбою, яка там точиться.

— Еге ж, знаєте, це не мої справи, а наш проклятущий уряд є увесь по вашому боці. Старий Пітт не зважить навіть до гуски крикнути «гуш». Ви поспішаєте, пане? — докинув він, бачачи, що Шовелен знову витягнув свого годинника. — Може яка домовлена зустріч?.. Прошу вас, не звертайте на мене уваги, я маю досить часу.

Він став від стола й присунув крісло до ватрана. Маргариті дуже хотілося побігти до нього, бо ж час проходив і Дегас повинен був надійти за одну-дві хвилини, а з ним разом вояки Жютлея. Персі не знав цього й... ох, яке це все було жорстоке й якою вона була безсилою.

— Я не поспішаю, — говорив сер Персі, але й не заздрю нікому залишитися довше в цій брудній норі, ніж потрібно. Але, на Бога, пане, — сказав він, коли побачив, що Шовелен уже втретє дивиться на годинник, — чи ви думаєте, що ваш годинник ітиме швидше, коли ви на нього дивитесь? Напевно ви ждете на когось приятеля?

— Так... на приятеля.

— Але не на даму, панотче, — жартував Блекней, — бо Церква на це не дозволяє? Ге? Але, скажіть мені, не хочете присутися сюди, ближче вогню?.. Починає бути чортівське зимно.

Він ударив каблуком чобота по лому в печі, аж посипалися іскри. Здавалося, що сер Персі ніяк не спішиться й не свідомий того, що йому грозить небезпека. Він спокійно присунув до ватрана друге крісло й француз, що не міг довше приховати свого неспокою, сів біля вогню таким способом, щоб мати на очах двері кімнати.

Дегас вийшов чверть години тому. Маргарита була переконана, що коли тільки він повернеться, Шовелен зрезигнує зі всіх своїх плянів відносно утікачів, а негайно займеться зухвалим англієм.

— Ге, пане Шовелене, — сказав сер Персі, — скажіть мені, прошу вас, чи ваша приятелька є гарненька? Бо ж ці маленькі французькі жіночки є до біса такі вродливі... Як? Але, прошу вас, я не наполягаю на тому, щоб ви призналися, — додав він, підходячи до стола, — в питаннях смаку Церква ніколи не залишалася позаду... Правда?

Але Шовелен не слухав його слів. Вся його увага була зосереджена на двері кімнати, якими повинен був увійти незаба-

ром Деґас. Думки Маргарити теж були спрямовані на цей пункт, бо її вуха зачули раптом серед тиші ночі розмірений стукіт численних ніг.

Це був Деґас зі своїми людьми! Ще три хвилини й вони будуть тут! Три хвилини тільки й станеться жахливе нещастя: сміливий орел попаде в пастку тхора! Маргарита хотіла кричати, але не зважувалася, бо, наслухуючи відгомону кроків вояків, вона весь час слідувала очима за всіма рухами Персі. Він стояв біля стола, на якому були розкидані рештки вечері й посуд; тарілки, склянки, ложки, сільничка й посуд з перцем були розставлені в неладі. Сер Персі відвернувся від Шовелена плечима й продовжував говорити до нього удаваним дурнуватим голосом, але тим часом він швидко виймив зі своєї кишені табакерку й висипав до неї, перець. Опісля він звернувся до Шовелена.

— Ге, ви щось кажете, пане Шовелене?

Шовелен був надто зайнятий надслухуванням стукоту кроків, що наближалися до хати, щоб звертати увагу на те, що робить його противник. Радіючи своєю близькою перемогою, він, одначе, намагався бути байдужим.

— Ні... це ви щось сказали, сер Персі...

— Я казав, — почав Персі, наближаючись до Шовелена, — що жид з Пікаділлі продав мені цього разу найкращий тютюн, який тільки може бути. Чи не зробили б ви мені чести, панотче?

Він стояв перед Шовеленом і добродушно простягав йому свою табакерку.

Шовелен, що, як він казав Маргариті, бачив тільки великий поворот у своєму житті, ніколи не сподівався цього. Натуживши слух, щоб почути кроки тих, що наближалися, звернувши очі на двері кімнати, та заспокоєний невинними манерами англійця, Шовелен спокійно взяв щіпку табаки.

Тільки той, кому випадково довелося глибоко вдихнути носом певну кількість перцю, може мати слабе уявлення жахливої ситуації, в яку попаде людина, що понюхала цього зілля.

Шовеленові здавалося, що його голова розривається на шматки; чхання душило його й на протязі однієї хвилини він був сліпий, глухий і німий, а в цей час Блекней спокійно дістав з кишені кілька срібних монет, поклав їх на стіл, опісля без найменшого поспіху відчинив двері й вийшов з кімнати.

(Далі буде)

3 документів про боротьбу УПА**Командир Мирослав Онишкевич — «Орест»**

Серед документів, що їх використав у своїй книзі під заголовком «З історії польського війська в роках 1945-1948» ген. Ігнат Блюм (докладніше про це див. попереднє число нашого журналу за липень 1960), знаходиться теж передрук слідчого протоколу арештованого польським НКВД Петра Федорова — «Дальнича» — колишнього шефа Служби Безпеки ОУН в Закерзонському Краю. В цьому протоколі є багато матеріалу про УПА, її структуру, боротьбу та про командира українських збройних сил на зайнятих Польщею теренах, Мирослава Онишкевича — «Ореста». Даючи цей протокол нашим Читачам в українському перекладі, застерігаємось, що він може бути відповідно спрепарований польськими слідчими чинниками або й самим автором згаданої книги, ген. Блюмом, і не віддзеркалює вірно зізнань Федорова. — Ред. «ВШ».

*

«Варшава, дня 24 вересня 1949 р.

ПРОТОКОЛ ПЕРЕСЛУХАННЯ СВИДКА

Прізвище й ім'я — Федорів Петро, псевдо «Дальнич»

Імена батьків — Михайло й Теодора

Дата й місце народження — 20 листопада 1910 р., Криве, пов. Бережани

Місце замешкання — без постійного місця замешкання

Національність — українська

Громадянство — польське

Віровизнання — греко-католицьке

Професія — без професії

Освіта — 2 роки правничих студій на У. Й. К. у Львові

Родинний стан — жонатий

Матковий стан — не посідає

Каральність — не караний

Відношення до підозрілого — чужий

Свідомий відповідальности за приховання правди або складення фальшивого зізнання, прирікаю урочисто, що говоритиму щиру правду, не затаюючи нічого з того, про що я знаю.

Підпис свідка:

Федорів Петро

Питання: Подайте своє становище в українському націоналістичному русі на терені польської держави.

Відповідь: Я, Федорів Петро, псевдо «Дальнич», під час своєї конспіративної діяльності в українському націоналістичному русі на терені польської держави від половини 1944 року до часу мого арештування, себто, до дня 16 вересня 1947 р., виконував функцію головного референта СБ (Служби Безпеки) на терені т. зв. Закерзонського Краю (при цьому ген. Блюм подає таке пояснення: «Закерзонський Край: терени Польщі — воєводства ряшівське й люблінське та частина воєв. краківського й білостоцького — І. Б.») й автоматично був я членом крайового проводу ОУН (Організації Українських Націоналістів) на терені т. зв. Закерзонського Краю.

Питання: Показую Вам знімку Онішкевича, псевдо «Орест». Прошу подати про його участь в українському націоналістичному русі на терені польської держави.

Відповідь: На показаній мені знімці пізнаю Мирослава Онішкевича, псевдо «Орест». Мирослав Онішкевич, псевдо «Орест» — був діяльним членом українського націоналістичного руху на терені польської держави і виконував функції головного командира УПА (Української Повстанчої Армії) на терені т. зв. Закерзонського Краю від кінця 1945 р. до часу мого арештування (бо після того я не бачився з ним) і був разом членом крайового проводу ОУН у Закерзонському Краю. До складу «крайового проводу» ОУН Закерзонського Краю входять:

- а) крайовий провідник ОУН — Ярослав Старух, псевдо «Стяг»
- б) шеф СБ (Служби Безпеки) — я, Петро Федорів, пс. «Дальнич»
- в) командир УПА — Мирослав Онішкевич, псевдо «Орест»
- г) референт пропаганди ОУН, пс. «Оріян», прізвища не знаю.

Крайовий провід ОУН був керівним тілом цілого українського націоналістичного руху в Польщі.

Питання: Схарактеризуйте участь Мирослава Онішкевича — «Ореста» в українському націоналістичному русі до часу, коли він перебрав становище головного командира УПА на Закерзонський Край.

Відповідь: До 1939 р. на шпальтах преси було публіковане прізвище Мирослава Онішкевича і його брата Юрка в зв'язку з веденням проти нього процесом за приналежність до нелегальної організації ОУН, але ближчих даних про діяльність Мирослава Онішкевича в українському націоналістичному русі до 1939 р. не можу подати, бо не знаю про них. Під час німецької окупації Мирослав Онішкевич був від 1943 р. членом УПА в львівській області, де виконував функції референта в організаційно-мобілізаційному рефераті при головному комендантові УПА львівської області і виступав під псевдом «Орест». Мирослав Онішкевич, псевдо «Орест» займався тоді вербованням у терені українців до відділів УПА, їхнім перевишколом, а опісля призначував звербованих до окремих відділів УПА. Свою функцію виконував «Орест» до хвилини переходу фронту в червні 1944 р. Після переходу фронту в 1944 р. «Ореста» призначено на становище вищого командира — не знаю докладно тодішнього його становища — УПА у Військовій Окрузі число 2 (львівська). «Орест» був на цьому становищі до часу перебрання ним становища головного командира УПА в Закерзонському Краю, що сталося наприкінці 1945 р.

або на початку 1946 р. До квітня 1945 р. відділи УПА в Закерзонському Краю підлягали штабові УПА Військової Округи ч. 2, де комендантом був тоді «Вороний». В квітні 1945 р. зорганізовано «крайовий провід ОУН — Закерзонського Краю» і з тією хвилиною всі відділи УПА, що знаходилися на території польської держави, підлягали командирові УПА в Закерзонському Краю. Від квітня 1945 р. до хвилини, коли Мирослав Онишкевич перебрав функції командира УПА в Закерзонському Краю, на цьому становищі не було нікого, а цю функцію виконував тимчасово крайовий провідник ОУН Ярослав Старух, пс. «Стяг».

Питання: Подайте генезу, історію Української Повстанчої Армії і її роль.

Відповідь: В 1940 році відбулася конференція Організації Українських Націоналістів у Кракові, у висліді якої в лоні ОУН настав розлам на групу ОУН — Степана Бандери, і групу ОУН Андрія Мельника. Група Бандери, як і група Мельника пішла на повну співпрацю з командуванням німецького Вермахту, організуючи окремі українські легіони, що їх пізніше вжито по боці гітлерівської Німеччини до боротьби проти Советського Союзу. Український Центральний Комітет (УЦК), що знаходився тоді в Кракові, опанували прихильники Мельника. Цей Комітет очолював проф. Кубійович. Група Мельника й УЦК були в щільному контакті з німецькими чинниками, між іншим, з вищим урядовцем уряду т. зв. Генеральної Губернії полк. Бізанцом. В пізнішому періоді, себто, в 1943 р., у Львові, представники мельниківської групи з Навроцьким — провідним діячем Фронту Національної Єдності — на чолі, зорганізовали СС Дівізіон-Галицієн, що її вжито до боротьби проти Советського Союзу. Натомість друга група, прихильників Бандери, ще в 1940 р. зорганізувала на терені т. зв. Генеральної Губернії «український легіон» під командуванням Романа Шухевича, що його (легіон) ужито до боротьби проти Советського Союзу вже в перших днях війни в 1941 р. Після вибуху війни в 1941 р. бандерівська група, очолена Ярославом Стецьком, створила уряд націоналістичної України і проklamувала його 30 червня 1941 р., але німці його розв'язали, а його членів арештували. Після арештування Бандери керівництво ОУН перебрав «Лебодзь», псевдо «Рубонь» і керує її діяльністю досі.* В 1943 р. зорганізовано з доручення головного проводу ОУН військову організацію під назвою УПА (Українська Повстанча Армія), командування над якою перебрав Клим Савур. Зорганізовані в той час відділи УПА є підпорядковані ОУН. З хвилиною творення відділів УПА Мельник тратить впливи серед своїх прихильників і цілі маси членів ОУН — Мельника переходять до ОУН і УПА Бандери, так що в 1944 р. у Львові існує лише керівництво ОУН Мельника. Як я згадав вище, відділи УПА були підпорядковані ОУН і були військовим органом тієї організації. Під час німецької окупації ужито відділи УПА до боротьби з відділами польської і радянської партизанки, як теж до нападів на цивільне польське населення, замешкале на тих тере-

* Помилка, бо М. Лебідь — «Рубан» виїхав на еміграцію ще в 1944 р. — Ред. «ВШ».

нах, допускаючись убивств і спалюючи майно того населення. Після приходу на терени України в 1944 р. червоної армії і польського війська, УПА розпочала інтенсивну боротьбу з цими військами, влаштовуючи засідки на малі військові відділи, та проводила диверсійну і саботажну акцію на тилах радянської армії і польського війська, що боролися з німцями. Після капітуляції гітлерівської Німеччини УПА вела збройну боротьбу з польськими військами на південно-східних теренах Польщі і з червоною армією на терені УССР, прагнучи вибороти вільну незалежну Україну (Самостійну Україну). У 1945 р., безпосередньо перед капітуляцією гітлерівської Німеччини, члени СС Дівізіон-Галіцієн перейшли більшою кількістю до відділів УПА, продовжуючи боротьбу проти СРСР і Народної Польщі. Було кільканадцять випадків, що в лавах УПА знаходилися теж німецькі офіцери й вояки т. зв. зброї СС (Вафен СС). Очолював всі відділи УПА, що діяли на терені УССР і Польщі, Головний Військовий Штаб — ГВШ. Командиром усіх відділів УПА був «Чупринка», прізвища не знаю. «Чупринка» був заразом членом головно-го проводу ОУН в УССР, як референт військових справ. Шефом Штабу ГВШ був «Шелест» — Сидір його прізвище. Терени Польщі й УССР, де діяла УПА, були опісля поділені на чотири краї. В окремих краях відділи УПА підлягали КВШ, Крайовому Військовому Штабові УПА. Поділ на краї був такий (Влюм дає замітку, що «поділ поданий Федоровим не є докладний»):

1. Подільський Край (що займав усі подільські землі). Хто був командиром і шефом штабу КВШ на терені цих земель, про це мені невідомо.

2. Північно-Західний Край (займав волинські і поліські землі по Київ). Командиром КВШ на тих теренах був «Савур Клим», хто був шефом штабу, не знаю.

3. Підкарпатський Край (займав терени львівської і станиславівської областей та чехо-словацькі землі, на яких діяла УПА). Комендантом КВШ на цих теренах був «Вороний», а хто шефом штабу, не знаю.

4. Закерзонський Край (займає терени південно-східної Польщі). Тут не було зорганізованого КВШ. Головним командиром УПА на цих теренах був Мирослав Онішкевич, псевдо «Орест» — а хто шефом штабу, докладно не знаю, але правдоподібно, що «Дубровник».

За часів німецької окупації згадані краї з описаною структурою називалися Військовими Округами, але лише в адміністративному поділі УПА. Після визволення тих теренів прийняли вони такі назви, як я подав.

Питання: Серед яких оставин призначено Мирослава Онішкевича головним командиром УПА в Закерзонському Краю?

Відповідь: Як мені відомо, то на початку 1946 р. через зв'язкового з теренів УССР, від шефа штабу відділів УПА Сидора — «Шелеста» прийшла штафета до крайового провідника ОУН у Закерзонському Краю Ярослава Старуха, псевдо «Стяг», якою то штафетою «Шелест» повідомляв «Стяга», що на становище командира УПА в Закерзонському Краю призначено «Ореста», себто, Мирослава Онішкевича. На якій підставі призначено Мирослава Онішкевича, докладно не знаю, але як мені

відомо, він був довіреним «Шелеста» і мав за собою окупаційну діяльність, бо ж займався вербованням і творенням відділів УПА у львівській області. Діставши повідомлення, «Стяг» сконтактувався з «Орестом» і з того часу Мирослав Онишкевич, пс. «Орест», виконував згадану функцію і йому підлягали всі відділи УПА на терені польської держави.

Питання: Подайте внутрішню структуру УПА в Закерзонському Краю і її особистий склад, зорганізований Мирославом Онишкевичем.

Відповідь: Структура УПА в Закерзонському Краю була така: головним командиром УПА був Мирослав Онишкевич, пс. «Орест», що був разом членом проводу ОУН в Закерзонському Краю. Головний командир УПА «Орест» підлягав по військовій і кадровій лінії шефові штабу відділів УПА «Шелестові», а по організаційно-політичній лінії «Стягові», провідникові ОУН в Закерзонському Краю. З згаданими особами «Орест» тримав систематичний контакт через своїх зв'язкових, пересилаючи ними звіти і описи дії підлеглих йому відділів УПА, і цим самим шляхом діставав від них накази й інструкції. Закерзонський Край є поділений на три військові відтинки УПА, які відповідали поділові на округи ОУН.

1. Відтинок I — криптонім «Лемко» (займає терени пов. криницького, перемиського, горлицького, безрівського та ліського). Командиром УПА цього відтинку був «Рен», що підлягав головному командирові УПА в Закерзонському Краю «Орестові».

2. Відтинок II — криптонім «Бастіон» (займає терени пов. ярославського, частину пов. любачівського і томашівського), командиром відтинку II був «Залізняк», так само підлеглий «Орестові».

3. Відтинок III — криптонім «Данилів» (займає терени пов. грубешівського, біло-підляського і частину пов. томашівського). Командиром відтинку III був підлеглий «Орестові» «Беркут». Кожний відтинок УПА мав по кілька сотень. Знаю деякі сотні в окремих відтинках, але не всі.

У відтинку I — криптонім «Лемко» — були такі сотні:

- 1 сотня під командуванням «Гриня»
- 2 сотня під командуванням «Стаха»
- 3 сотня під командуванням «Бродича»
- 4 сотня під командуванням «Громенка»
- 5 сотня під командуванням «Ластівки»
- 6 сотня під командуванням «Крилача»
- 7 сотня під командуванням «Бурлаки».

У відтинку II — криптонім «Бастіон» — знаними були мені три сотні, а саме:

- 1 сотня під командуванням «Калимовича»
- 2 сотня під командуванням «Тучі»
- 3 сотня під командуванням «Шума».

У відтинку III — криптонім «Данилів» — я знав три сотні, а саме:

- 1 сотню під командуванням «Дуди»
- 2 сотню під командуванням «Давида»
- 3 сотню під командуванням «Чавса».

Дальша структура УПА була така:

- а) сотня ділилася на чоти. В склад сотні входили три чоти.
- б) Чота ділилася на рої. В склад чоти входили три, згідно чотири рої.
- в) Рій ділився на ланки.

В склад роя входили дві ланки. Ланка нараховувала від 4-6 людей. В УПА були теж військові ступені:

- 1) Стрілець — відповідає в польському війську стрільцеві,
- 2) Старший стрілець — відповідає у ВП старшому стрільцеві,
- 3) Вістун — відповідає у ВП капралеви,
- 4) Ст. вістун — відповідає у ВП плутоновому,
- 5) Булавний — відповідає у ВП сержантові,
- 6) Старший булавний — відповідає у ВП ст. сержантові. — Старшинські:
- 1) Хорунжий — відповідає у ВП підпоручникові,
- 2) Поручник — відповідає у ВП поручникові,
- 3) Сотник відповідає у ВП капітанові,
- 4) Майор — у ВП майор,
- 5) Підполковник — у ВП підполковник,
- 6) Полковник — у ВП полковник,
- 7) Генерал — у ВП генерал.

У кожній сотні і чоті при комендантові сотні чи чоти був політичний виховник. Його завданням було виховувати упівців у націоналістичному дусі, він теж вів наклепницьку пропагандивну кампанію, що плямувала серед українського населення СРСР і Народну Польщу. Політичні виховники відділів УПА підлягали своїм командирам сотень чи чот, а інструкції для політичного вишколу й пропагандивної акції одержували від командира УПА Закерзонського Краю — «Ореста». Крім того при чотах був т. зв. харчевий. Він займався доставою харчів для відділів і маґазинованням зрабованих відділами УПА предметів. Крім цього в кожній чоті існував відділ ПЖ (польової жандармерії), що складався з 2-3 осіб. Завданням цього відділу було ловити дезертирів, як теж виконувати присуди смерти на спійманих вояках ВП та функціонерах УБ і МО. Цілістю відділів УПА керував командир УПА Закерзонського Краю і він видавав накази та інструкції.

Питання: Накресліть компетенції головного командира УПА в Закерзонському Краю Мирослава Онішкевича — «Ореста».

Відповідь: Головний Командир УПА на Закерзонський Край, Мирослав Онішкевич, псевдо «Орест», мав право видавати накази й інструкції, за якими діяли в терені підлеглі йому відділи УПА. Він видавав накази до нападів на відділи ВП, групи УБ і МО, на кооперативи й уряди, на замешкалі польським населенням села та ін., про що зізнаватиму після переліку його компетенцій. Ще згаданий мав право авансувати членів УПА, але до якого ступеня, про це не знаю. Крім цього, він переводив систематичну контролю відділів УПА й особисто інструював комендантів тих відділів, даючи їм напрямні для дальшої діяльності. Він мав теж

право дисциплінарного покарання підлеглих йому упівців і право ставити їх перед Революційний Трибунал.

Питання: Схарактеризуйте діяльність відділів УПА в Закерзонському Краю, що були під командуванням Мирослава Онишкевича — «Ореста».

Відповідь: Діяльність відділів УПА в Закерзонському Краю, що діяли на підставі наказів командира УПА-СЯН, Онишкевича, була така:

а. Дня 28-го березня в районі Балигороду сотня «Гриня», чи пак «Стаха» (Блюм уточнює своїм поясненням, мовляв, це «була сотня «Гриня», себто командира «Хріна» — Ред. «ВШ».), зробила напад на шосе, що веде з Балигороду до Тісної, на відділ ВП, в якому перебував сл. пам. генерал зброї Сьверчевські. На цій шосі влаштовано засідку на відділи ВП, що мали туди переходити. Коли відділ ВП, в якому був сл. пам. ген. зброї Сьверчевські, наблизилися до місця засідки, захований відділ УПА відкрив огонь і вив'язався бій, в ході якого згинув сл. п. ген. зброї Сьверчевські. Не знаю, хто дав наказ зорганізувати засідку, але це мала бути відплата акція за зірваний у повітря польськими військами бункер у Бескиді. Мирослав Онишкевич — «Орест» є співвинен у смерті ген. Сьверчевського, бо ж він давав накази підлеглим йому відділам УПА до нападів на відділи ВП у терені.

б. Відділи УПА з наказів командира УПА в Закерзонському Краю переводили саботажно-диверсійні напади в терені, підпалюючи ліси, знищуючи мости, залізничні шляхи й биті дороги, спалюючи села з польським населенням і збіжжя в стодолах або стогах. Незвичайних розмірів досягла саботажно-диверсійна акція під час акції переселення до УССР і на Західні землі українського населення. Тоді командир «Орест» видавав накази пристосовувати найгостріші засоби, щоб спаралізувати цю переселенчу акцію.

в. Спійманих вояків ВП та функціонерів УБ і МО відділи УПА допитували, опісля ліквідували або відбирали їм зброю і умундировання, випускаючи їх у білизні.

г. Під час переселенчої акції відділи УПА, за інструкцією «Ореста», палили села, замешкалі польським населенням, і вбивали їх мешканців.

г. Відділи УПА робили теж з наказу «Ореста» напади на кооперативи в терені й польські уряди, грабуючи майно.

д. Відділи УПА робили відплатні акції, а саме напади на станиці МО і ОРМО в терені, де чинили вбивства й грабежі майна.

е. Як я раніше згадав, політичні виховники відділів УПА вели, по думці інструкції «Ореста», наклепницьку пропаганду, спрямовану проти ССРСР, Польщі й ЧСР, виголошуючи реферати для українського населення, або кольторуючи в терені нелегальну націоналістичну літературу.

є. З більших грабінницько-терористичних акцій я знаю такі акції, що їх перевели підлегли «Орестові» відділи УПА. Наприкінці травня 1946 р. відділи УПА разом з нелегальною організацією ВІН, з якою раніше складено умову, вчинили збройний напад на місто Грубешів, під

час якого зірвано в повітря дім, де були вояки радянської армії, звільнено з в'язниці в'язнів і заатаковано будинок ПУВП у Грубешові. Докладної кількості жертв цього нападу не знаю, але було багато забитих і поранених. Мирослав Онішкевич — «Орест» є співвинен у тому нападі, бо відділи УПА діяли по думці його наказів. На початку 1946 р. відділи УПА вчинили збройний напад на сторожів Військ Охорони Пограниччя, де знищили будинок і забрали кілька вояків. Після цього збройного нападу «Стяг» передав мені велику кількість військових матеріалів і документів, на підставі яких я випрацював на 70 листках машинопису, вишкільний реферат для підлеглих мені станиць СБ, для інформації СБ, бо описував структуру ВОП, матеріали про інформацію ВОП та інші дані, що їх уже не пам'ятаю.

ж. Здобуту під час нападів відділів УПА добич переказувано господарським провідникам ОУН в округах і районах, а ці відповідно ховали її у бункерах; згодом її призначувано на організаційні цілі. Це саме діялося з пограбованими грошми.

з. Не знаю докладно загальної кількості членів УПА на терені польської держави, але було їх кілька тисяч. Зброю здобувано від відділів червоної армії і польського війська. Так само здобувано умундировання.

Питання: Схарактеризуйте співпрацю Головного Командира УПА Мирослава Онішкевича — «Ореста» з вами, як шефом Служби Безпеки, беручи до уваги ваші контакти.

Відповідь: Щільна співпраця між УПА і СБ існувала в терені. Надрайонові, зглядно районів референти СБ тримали постійний контакт з командирами сотень і чот УПА. Під час акції переселення ця співпраця набрала більших розмірів, бо тоді боївки СБ робили разом з УПА збройні акції з метою спаралізувати переселенчу акцію, пристосовуючи такі самі методи, як УПА. Боївки СБ складалися з 10-15 осіб і така боївка існувала в кожному районі. В I окрузі було сім районів, кожний мав боївку СБ, в II окрузі було п'ять районів з боївками СБ і в III окрузі були 3 райони з боївками СБ. Метою співпраці УПА і СБ була боротьба проти СРСР і Польщі; ці обидві організації мали одне згрупування в ОУН, військовою організацією якої була УПА, натомість СБ виконувала функцію служби безпеки ОУН. Крім того відділи УПА передавали СБ в терені спійманих вояків ВП і функціонерів УБ та МО, як теж інших діячів, з якими СБ вела допити, щоб дістати потрібні інформації, а опісля або ліквідувала спійманого, або випускала. Я сам особисто контактувався з Мирославом Онішкевичем — «Орестом» кілька разів. Перший раз сконтактувався я з «Орестом» у червні 1945 р. в лісі біля Монастире, пов. Любачів. На цю зустріч я пішов разом зі «Стягом».

«Орест» виконував у той час функцію вищого коменданта в ВО II Львівської Військової Округи, зі «Стягом» обговорював тоді справу передачі військового майна з ВО II до Закерзонського Краю, бо в той час

якраз цей Край організовано. «Стяг» доручив мені зайнятися перебранням того майна і «Орест» сконтактував мене з Михайлом Заблоцьким — «Йоричем», харчевим комендантом ВО II на колонії між Ульгівком і Річицею. На протязі часу від червня до вересня 1945 р. я перебирав ті магазини з харчами й оджею від «Йорича» і передавав районному провідникові ОУН V району (частина любачівського і томашівського пов.) «Зарубі» для замагазинування в криївках. В той час я кілька разів контактувався з «Орестом» на колонії у Степана Кухарчука під Ульгівком, де ми вели розмови, пов'язані з перебранням згаданого майна. Чергову зустріч з «Орестом» я мав у січні 1946 р. в селі Гірники коло Гути Любицької, пов. Томашів Люблінський, де я був разом зі «Стягом». На цій зустрічі «Стяг» заявив «Орестові», що його («Ореста») призначено командиром УПА в Закерзонському Краю з дорученням перебрати командування та зорганізувати відповідно відділи УПА. Вони узгіднили тоді разом зі «Стягом» реченець переведення перевірки відділів УПА в терені. Наступним разом я був разом зі «Стягом» на зустрічі з «Орестом» в червні 1946 р., яка відбулася в лісі біля села Монастире, пов. Любачів. На цій зустрічі відбулася відправа, під час якої ми узгіднили, яким способом вести диверсійно-саботажну акцію для спаралізування виселення українського населення. Не пригадую собі подробиць цієї відправи, але згідно з вирішеними формами подано накази відділам УПА і боївкам, про що я вже зізнавав. Перебуваючи в лютому 1947 р. у «Стяга» в криївці, я пішов разом з ним на зустріч з Онишкевичем — «Орестом», що відбулася в селі Кньозе (Княже? — Ред. «ВШ»), в криївці провідника ОУН «Заруби». Під час цієї зустрічі ми обговорили справу наказу «Ореста» підлеглим йому відділам УПА, щоб вони давали охорону для зв'язкових, та інші організаційні справи, про які не пам'ятаю. На початку вересня 1947 р. я зустрівся з «Орестом» в його криївці в лісі біля села Реплін, пов. Томашів Люблінський, бо через нього я шукав зв'язку зі «Стягом». «Орест» не подав мені цього зв'язку, бо не мав його, натомість ми обговорили організаційні справи. «Орест» говорив мені, між іншим, що переводить демобілізацію відділів УПА і перекидає деякі з них на терен УССР, що вже частинно зробив, перекинувши сотню «Чавса». Говорив також, що дав наказ «Чавсові» спалити перед відходом до УССР село Річицю, що цей зробив і відійшов з сотнею до УССР з метою продовжувати боротьбу проти ССРР. Опісля «Орест» запитав мене, які є дальші інструкції щодо діяльності ОУН на теренах південно-східної Польщі, на що я відповів йому, що ці інструкції узгіднено в 1946 р. зі «Стягом» під час відправи. Тоді ми узгіднили з «Орестом», що частину відділів УПА він вишле до УССР, частину менше розконспірованих на терени Відзисканих Земель до їхніх родин і знайомих, а на теренах східних, що були в засягу дії УПА, треба залишити пропагандивні осередки, добре законспіровані, малочисельні бойові групи. Ці осередки повинні складатися з довіреного елементу ОУН і їхнім завданням було вести пропаганду. Ми домовилися, що 16-го вересня зустрінемося в криївці «Кармелюка» в Річиці і підемо до «Стяга», щоб узгіднити з ним плян дії перекинутих на терен Відзисканих Зе-

мель членів УПА. Я перебував у бункері «Ореста» десять днів. В той час до цієї криївки прийшли провідник III округи ОУН «Прірва» і командир УПА II округи «Беркут», яким я разом з «Орестом» дав доручення залишитися на цих теренах для зорганізування пропагандивних осередків і бойових груп, а решту членів вислати на терен УССР і Відзисканих Земель. За два дні я через «Ореста» сконтакувався з референтом III округи СБ «Зеноном» і доручив йому увійти в порозуміння з «Прірвою» та «Беркутом», щоб разом з ними він зорганізував пропагандивні осередки і бойові групи на терені II округи для ведення дальшої, законспірованої антидемократичної кампанії. 11-го, згідно 12-го вересня 1947 р. я відійшов до криївки «Кармелюка» в Річиці, де мав 16-го вересня 1947 р. зустрітися з «Орестом» і піти з ним до «Стяга», але до цієї зустрічі не дійшло, бо мене в тому бункері 16-го вересня 1947 р. арештовано.

На цьому протокол переслухання свідка закінчено, який я після попереднього перечитання, як згідний з моїми зізнаннями власноручно підписую.

Переслухав:

Підпис нечиткий

Зізнав:

Федорів Петро

Архів начальної Військової Прокуратури.

Акти справи проти Онишкевича».

АВСТРАЛІЙСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ

Сідней, у червні 1960.

НАС ТУТ 25 ТИСЯЧ

В історії українського світового розсіяння австралійська еміграція займає окреме місце. Вона більш-менш одноціла, бо складається майже виключно з колишніх скитальців — «ДП»; нова, бо створилася лише на протязі трьох років — 1949-1952. Крім кількох одиниць, в Австралії ніколи не було чогось такого, як «стара», заробітчанська українська еміграція. (Єдині поважніші не-британські іміграційні групи в Австралії до другої світової війни були лише середземноморці й німці).

Правда, нас тут небагато зібралося, порівнюючи, наприклад, із країнами американського поселення. За офіційною статистикою, українців в Австралії є тільки 13 тисяч. Коли ж допустити, скажімо, стовідсоткову статистичну поправку, враховуючи національну несвідомість і свідому «маскіровку» під московську й польську фірми, то в Австралії налічується кругло 25 тисяч людей українського походження. Досить мало — і наші заморські земляки готові забути про нас, чи «відписати» нас на рахунок страт, мовляв, «все одно швидше чи пізніше засимілюються й пропадуть».

Але тут, власне, самі австралійські українці не погоджуються. Активність й організованість (навіть «переорганізованість») цієї невеликої еміграційної групи, їхня громадська єдність (у протилежність до розпорошення наших «американців») не раз викликають здивування громадських і церковних діячів-відвідувачів з-поза океану.

А крім цього, і це якраз є основною темою нашої статті, ми віримо, що об'єктивні умови, «духовий клімат» Австралії досить сприятливі для нашого національного збереження.

ДУХОВИЙ КЛІМАТ

Тривання і розвиток тієї чи іншої еміграції залежить не раз не стільки навіть від її власної сили, як від оточення, від його культурної активності, расової близькості, гостинного сприймання нових людей, чи навпаки — відсталості, чужості, ізоляції. Це не випадок, що, наприклад, наша найбільша понад мільйонна, еміграційна група в США також найбільш засимільована. Для того, щоб урятувати її від «розплинення», треба було для неї щораз свіжих «застриків» нової емігрантської крові, політичних еміграцій 1920-их і 1940-их років. А навпаки — відносно невелика еміграційна група в Бразилії (не кажучи вже про Парагвай), складена майже виключно з галицьких селян-бідаків, не лише зберегла рідну мову й старий культурний побут, але навіть мовно засимлювала деяких тубільних сусідів (нам пригадується недавній репортаж про малих негринят у бразильському селі, які навчилися говорити по-українськи...).

Який же «духовий клімат» ми знайшли на п'ятому континенті? Розберім за чергою його основні складники й побачимо, чи є в нас об'єктивна причина до оптимізму.

«ВІДОКРЕМЛЕННЯ»

Англіїці мають особливий термін на означення вузькоглядної обмеженості: «інсуляріті». Це слово підкреслює характеристичний нахил островитян до замкненості в собі, недовірливості до всього чужого, ізоляції. Видно це, як не мож краще, на прикладі самої англійської острівної нації. Британське «відокремлення», це не лише модне політичне гасло XIX сторіччя, але й вислів цілої національної вдачі й психології. Майже парадоксальним є те, що ця найбільше расово змішана нація, продукт щораз нових наїздів й окупацій, з мовою «позиченою» з трьох різних расових джерел, а далі — нація мореплавців, подорожників і здобувців, була й залишилася найбільш ізольованою великою потугою світу, може, за винятком імперіяльного Китаю. Але замість китайського Великого муру, в неї була природна географічна охорона — канал Ля-Манш.

Для пересічного британця світ розділився на дві частини: з одного боку рідний острів і колонії («льояльні» й «збудтовані» — США), з другого — «континент», неокреслений і підозрілий, а далі маса більш чи менш «кольорових» тубільців¹⁾. Мешканців «континенту» і взагалі «тубільців»

¹⁾ Коли ми недавно спитали нашого знайомого молодого австралійця, абсолювента середньої школи, які є п'ять континентів світу, він без вагання зараз по Європі назвав «Брітейн».

добрий британець, як про це писав колись Жюль Ромен, міг уважати мальовничими, навіть такими, що дають розвагу, але ні в якому разі не такими самими людьми, як він.

Скільки ж більшою мусіла бути духова ізоляція Австралії, цього «найбільшого острова» світу. Заселили її представники найнижчих, традиційно ксенофобських клас Англії. І була вона на протязі свого 172-річного історичного існування відмежована від світу не одним лише вузьким проливом, а океанськими просторами й залізною заслоною колоніальної політики Лондону, яка — з малими винятками — не допускала сюди ніяких імігрантів, крім британських.

Ця австралійська духова ізоляція виявляє в основному однаково й теперішню, нібито змінену, офіційну політику іміграції й приватне ставлення австралійських обивателів до імігрантів. Офіційне наставлення начебто прихильне. Але воно прихильне не до нас, як до рівнорядних людей, із власною культурою, традиціями й ідеалами, а як до людського матеріалу на «повновартих» засимільованих британських людей, продуцентів майбутнього австралійського молодого покоління. Про це говорять нам раз-у-раз із зворушливою одвертістю. Приватно ж ставляться до нас без особливої нехиті, деколи навіть з протекційною симпатією. Але у відрізненні від офіційної політики, навіть найтактовніший австралієць не забуває ні на хвилину, що ми «контіненталес», оті самі «мальовничі й забавні, але не такі самі люди, як він». Тут не допоможуть нічого навіть найзапекліші асиміляційні намагання деяких землячків — їх «зраджує», як не акцент, то прізвище, як не постава, то обличчя. І вони, і навіть їхні діти так і залишаються лише чужинцями, толерованими тільки на маргінесі суспільного життя.

Звичайно, така постава тубільного населення майже ідеально надається до того, щоб зберегти самотність чужинецьких етнічних груп. Це особливо стосується до расово відмінних груп, як, наприклад, середземноморців («дейго») — італійців і греків, які ще й в третьому поколінні живуть і тримаються тут суцільними, окремими спільнотами. А мимоходом кажучи, наша людина тут майже стільки само расово відрізняється від британця, як італійці чи греки.

ПРОВІНЦІЙЩИНА

На протязі свого колоніального існування Австралія була периферією британського материка, дошками забитим загумінком, щось немов би галицький «Беренлянд» для Австро-Угорської імперії. Це й витворило в ній своєрідну провінційну психіку, запеклу в своїй парафіальності. Для нас, звичайно, провінційщина не новина, ми самі вирости здебільша в Богом забутих провінційних закутках, загумінках тієї чи іншої чужої окупаційної імперії. Проте й ми дивуємося, коли в мільйонових, новосвітніх містах зустрічаємо провінціалізм у його найчистішій, найабсурднішій формі: кобеляцький патріотизм, що заздро береже льокальних привілеїв і... трьох різних ширин залізничних рейок у тій самій державі; абсолютну незацікавленість усім тим, що виходить поза межі власного подвір'ячка; маломістечковий снобізм із «ексклюзивною» товариською

хронікою й дрібнобуржуазним «прайд енд преджюдіс». Як приклад цієї провінційної вузькоглядности, згадаймо тільки всі трагікомічні перипетії навколо організації Олімпійських ігор 1956 р. в Мелборні.

Очевидно, що провінціалізм має і свої симпатичні риси, навіть коли він, як австралійський, позбавлений всякої традиційної фольклорної мальовничости. Мусимо признати, що наші австралійські сусіди назагал добрячі й увічливі люди, що мешкати в тутешній «сабербії» можна спокійно й приємно.

Але чужа провінційщина ніяк не може спричинитися до асиміляції чужинецьких імігрантів так, як одверта, космополітська атмосфера великих світових центрів — наприклад, Парижу, чи хоча б навіть Нью-Йорку. Її вплив на імігрантів може виявитись хіба в зміцненні й розрості їх власних льокальних патріотизмів — сіднейських, мелборнських, кабраматських ²⁾.

КУЛЬТУРА Й ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Рівень матеріальної цивілізації в Австралії на багато перевищує все те, що наші імігранти пригадують собі з Рідного Краю, чи Центральної Європи. Він питомий для англосакського Нового Світу з наголосом на матеріальний добробут, особисту чистоту й гігієну, вигідні мешкання й механічні «геджети». Під оглядом моторизації австралійці стоять лиш на 40 % нижче від найвищого, американського рівня. Під оглядом мешкання і прохарчування австралійський стандарт дорівнює, а то й перевищує американський (найвищий у світі відсоток власних домів серед великоміського населення).

Здавалося б, що цивілізація не обмежується самим тільки матеріальним побутом. Австралія чваниться майже суцільною грамотністю населення, чималим видавничим ринком, великою кількістю друкованого слова. Але насправді культурні зацікавлення австралійської маси незвичайно вузькі. Читання здебільша обмежується на спорті, «каміксах» та ще на безлічі напівпорнографічних видань (для молоді!) й безнадійно бруковій пресі. Поважних літературних чи наукових (не-технічних) журналів у двомільйоновому Сіднеї менше, ніж у довоєнному 50-тисячному українському Львові. У публічних бібліотеках серед читачів поважної літератури вражає великий відсоток чужинців. Музичне життя ледве чи могло б розвинутися без імпортованих мистців й імігрантської, здебільша жидівської, публіки. Всі ж ті представники місцевої культурної еліти, які якнебудь виб'ються понад загальний рівень, мріють переважно про втечу за океан.

Коли ж іде про мистецькі зацікавлення загалу, то вони обмежуються (в кращому разі) на американських фільмах і джезовій музиці. Не даром тутешня молодь шаліє в зустрічі з дешевими американськими музичними «зірками»; це виявляється її примітивний гін до мистецьких вершин, які вона в своїй наївності прагне бачити в Голівуді й джезі.

Культурний примітивізм для імігрантів небезпечний — бо загрозливий.

²⁾ Кабраматта — передмістя Сіднею з великим українським поселенням.

Але він аж ніяк не може мати того велетенського впливу, що його має на чужинців висока духовна культура країн їхнього поселення.

АМЕРИКАНСЬКА ТУГА

Признаймо передовсім одно: в Австралії українським імігрантам, як цілості, живеться цілком не погано. Життєвий стандарт є одним з найкращих у світі і здобувати його можна досить невеликим зусиллям, в умовах »м'якої« конкуренції, повільної, невиснажливої роботи.

Клімат тут здоровий і досить приємний, дарма, що влітку дошкуляє задушлива жара, а на протязі великої частини року віють надокучливі вітри — гарячий з півночі, холодний з півдня, від поблизької Антрактики, сухий з пустель в середині континенту. За одинадцять років перебування в Австралії наші імігранти встигли вже й привикнути до нової землі, до неврожайної й дикої, але на свій лад гарної країни, вони вже навіть ображуються, коли якийсь »чужинець« »ганчує« їхню »прибрану батьківщину«.

А проте факт, що серед більшості наших поселенців в Австралії панує сильна, підсвідома туга, бажання чогось іншого, нового. Їх Рідний Край здається їм далеким і недосяжним, Європа поволи забувається. Тому й не дивно, що ця імігрантська ностальгія концентрується головню на... Америці. Про виїзд за Пацифік багато говорять у нас, більше мріють, а деякі й переводять ці мрії у дію, виїжджаючи і... не раз опісля жалують.

В цій дивній американській тузі можна б вбачати лиш наївний матеріалізм, бажання ще заможнішого життя, ще легшого заробітку. Але насправді за цим криється щось більше. Мотиви тут не стільки матеріальні, як радше психологічні. Наприклад, характеристичним є факт, що туга за виїздом прокинулася в людей щойно тоді, коли вони перебули початкові труднощі, відбули »контракти«, купили хати, авта, навіть власні »бізнеси«. Ми бачимо в цій ностальгії підсвідомий протест проти непереборної чужости довкілля, його провінційної монотонії, культурної відсталости. Вона — вислів голоду не фізичного, а духового, за широким світом, активним життям, за рідним, еміграційним середовищем, за історичними подіями, свідками й учасниками яких ми ще недавно були, а які від нас тепер такі далекі.

В цій тузі, в цьому неспокої людей, які, хоч осіли, привикли й матеріально стабілізувались, проте ніяк не можуть асимілюватися духом, бачимо ще один доказ того, що австралійська українська колонія має шансу національно зберегти себе, навіть коли б нікому з нас, ні дітям нашим, ніколи не довелося вернутися до Батьківщини.

О. П.

»НАЙРЕАЛІСТИЧНІШИЙ РЕАЛІЗМ«

Нелегальні твори советських письменників на Заході

Польський журнал у Парижі «Культура» видав минулого року книжку, що стала другою — після Пастернакової книжки «Доктор Жіваго» — літературною і політичною сенсацією на Заході і сьогодні перекладена всіма важливішими мовами вільного світу. Назва цієї книжки: «Суд іде» та «Що таке соціалістичний реалізм», а авторами є «Абрам Терц» і «Анонім». У передмові до цього твору, що її написав польський письменник на еміграції Густав Герлінг-Грудзіньскі, є твердження, що під псевдонімами «Абрам Терц» і «Анонім» ховається один, можливо два, советські письменники, які передали через чужинецьких дипломатів у Москві рукопис своїх творів з проханням видати їх на Заході, бо ж вони ніколи не появляться в СРСР.

За своїм духом обидва твори советських письменників є сатирою на советський лад та критикою комунізму й його літературного віддзеркалення — «соціалістичного реалізму». Але рівночасно з цим не можна позбутися враження, що автори згаданих творів є звичайними «опозиціонерами», бунтівниками проти існуючого ладу не в ім'я усунення найгіршого в світі лиха — московського комунізму, тільки в ім'я його «направи». Така настанова авторів мусіла, отже, викликати захоплення в нашому «вільному» світі й книжка дістала широкий розголос. Та, не зважаючи на це, сам факт, що в большевицькій імперії нуртують опозиційні погляди, які приводять до розхитання і так нестійких основ большевицької ідеології, є вже сам собою цікавий і тому вважаємо доцільним обговорити нове видання «Культури».

В оповіданні «Суд іде» автор за суджує московсько-большевицький імперіялізм, що виявляється в розмові між сином і батьком, льоляльним комуністом, прокурором, на тему лєнінської теорії про «справедливі» й «несправедливі» війни. У зв'язку з цим виринуло теж питання московських імперіялістичних підбоїв у Сибірі та боротьба з Шамілем. Син відчуває симпатії до Шаміля і порівнює московські імперіялістичні завоювання з англійськими. Батько-прокурор виправдує завоювання, намагаючись переконати сина, що все це діялося в ім'я — комунізму.

В ім'я мети, себто, комунізму, — з насмішкою говорить автор есею «Що таке соціалістичний реалізм?», — ми славимо великодержавну Росію, садимо царів на опустілих тронах...

Автор есею утотожнює імперіялістичні прагнення царської Росії з сучасним московським большевизмом. Віддзеркаленням цього є теперішня большевицька література, яку він порівнює до московської літератури XVIII сторіччя, що була імперіялістично-цареславною. На думку автора, цареславні оди Державіна, за деякими незначними виправленнями, виглядали б, як теперішні советські твори.

Есей «Що таке соціалістичний реалізм?» є критикою советської літературної теорії і самого комунізму. «Що таке соціалістичний реалізм? — питає автор твору. — Що означає це дивне зіставлення, яке ранив вуха? Чи реалізм може бути соціалістичний, капіталістичний, християнський, мохаммеданський? І чи взагалі існує в природі це ірраціональне питання? Може його немає? Може бути, що

все це сон, який приснився переляканому інтелігентові темної зачарованої ночі сталінської диктатури? Простакувата демагогія Жданова, чи старече дивацтво Горького? Фікція, міт, пропаганда?»

Намагаючись дати відповідь на ці питання, автор насамперед аналізує мету «соціалістичного реалізму» — комунізм. Мета всіх творів, що появляються в СССР і репрезентують «соцреалістичну» продукцію, «мільярди задрукваних аркушів, кілометри полотен і фільмової плівки» — це комунізм. «Уся наша культура, — твердить автор, — все наше суспільство, наше мистецтво — до ґрунту теологічні».

З незвичайно тонкою іронією автор насміхається з примітивізму більшовицької історіософії, яка намагається довести, мовляв, комунізм був своєрідним історичним об'явленням. У зв'язку з цим варто привести довші цитати Його міркувань:

«І все зразу знайшлося на своєму місці. Залізна необхідність, суворий, ієрархічний порядок закували потік історії. Мавпа підвелася на задні лапи і почала тріюмфальний похід до комунізму. Перший суспільний лад був потрібний, бо з нього вийшов невільничий лад; невільничий лад був потрібний для появи феодалізму; феодалізм був неодмінний, щоб почався капіталізм; а капіталізм був необхідний для постановня комунізму. Все! Прекрасна мета досягнена, піраміда завершена, історія добігла до свого кінця!»

Автор вважає, що більшовицький історичний принципіалізм це своєрідний «релігійний» принципіалізм. В більшовицькій «релігійній» системі «Рим став необхідним етапом на шляху до комунізму», а хрестоносні походи пояснюються «не самі собою», не як полум'яні зриви християнства, але як етап в розвої продукційних сил, як розвій торгівлі й промисловости, що зумовили сучасне банкрутство капіталізму й тріюмф соціалістичного

ладу. Хоч марксисти називають себе історичними матеріялістами, їхня історичність зводиться лише до тенденції розглядати життя в русі до комунізму.

«Телеологічна специфічність марксистського способу мислення, — каже автор, — примушує до того, щоб усі без винятку поняття і речі звести до Мети, з'єднати з Метою, окреслити з допомогою Мети. І якщо історія всіх часів і народів є тільки історією наближування людства до комунізму, то, звичайно, всесвітня історія людської думки існувала тільки на те, щоб постав «науковий матеріалізм», себто марксизм, себто філософія комунізму. Історія філософії — заявив Жданов — це історія народження, появи і розвою наукового матеріалістичного світогляду і його законів. Якщо матеріалізм виріс і розвинувся в боротьбі з ідеалістичними тенденціями, історія філософії є також історією боротьби матеріалізму з ідеалізмом».

Виховані в цій марксистській псевдорелігії люди є, на думку автора есею, догматиками типу середньовіччя. Людина Заходу запитана, для чого була потрібна французька революція, відповість по-різному: здається мені, скаже один, що була потрібна для рятівання Франції, другий — щоб вкинути народ у потопа моральних випробувань, третій скаже, що революція устійнила в світі прекрасні засади волі, рівності й братерства, четвертий заявить, що французька революція взагалі не була потрібна. Але запитайте будь-якого совєтського учня, не кажучи про більш освічені особи, а кожний дасть вам докладну й вичерпну відповідь: велика французька революція була потрібна для того, щоб відкрити шлях капіталізові, а тим самим наблизити прихід комунізму.

«Вихована по-марксистському людина знає, в чому лежить суть минулого й сучасного, навіщо існували ті чи інші ідеї, події, монар-

хи, вожді. Такого точного знання про призначення світу не мало людство віддавна — мабуть, від часів середньовіччя. І це, що таке знання знову дістали, говорить про нашу велику перевагу».

Як же ж ця «превага» виглядає в очах автора? Вона апокаліптична. Це акт обвинувачення проти большевицької системи, проти того, що існує в московській імперії під назвою комунізму, проти зради найбільших ідей людства. Цей розділ есею приводимо повністю:

«І так оце стала перед нами єдина мета всесвіту, велика, як вічне життя, і зобов'язуюча, як смерть. Ми кинулися до неї, повалюючи перешкоди і позбуваючись на шляху всього, що могло б припізнити наш нестримний біг. Без жалю звільнювались ми від віри в посмертне життя, від любови ближнього, від свободи одиниці й інших пересудів... Але не тільки наше життя, нашу кров і тіло ми віддавали новому богові. Ми принесли йому в жертву нашу сніжнобілу душу і закаляли її брудом, зібраним з усього світу. Ми прагнули спасення не для себе — для всього людства. Замість віддаватись сентиментальним зітханням, особистому удосконалюванню і аматорським виставам в користь голодних злиднів, ми взяли на правляти всесвіт за найліпшим, який існував, зразком, за блискучим взором, щораз то ближчим мети.

«Для того, щоб назавжди зникли в'язниці, ми набудували нових в'язниць. Щоб впали кордони між державами, ми оточили себе китайським муром. Щоб праця була в майбутньому відпочинком і приємністю, ми ввели важкі роботи. Щоб не полилася більше ані одна краплина крові, ми вбивали, вбивали, вбивали.

В ім'я мети треба було посвячувати все, що ми мали, і користуватися тими самими засобами, що

їх уживали наші вороги — славити великодержавну Росію, неправду в «Правді», саджати царя на опустілому троні, вводити погони й тортури... Хвилинами здавалося, що для повного тріумфу комунізму бракує вже тільки останньої жертви — виречення комунізму!

«Боже! Боже! Відпусти нам нашу провини!

«Врешті цей світ є створений на подобу Божу!.. І отож встаємо, заточуючись з утоми й огортаємо землю налитими кров'ю очима і не знаходимо довкола себе того, що сподівалися знайти».

Аналіза комуністичного догматизму й протиріч між большевицькою теорією і дійсністю були потрібні авторові есею на те, щоб яскравіше змалювати всю абсурдність теоретичних понять «соціалістичного реалізму». На його думку, «соціалістичний реалізм» взагалі не є ніяким реалізмом, тому що він не відтворює сучасного, а лише виідеалізоване майбутнє в комунізмі. Поняття «соціалістичного реалізму» було, як каже автор, найкраще сформульоване ще на першому всесоюзному з'їзді советських письменників 1934 р. «Соціалістичний реалізм — говорить в прийнятій на тому з'їзді резолюції, — який творить основну методу советської літератури і літературної критики, вимагає від творця автентичного, в історичну конкретність включеного, з'ясування дійсності в її революційному розвою. При тому автентичності і конкретна історичність мистецького з'ясування дійсності повинні йти впарі з завданнями ідейного перевиховання і виховання трудящих в дусі соціалізму».

На цій формулі побудовано всю будівлю «соцреалізму».

«... Соціалістичний реаліст — іронізує автор — озброєний наукою Маркса, збагачений досвідом боротьби й перемог, натхненний ніколи не послаблюваною сторож-

кістю свого приятеля і вчителя — комуністичної партії. Змальовуючи сучасність, він чує похід історії, заглядає в майбутнє. Оглядає недоступне для звичайного ока «видиме обличчя комунізму». Його творчість — це крок наперед в порівнянні з мистецтвом минулого, завершення в мистецькому розвою людства, найреалістичніший реалізм».

Як же на ділі виглядає цей «найреалістичніший реалізм»? Писані в «соцреалістичному» дусі твори є, на думку автора есею, або панегириками в честь комунізму і всього, що з ним в'яжеться, або сатирою на його численних ворогів, або всякого роду описами життя в «революційному розвою». Тематику більшовицької соціалітератури характеризує одна доцільність: пропаганда комунізму. «Розвивається вона в одному, наперед відомому напрямі, що має різні версії і відтінки, залежно від місця, часу, життєвих взаємин тощо, проте неодмінно залишається в головній течії і доводить до того самого балюансу: невідомо який раз пригадує, що кінцева перемога комунізму є неодмінна».

Характеристичним для «соцреалістичних» творів є їхній штучний оптимізм. Фінал кожного такого твору мусить бути щасливий. Він може бути непригожий для героя, «на якого в боротьбі за комунізм чигають найрізніші небезпеки. Не зважаючи на те, розв'язка є завжди життєрадісна, а автор твору особисто, або устами вмираючого героя ніколи не забуває висловити незламну певність, що наша перемога є неминуча».

«Навіть, якщо це буде трагедія, то «оптимістична трагедія», як назвав свою п'єсу з погибачою героїнею і тріумфом комунізму у фіналі Всеволод Вишневський».

Штучний оптимізм просякає кожну стрічку «соцреалістичних творів». Читаючи їх, можна довідатися, що «без огляду на всі пошкодження, машину пушено в рух, або що

в колгоспі «Перемога» збір кукурудзи, не зважаючи на негоду, був незвичайно великий. І, замикаючи книжку, віддыхаєш з полегшою, розуміючи, що ми зробили ще один крок до комунізму».

Цей штучний оптимізм проявляється вже в назвах творів. «Варто порівняти деякі заголовки з західної і советської літератури, — пише автор, — щоб переконатися, з якою напушистою певністю промовляє соцреалізм. З того боку (себто, за кордоном СССР — М.С.): «Подорож до межі ночі» — Селіна, «Смерть після півдня» і «Кому грають дзвони» — Гемінгвея, «Кожний вмирає самотньо» — Фаллади, «Час життя і час вмирання» — Ремарка, «Смерть героя» — Олдінгтона; а з цього боку: «Щастя» — Павлинка, «Перші радіощі» — Федіна, «Добре!» — Маяковського, «Сповнення бажань» — Каверіна, «Світло над землею» — Бабасєвського, «Переможці» — Багріцького, «Переможець» — Сімонова, «Переможці» — Черкасова, «Весна у перемозі» — Грібачева і т. д.»

Комуністичною пропагандою просякнуті навіть історичні твори — стверджує автор есею «Що таке соціалістичний реалізм». «Навіть у найвіддаленіших сторіччях уважний письменник знаходить такі явища, які вважаються поступовими, тому що в кінцевому розрахунку вони влегшують нашу теперішню перемогу. Ці події заступають і попереджують неіснуючу мету. А при цьому видатні постаті історії, що виступають в тих творах, хоч і не знають слова комунізм, прекрасно розуміють, що в майбутньому всіх нас жде велика ясність, і весь час говорять про це зі сторінок історичних повістей, радуочи читача своєю передбачливою далекозорістю».

Усі твори, писані в «соцреалістичному» дусі, мають теж виховно-педагогічний характер. Все в них крутиться довкола «боротьби з пережитками буржуазного минулого в людській свідомості», завж-

ди в них проходить »перевиховання під впливом партії чи натиском життя«. »Советська література значною мірою є педагогічною повістю, що змальовує комуністичну метаморфозу окремих людей і цілих колективів«.

У зв'язку з цим головну роль в советських творах відіграє, як каже автор, »позитивний герой«. Позитивний герой — це »святая святых соцреалізму, його фундамент і головне досягнення«. Позитивний герой советської літератури не має жадних недоліків, або дуже малі. Недоліки не можуть бути великі, щоб не вводити в конфлікт з основними притаманностями, такими, як ідейність, відвага, розум, сила волі, патріотизм, пошана до жінок, жертвенність, бистрота та простолінність. Він завжди знає напевно, що є добре, а що зле, говорить »так« або »ні«, не мішає чорного з білим; для нього не існують внутрішні сумніви і вагання, він не знає невирішених завдань та нерозгаданих таємниць. Він завжди іде просто до мети найкоротшим шляхом. Коли такий герой появлявся перший раз — каже автор есею — в »Міщанах« Горького, Чехов, прочитавши твір, скрикнув сорому й радив Горькому дещо злагіднити крикливі декларації його героя. Проте Горький не послунав ради Чехова. Його герої залишилися простолінними та виголошували »напушисті монологи на тему власної досконалості«.

Започаткований Горьким »позитивний герой« взяв, за словами автора есею, в неволю всю советську літературу. »Зустрічаємося з книжками, в яких всі постаті є позитивні. Це природно — іронізує автор, — бо: наближаємося до мети, а якщо сучасна книжка не є посвячена боротьбі з ворогами, але, скажімо, передовому колгоспові, то всі особи, що виступають у ній, мусять і повинні бути передові...«

Основною притаманністю »позитивних героїв« є їхній нахил до

розмов на поважні теми. »Говорять вони про комунізм при праці і вдома, під час гостини і на прогулянці, на ліжку смерті і на ліжку любові«.

Большевицька пропаганда на Заході дуже часто говорить про багатство зацікавлень підсоветського суспільства, про різноманітність поглядів, конфліктів тощо. Все це нібито віддзеркалюється в советській літературі. В дійсності ж, як стверджує автор есею, в советській літературі панує повна безконфліктність і він змальовує її цими гострими словами:

»Маємо одну мету — комунізм, одну філософію — марксизм, одне мистецтво — соцреалізм. За влучним висловом одного советського письменника, невеликого таланту, але зате політично беззакидного, »Росія пішла по власному шляху — загальної однодушності. Людство тисячі років терпіло через брак однодушності. А ми, советські люди, по раз перший потрапили домовитися між собою, говоримо цією самою, зрозумілою нам мовою, однаково думаємо про найвищі справи життя. Ця однодушність — це наша сила, в ній наша перевага над усіма людьми світу, яких розбив, роз'єднав брак однодушності...« (В. Ільєнков »Великий шлях», 1949 р., повість відзначена сталінською премією)«.

»Прекрасно сказано! Так, справді переважаємо над іншими епохами й народами під оглядом однодушності... а тих, що хворіють на небезпечний надмір окремих думок, суворо караємо, усуваємо їх з життя і з літератури. В країні, де навіть антипартійні елементи признаються до своїх помилок і бажають якнайскоріше поправитися, де навіть неоправдані вороги народу просять, щоб їх розстріляти, не може бути справжніх різниць опінії...«

Перевішив порівняння між героями московської літератури XIX сторіччя і героями теперішньої большевицької літератури, яка за-

любки покликається на великі традиції московської літератури XIX віку, автор есею «Що таке соціалістичний реалізм?», приходить до переконання, що советська література своїм духом не має нічого спільного з традиціями XIX ст., а радше наближається до творів XVIII ст. «Посвоячилися ми — каже він — з літературою XVIII ст., ідеєю державної доцільності, почуттям власної вищости, яскравою свідомістю того, що «з нами Бог!». Як приклад цього, він приводить месіянistiчні й імперіалістично-цареславні вірші Державіна та большевицького письменника Прокофєва, який оспівує «нове царство майже державінським стилем». Вірші Державіна, після деякої модернізації мови, мають сьогодні «високо актуальний відгук». Це впливає з того, що «подібно, як соціалістична система, (московське) вісімнадцяте сторіччя визнало себе центром всесвіту» і стало «у власних поняттях ідеальним взором для всіх народів по всі часи». Оспівуючи і славлячи «ідеальне панування» цариці Катерини II, Державін уявляв собі дикунів, що зі сльозами в очах підходять до трону цариці, назавжди зрікаючись рівності та «йдуть в її шляхетний полон».

«Державін — пише автор есею — не міг собі уявити, щоб дикуни, гуни, фіни й всі інші народи, які оточували російський трон неначе інтернаціонал, могли відкинути цю почесну пропозицію і не хотіли піддатися Катерині... Для нього, як і для наших письменників, кожний, хто не хоче стати подібним до пропонованого взору, хто не думає забути про свою дику «рівність» і прийняти жертвованого «благословення», — є або нерозумний, отже вимагає перевиховання, або є нечесний (говорячи теперішнім стилем — реакційний) і тим самим засуджений на загибель».

Московська література XVIII ст. створила подібного «позитивного

героя», як теперішня большевицька, себто героя, що безперервно підносить свій моральний і політичний рівень, має всі чесноти, всіх повчає тощо.

Ствердивши, що рівень советської літератури з дня на день паде, що такі письменники, як Федін, Фадєєв, Еренбург, Всеволод Іванов та багато інших, щораз гірше пишуть, автор есею закінчує свої міркування знову майже апокаліптичною сатирою, скерованою в бік творця «соцреалізму» — Сталіна.

«Смерть Сталіна завдала невіджальованих втрат нашій релігійно-естетичній системі, а з відродженням сьогодня культ Леніна важко буде вирівняти страту. Ленін надто подібний до звичайної людини, має занадто реалістичний вигляд: малого росту, лисий, цивіль. Зате Сталін був немов би створений для гіперболі. Таємничий, всезнаючий, всемогутній — він був живим пам'ятником нашої епохи і, щоб стати богом, йому бракувало тільки одного — безсмертності.

«Ах, коли б ми були мудріші й оточили його смерть чудами! Треба було заявити через радіо, що він не вмер, що вознісся на небо і дивиться на нас згори, заховуючи мовчанку під містичними вусями. Його недосягнені розкладом реліквії уздоровляли б паралітиків і юродивих. А діти, йдучи спати, молилися б крізь віконце до блискучих, зимових зір небесного Кремля.

«Але ми не послушали голосу совісті і замість вносити побожні молитви, довершили компромітації «культу особи», перед тим нами самими створеного. Отже ми зірвали в повітря фундаменти того класичного архитвору, що мав увійти (не треба було вже довго ждати) до скарбниці світового мистецтва, побіч пірамід Хеопса й Аполлона з Бельведеру».

М. С.